

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

УДК 801.7 (477)

ХОМЕНСЬКА ІННА ВАЛЕРІВНА

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА
В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ**

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Науковий керівник:

Мацько Любов Іванівна,

дійсний член Академії педагогічних наук України,

доктор філологічних наук, професор

Київ — 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
<u>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ В СИСТЕМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ.....</u>	12
1.1. Історія розвитку й особливості сучасного стану досліджень когнітивної лінгвістики.....	12
1.2. Характеристика основних сегментів терміносистеми сучасної когнітивної лінгвістики. Дистинкція основних понять.....	17
1.2.1. Діахронний та синхронний аспекти становлення поняття «концепт» як міждисциплінарного терміна	26
1.2.2. Окреслення структури концептуальної моделі	31
1.2.3. Аналіз питання про типологію концептів	39
1.3. Особливості концептуального аналізу в сучасних лінгвістичних студіях .	41
1.4. Картина світу й дискурс: особливості природи мовомислення людини.....	45
Висновки до розділу	56
<u>РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗОНИ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА. ДІАХРОННИЙ ТА СИНХРОННИЙ АНАЛІЗ СЛОВНИКОВОГО Й ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ДИСКУРСІВ</u>	59
2.1. Історичний та етимологічний аспекти виникнення етноназви УКРАЇНА	59
2.1.1. Становлення та популяризація етнотопоніма УКРАЇНА у XIV–XVII ст.	67
2.2. Концептуальний аналіз репрезентантів концепту УКРАЇНА у словниковому та енциклопедичному дискурсах	69
2.3. Особливості формування асоціативно-образного складника концепту УКРАЇНА	76
2.4. Опис формування номінативного поля концепту УКРАЇНА у діахронному аспекті.....	84
2.5. Еволюція етнічних назв українського народу. Етноніми як сегмент концепту УКРАЇНА	93
Висновки до розділу	102
<u>РОЗДІЛ 3. ОБ’ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА У ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ</u>	106
3.1. Концепт УКРАЇНА у концептуальній системі українського народу	106

3.2. Вербалізація концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі доби Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького	114
3.2.1. Репрезентація компонента «Україна – держава». Об’єктивація бінарної сислової опозиції «РІДНЕ (СВОЄ) – ЧУЖЕ».....	119
3.2.2. Функціонування смислової бінарної опозиції «ЗАЛЕЖНА-НЕЗАЛЕЖНА».....	123
3.2.3. Репрезентація семантико-когнітивного компонента «народ». Об’єктивація смислової бінарної опозиції «ГЕРОЇЧНИЙ-МИРОЛЮБНИЙ»	124
3.3. Концепт УКРАЇНА в історичних піснях Української повстанської армії	127
3.3.1. Компонент «УКРАЇНА – ДЕРЖАВА»: репрезентація ціннісного складника «РІДНЕ (СВОЄ)».....	128
3.3.2. Функціонування смислової бінарної опозиції «ЗАЛЕЖНА-НЕЗАЛЕЖНА».....	130
3.3.3. Актуалізація компонента «НАРОД» та смислової бінарної опозиції «ГЕРОЇЧНИЙ-МИРОЛЮБНИЙ»	132
Висновки до розділу	134
 РОЗДІЛ 4. ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ПРЕДСТАВНИКІВ «ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ»	
4.1. Національна ідея як рушійна сила трансформації концепту УКРАЇНА	136
4.2. Концепт УКРАЇНА у художньому дискурсі Євгена Маланюка	139
4.2.1. Особливості вербалізації концепту УКРАЇНА займенниковим компонентом	140
4.2.2. Об’єктивація концепту УКРАЇНА іменниковим компонентом «МАТИ»	149
4.2.3. Використання лексем-номінативів та топонімів-символів при актуалізації концепту	150
4.2.4. Вербалізація концепту УКРАЇНА компонентом «ЕЛЛАДА»: від метафори до міфологеми	152
4.3. Об’єктивація концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Наталі Лівицької-Холодної	158
4.4. Репрезентація компонентів концепту УКРАЇНА у поетичному дискурсі Юрія Клена.....	166
4.5. Вербалізація концепту УКРАЇНА в мовотворчості Галі Мазуренко.....	182

4.6. Функціонування репрезентантів концепту УКРАЇНА у поетичному дискурсі Олекси Стефановича.....	190
4.7. Активізація компонентів концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олени Теліги.....	200
4.8. Особливості вербалізації концепту УКРАЇНА в мовотворчості Оксани Лятуринської.....	205
4.9. Формування системи репрезентантів концепту УКРАЇНА засобами поетичної мови Олега Ольжича.....	214
4.9.1. Об'єктивація семантико-когнітивного компонента «ЗЕМЛЯ».....	219
Висновки до розділу.....	226
ВИСНОВКИ.....	231
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	240
ДОДАТКИ.....	267

Вступ

Відповідно до викладеного вище, дослідження концепту УКРАЇНА стає можливим через розширення інструментарію вивчення ментально-мовних явищ, а саме за умови вдосконалення методів і залучення нових підходів – когнітивного моделювання, семантичного профілювання, бінарних опозицій, теорії семантичного поля, сучасного концептуального аналізу, в якому поєднано структурну, аксіологічну, концептуальну, когнітологічну площини тощо з традиційною лінгвістичною.

Основою розвитку досліджень когнітивного напрямку в Україні є теоретичні й практичні праці вітчизняних та зарубіжних науковців різних напрямів і насамперед лінгвістів, а саме: Н. Арутюнової (комунікативна лінгвістика), І. Голубовської (етнолінгвістика), О. Єфименко, В. Жайворонка, С. Жаботинської (когнітивна лінгвістика), О. Залевської (психолінгвістика), В. Іващенко, С. Єрмоленко, В. Карасика (лінгвокультурологія), М. Кочергана, В. Кононенка (дискурсологія), Л. Кравець, Л. Лисиченко, Л. Мацько, П. Мацьківа, О. Мельничука, Н. Мех, В. Німчука, Л. Полюги, А. Приходько (когнітивна дискурсологія), В. Русанівського, Т. Радзієвської (лінгвоконцептологія), О. Селіванової, Л. Ставицької (соціолінгвістика), Н. Слухай, В. Ужченка, Г. Яворської та багатьох інших.

У сучасному українському мовознавстві концепт УКРАЇНА досі не отримав повного концептуально-семантичного представлення, основою якого була б ґрунтовна порівняльно-історична інтерпретація енциклопедичного, фольклорного та художнього (зокрема поетичного) дискурсів щодо виявлення архетипних, прототипних, стереотипних, символічних, асоціативних значень; парадигматичних, епідигматичних, синтагматичних відношень у структурній системі концепту.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена загальним спрямуванням сучасної когнітивної лінгвістики на дослідження концептів як оперативної одиниці пам'яті, розгляд мовних одиниць з урахуванням закладеної в них

когнітивної інформації й визначена важливістю комплексного аналізу та опису одного з фундаментальних фрагментів української мовної картини світу – концепту УКРАЇНА – в аспекті взаємодії мови і мислення. У мові цей регулятивний концепт національної свідомості специфічно реалізований на всіх системних рівнях, але одиниці, які його репрезентують, не проаналізовано достатньо, тому актуальність дослідження визначена також необхідністю вичерпного наукового опису цих одиниць і ґрунтованим на цьому описі моделюванням відповідного фрагмента української мовної картини світу. Потребують уточнення та дистинкції такі поняття, як *концепт*, *фрейм*, *значення*, *поняття*, *мовна картина світу*, *концептуальна картина світу*, *дискурс*.

Концепт є близьким до «поняття наївної філософії», що є результатом взаємодії чинників національної традиції, фольклору, релігії, ідеології, життєвого досвіду, образів мистецтва, відчуттів і системи цінностей [79: 10]. Крім того, новий лінгвістичний термін досить вдало інтегрується в сукупність вербалізованих знань про світ і водночас відрізняється від наукового конструкта – поняття – та стислого набору диференційних ознак – значення. Концепт – це одиниця ментального рівня, якою оперує представник певної культури в процесі мовомислення та пізнання, що відображає картину світу в людській психіці та має вигляд «згустків» знання, набутих у процесі теоретичної та емпіричної когніції. Це психоментальне утворення, що віддзеркалює уявлення про світ через образи, вірування, асоціації, поняття та ставлення до них, динамічна одиниця, характерна як для окремого індивіда, так і для колективу представників певної культури. У дослідженні взято за основу інтегративний підхід до розгляду концепту, який поєднує лінгвокультурний і лінгвокогнітологічний компоненти з переважанням того чи іншого аспектологічного вияву, застосування епістемологічного чинника, який виходить за межі лінгвістичного дослідження й акцентує на філософському розумінні концепту в його науковому вимірі.

У дослідженні приділено значну увагу синтагматичним зв'язкам компонентів концепту, за якими можна встановити способи категоризації

концепту. Статистичні методи дають підґрунтя стверджувати важливість концепту в картині світу певного етносу. Також про вагомість концепту свідчить кількість лексем, яка його репрезентує. У процесі моделювання структури концепту важливо не тільки поділити засоби вербалізації на лексико-семантичні групи, а й визначити відношення між семантичними класами іменників, дієслів, прикметників і прислівників, установити їх зв'язки із семантичним ядром концепту.

Серед різних видів дискурсу в дослідженні розглянуто словниково-енциклопедичний, фольклорний, художній дискурси та різновид останнього – поетичний. Він є виразником персонального дискурсу, що подає виражені «Я-інтенції» автора. Для дослідження функціонування концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі початку ХХ століття є важливими елементи смислового аналізу дискурсу. Кожен тип дискурсу реалізується в сукупності певних жанрів, тобто в типових моделях когнітивної та комунікативної практики, які передбачають «актуалізацію всіх процесів, пов'язаних із породженням, організацією, переробкою, зберіганням, трансформацією та передачею повідомлень» [193, с. 45]. Фольклорний і поетичний дискурси визначають когнітивні та ціннісні настанови, закріплюючи бінарні відносини – норма/відхилення, добро/зло [191, с. 11]. Фольклорний дискурс є специфічним утворенням, у якому проявляються риси як інституціонального, так і особистісно-орієнтованого дискурсу з виразними «Я-інтенціями» автора та водночас уніфікованого, узагальненого, відмежованого від одного носія мови. Такий дуалізм пояснюється тим, що творцем фольклорного дискурсу є насамперед людина, індивід, вона втілює в слові узагальнені поняття, цінності, а з ними й уявлення, образи, притаманні для того етносу, до якого вона належить.

Об'єктом дослідження є вербалізований в українській мовній картині світу концепт УКРАЇНА, його семантико-когнітивні компоненти парадигматичні, епідигматичні, синтагматичні зв'язки.

Предметом аналізу є лінгвокогнітивні механізми об'єктивації семантико-когнітивних компонентів ядра, близькоядерної та маргінальної зони концепту

УКРАЇНА в словниково-енциклопедичному, фольклорному, художньому дискурсах як сегментах української мовної картини світу.

Матеріал дослідження – лексеми, здатні виконувати роль об'єктиваторів концепту УКРАЇНА, що були дібрані методом суцільного вибирання з фольклорних та поетичних текстів (представників «Празької школи» Євгена Маланюка, Наталі Ливицької-Холодної, Юрія Клена, Галі Мазуренко, Олекси Стефановича, Олени Теліги, Оксани Лятуринської, Олега Ольжича). Усього проаналізовано близько 800 одиниць. Аналіз засобів вербалізації концепту УКРАЇНА в українській мовній картині світу різних історичних періодів здійснено на матеріалі понад 3 000 конструкцій із відповідними пропозитивними компонентами. Словникову мовну інтерпретацію концепту виявлено на підставі аналізу словникових дефініцій найважливіших українських лексикографічних праць ХХ–ХХІ ст.

Мета дисертаційного дослідження полягає в комплексному аналізі концепту УКРАЇНА як базового фрагмента української мовної свідомості в єдності його образного, інформаційного та ціннісного компонентів, виявлення особливостей його вербалізації в енциклопедичному, фольклорному, художньому дискурсах як сегментах української мовної картини світу, з'ясуванні закономірностей структурного й семіотичного моделювання концепту в синхронії та діахронії.

Для досягнення поставленої мети передбачено **розв'язання таких завдань**:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження, окреслити поняття «концепт», «концептуалізація», «категоризація», «концептуальна картина світу» (ККС), «мовна картина світу» (МКС), «дискурс»;

- на засадах сучасної когнітології обґрунтувати методіку моделювання та принципи аналізу концепту УКРАЇНА в українській мовній картині світу;

- визначити мовні одиниці, які прямо чи опосередковано здатні вербалізувати ментальну інформацію, закладену в концепті УКРАЇНА;

- виявити особливості структурної організації концепту, співвідношення його образних, інформаційних та ціннісних складників у словниково-енциклопедичному та фольклорному дискурсі;

- виявити глибинні смислові зв'язки й еволюцію концептуальних смислів, константні та варіативні компоненти концепту в діахронному та синхронному аспектах на основі зміни етноназв;

- визначити місце концепту УКРАЇНА в українській мовній картині світу;

- виявити особливості функціонування компонентів концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі представників «Празької школи» та встановити ізоморфні й аноморфні лексичні паралелі з попередньо здійсненим аналізом енциклопедичного та фольклорного дискурсів.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на розумінні динамічної природи мови, її взаємозв'язку з ментальністю та культурою народу; процесів поглиблення й дискретизації семантики провідних, культурно вагомих мовних одиниць через збагачення знань (мовних та емпіричних) носіїв мови.

Методи дослідження. Завдання, що стояли перед дослідженням, зумовили вибір таких методів і прийомів наукового аналізу, які дають змогу простежити взаємозв'язок індивідуально-авторських, філологічних і енциклопедичних знань, виявити закономірності функціонування в мові вагомих для носіїв української мови концептів.

Основним у роботі є описовий метод, за допомогою якого було здійснено інвентаризацію мовних одиниць-вербалізаторів концепту УКРАЇНА та проведено їх внутрішню стратифікацію. В основі дослідження можна виокремити гіпотетико-дедуктивний метод, який було застосовано під час добору фактичного матеріалу; метод аналізу словникових дефініцій для виявлення особливостей мовних засобів репрезентації концепту; семасіологічні методи й прийоми: компонентний аналіз, за допомогою якого можна виявити концептуальні ознаки на основі семантики імені; метод лексико-семантичного поля для моделювання польової структури концепту; концептуальний аналіз для з'ясування змістової організації концепту УКРАЇНА в українській мові за

допомогою віднаходження когнітивних, семантичних моделей. Важливе місце посідають елементи історико-етимологічного аналізу для встановлення структурних особливостей концепту, його інваріантних і варіативних зон та смислової динаміки, дистрибутивний аналіз у поєднанні з контекстуально-інтерпретаційним для моделювання концепту на базі синтагматики імені. Зіставний метод використано під час порівняння значень, що репрезентують концепт УКРАЇНА в обраних дискурсах, для виявлення динаміки розвитку відповідного концепту. Згадані прийоми доповнює метод контекстуального аналізу, а також елементи методу квантитативного аналізу. Застосування того чи того методу зумовлено специфікою функціонування компонентів концепту в різних дискурсах.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дослідженні вперше здійснено цілісний когнітивний аналіз концепту УКРАЇНА у словниково-енциклопедичному, фольклорному, художньому дискурсах. За результатами дослідження отримує подальший розвиток ідея антропоцентризму в інтегральному дослідженні, спрямованому на побудову інваріантної структури певного сегмента української мовної картини світу. Вперше зроблено повне концептуально-семантичне осмислення наповнення концепту УКРАЇНА на основі порівняльно-історичної інтерпретації енциклопедичного, фольклорного та художнього (зокрема поетичного) дискурсів; виявлено архетипні, прототипні, стереотипні, символічні, асоціативні значення, парадигматичні, епідигматичні, синтагматичні відношення у його структурній системі.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні твердження про концепт УКРАЇНА як багатоаспектну, поліфункційну, ієрархічну структуру. На підставі аналізу структури досліджуваного концепту та його компонентів уточнено відомості про зв'язок способів лексичних номінацій із позамовною дійсністю, з її відображенням у ментальному вияві українського етносу.

Практична цінність результатів полягає в можливості їх застосування у практиці лінгводидактики для викладання нормативних курсів сучасної

української літературної мови (розділи «Лексикологія», «Лексикографія»), стилістики української мови, загального мовознавства (розділи «Мова й мислення», «Мова й культура»), проведення спецкурсів і спецсемініарів із когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології та інших дисциплін. Зібраний та описаний фактичний матеріал може бути використано для укладання лінгвокраєзнавчих словників; запропоновану методику аналізу концептів можна використати в подальших студіях із когнітивної лінгвістики.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження висвітлено в доповідях на шести наукових і науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Пам'ять століть» (Київ, 23 лютого 2011 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (Острог, 24-25 жовтня 2013 року); Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (Ужгород, 10-11 квітня 2014 року); Міжнародній науковій конференції «Проблеми української термінології «СловоСвіт-2014» (Львів, 25-27 вересня 2014 року); Міжнародній науковій конференції «Українська мова у загальнослов'янському контексті: здобутки та перспективи» (Київ, грудень 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія і лінгвістика у сучасному суспільстві» (Львів, 30-31 жовтня 2015 року), на щорічних звітно-наукових конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 2013-2016 рр.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено у 8 одноосібних публікаціях: 6 розміщено у вітчизняних фахових виданнях України та 1 в міжнародному фаховому збірнику, 1 – у фаховому збірнику у галузі історії та культурології.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ В СИСТЕМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ

1.1. Історія розвитку й особливості сучасного стану досліджень когнітивної лінгвістики

Лінгвістичні дослідження в межах нової антропоцентричної парадигми протягом останніх десятиріч фіксують появу міждисциплінарного погляду на мову й формування суміжних галузей мовознавства – етно-, психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології, когнітивної лінгвістики, дискурсології, комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики й ін.

Основою розвитку досліджень когнітивного напрямку в Україні є теоретичні й практичні праці вітчизняних та зарубіжних науковців різних напрямів і передусім лінгвістів, а саме: Н. Арутюнової (комунікативна лінгвістика), І. Голубовської (етнолінгвістика), О. Єфименко, В. Жайворонка, С. Жаботинської (когнітивна лінгвістика), О. Залевської (психолінгвістика), В. Іващенко, С. Єрмоленко, В. Карасика (лінгвокультурологія), М. Кочергана, В. Кононенка (дискурсологія), Л. Кравець, Л. Лисиченко, Л. Мацько, П. Мацьківа, О. Мельничука, Н. Мех, В. Німчука, Л. Полюги, А. Приходько (когнітивна дискурсологія), В. Русанівського, Т. Радзієвської (лінгвоконцептологія), О. Селіванової, Л. Ставицької (соціолінгвістика), Н. Слухай, В. Ужченка, Г. Яворської та багатьох інших.

У сучасному українському мовознавстві концепт УКРАЇНА досі не мав повного концептуально-семантичного осмислення, основою якого була б ґрунтовна порівняльно-історична інтерпретація енциклопедичного, фольклорного та художнього (зокрема поетичного) дискурсів щодо виявлення архетипних, прототипних, стереотипних, символічних, асоціативних значень; парадигматичних, епідигматичних, синтагматичних відношень у структурній системі концепту УКРАЇНА. Серед вітчизняних дисертаційних досліджень із

когнітивної лінгвістики можна навести працю Т.Б. Мудраченко «Актуалізація концепту Україна в сучасному англомовному газетному дискурсі» [142]. Авторка праці аналізує «вербалізований концепт «Суверенна Україна», який розглядає у вигляді концептуального простору, утвореного шляхом зіставлення чотирьох концептуальних полів (*політика України, економіка України, народ України й культура України*)» [142, с. 3]. У ситуаціях, які описано в газетному дискурсі, актанти кваліфіковано за якостями (властивостями й відношеннями) буквально чи через метафоричний контекст. Такий аналіз дає змогу встановити поняттєво-ціннісний зміст концепту УКРАЇНА в аналізованому дискурсі. Але авторка не враховує асоціативно-образний компонент концепту, який у публіцистичному дискурсі теж фіксується і є складником структури досліджуваного концепту.

Нині з'явилося чимало публікацій, присвячених концепту УКРАЇНА та його функціонуванню в різних типах дискурсу. Як приклад, можна навести такі заголовки наукових статей: «Концепт Україна та його асоціативний ряд у щоденникових записах М. Галабурди-Чигрин» [200], «Концепт «Україна – Європа» крізь призму топосів у романі «Маруся Чурай» Ліни Костенко» [176], «Лінгвокультурологічний концепт України у поетичній мовотворчості Т. Шевченка» [158], «Концепт УКРАЇНА в поезотворчості Василя Стуса» [243], «Концепти Україна та свобода в реалізації національної ідеї: історико-отологічний аспект» [22] тощо. Наведені праці є вагомим внеском у розгляд структури концепту УКРАЇНА й засвідчують значний інтерес до нього представників наукової громадськості, але не формують повної картини змісту концепту, оскільки є мозаїчними та неповними. Аналіз сучасних праць близького зарубіжжя приводить до статті російської дослідниці М.В. Піменової «Концепт «Украина» (на матеріалі російських СМІ)» (2007) [159]. У наведеній праці проаналізовано лише метафоричний контекст, у якому функціонує ядерна лексема-репрезентат концепту УКРАЇНА, решта компонентів концепту, які актуалізуються в публіцистичному дискурсі, лишилися поза увагою.

Когнітивна лінгвістика бере свій початок із когнітивної науки, появу якої Дж. Міллер відносить до 50-х рр. ХХ століття на науковому симпозиумі математичного спрямування. Під час останнього було визначено релевантність об'єднання зусиль експериментальної психології, теоретичної лінгвістики та комп'ютерного інтелекту для дослідження мисленнєво-мовленнєвих процесів. Як зазначає О. Селіванова, перший центр когнітивних досліджень було організовано психологами Дж. Міллером та Дж. Брунером у Гарвардському університеті в 1960 р. [193, с. 65]. З'явилася нова наука – когнітологія (англ. «cognition» – пізнання), що сконцентрувала увагу дослідників на системі репрезентації знань. Побачили світ праці Дж. Лакоффа, де вперше використано термін «когнітивна граматика» (1975, США), у 80-ті роки ХХ ст. Ж. Факоньє описує ментальні простори семантики й започатковує використання когнітивних принципів у європейському мовознавстві.

Когнітивна лінгвістика почала формуватися в першій половині 70-х років ХХ ст., але її предмет, а саме особливості опрацювання, трансформації, репрезентації інформації, процеси пізнання та їх результат – знання, – зв'язок мови з ментальністю народу можна прослідкувати в лінгвістичних дослідженнях ХІХ століття. Ідеться насамперед про праці Вільгельма фон Гумбольдта, О.О. Потебні [173], В.В. Виноградова й інших. У працях В. Гумбольдта мова є тією ниткою, яка пов'язує зовнішній світ із внутрішнім світом людини [46]; О. Потебня постулює погляд на мову як на дух народу, як на духовну сутність, результат неповторності етносу [172, с. 95]. Учений зауважував, що в процесі пізнання нового, розвитку та поглибленні знань людиною на основі психологічних процесів апперцепції й асоціації беззаперечно важливу роль відіграє мова.

Когнітивний підхід до вивчення мови як нова наукова парадигма офіційно було сформовано у 1989 році в німецькому місті Дуйсбург, де Рене Дирвен та інші вчені проводили симпозиум. Саме тоді було заплановано створити міжнародну асоціацію когнітивної лінгвістики, видання журналу «Cognitive linguistic» та серії монографій за результатами досліджень у межах нової

наукової парадигми, яка зумовлювала вивчення мови як засобу «організації, опрацювання та передачі інформації» [16, с. 5].

Когнітивна лінгвістика, як зазначає О. Кубрякова, належить до низки наук, які вивчають один спільний предмет – когніцію. Когнітивна наука – міждисциплінарна та є «парасольковим терміном» для когнітивної психології, когнітивної лінгвістики, філософської теорії когніції, логічного аналізу мови, теорії штучного інтелекту, нейрофізіології: «Вже окреслилися такі дисципліни, як когнітивна антропологія, когнітивна соціологія і навіть когнітивне літературознавство, тобто майже в кожній гуманітарній науці виділилася спеціальна галузь, пов'язана з застосуванням когнітивного підходу та когнітивного аналізу до відповідних об'єктів певної науки» [107, с. 10–11]. Нова наукова парадигма відрізняється від класичної (від структурного методу зокрема) тим, що вчені розглядають мову через призму людської когніції, а не лише через систему правил і законів. Звідси впливає принцип антропоцентризму, як один із вихідних принципів парадигми цієї науки. **Антропоцентризм** (лат. *anthropos* – людина, *centrum* – центр) – парадигма наукового знання, яка орієнтується не на простий опис мовних явищ, а на усвідомлення ролі людини та її свідомості у висвітленні наукових проблем і явищ. Тобто це дослідження, у яких основою є зв'язок людського ментального й духовного з мовою. Іншими вихідними принципами згаданої наукової парадигми є когнітивізм, експланаторність, експансіонізм. Термін «**когнітивізм**» походить від поняття «**когніція**» (англ. *cognition* – пізнавальні можливості, знання, мисленнєвий процес або лат. *cognitio* – знання) – це процес пізнання світу людиною та результат цього пізнання – знання. Когніція є сукупністю ментальних структур і психологічних процесів, які пов'язані з пізнавальною діяльністю людини. «Як когнітивні (когніція) розглядають не лише процеси «вищого порядку» – мислення та мова, а й процеси перцептуального, сенсомоторного досвіду, що відбуваються в актах повсякденного зіткнення зі світом» [105, с. 81]. Отже, цей психологічний процес характеризується отриманням, фіксацією, переробкою та використанням інформації (знань) про

світ як під час усвідомлюваного, теоретичного (гносеологічного), так і повсякденного, буденного, неусвідомлюваного осмислення. У праці Л. Драгола йдеться про те, що когніція, «на відміну від терміна «пізнання», означає і сам пізнавальний процес – процес надбання знань, – і результати цього процесу – знання. Тому цей термін використовують поряд із терміном «пізнання» [56, с. 9]. Термін «**когнітивізм**» має три значення. 1) Один із двох етапів наукового пошуку, що виник як опозиційний до біхевіоризму. У межах цього підходу розглядали «репрезентацію зовнішнього та внутрішнього світів суб'єкта» [193, с. 67]. Згодом на зміну прийшов другий етап – конекціонізм (зв'язки), що репрезентує мисленнєву діяльність через зв'язки в нейронній мережі мозку, «яка створює пакети інформації досимволічних одиниць», одні з яких у процесі мислення активізуються, а інші – гасяться [193, с. 67]. Це є основним значенням згаданого терміна. 2) У межах психологічної науки раніше «**когнітивізмом**» окреслювали дослідження проблем пізнання та процесів, пов'язаних із ним. 3) Часто термін вживають як синонім до поняття «когнітивна наука» чи «когнітивний напрям» [5, с. 47].

Наступним принципом визначеної парадигми наукових досліджень є **експланаторність** (англ. *explain* – пояснювати), що орієнтує нові принципи вивчення мови на пояснення, а не лише опис, констатацію (на відміну від дискриптивізму). Прагнення пояснити явища є власне науковою функцією. Останнім із зазначених принципів є **експансіонізм**. Об'єктом лінгвістики, за визначенням Фердинанда де Соссюра, є вивчення мови в собі та для себе [208]. На думку вченого, екстралінгвальні дані не впливають на структуру мови, також постулювався погляд на мову як на систему правил і законів. Нова наукова парадигма має інтегральний, міждисциплінарний характер і виходить за межі мовної системи. Експансіонізм розширює можливості дослідників-лінгвістів та об'єднує результати різних учених: лінгвістів, математиків, кібернетиків, психологів, філософів та представників інших наук про людину для отримання найбільш різнобічного й чіткого уявлення про людську свідомість, розум у безпосередньому зв'язку з мовою. Когніцію неможливо досліджувати без виходу

за межі мовної системи, оскільки когнітивні процеси безпосередньо пов'язані з мовою, що є основним засобом передачі інформації, досвіду, знань.

Мовні форми як система знань, способи їх «передачі, організації, збереження, видобування з пам'яті... врахування результатів теоретичного і буденного мислення, колективного й індивідуального знання... створюють специфіку когнітивної лінгвістики як самостійного наукового напрямку, визначають її відмінність від лінгвістики традиційної» [3, с. 10]. Отже, згідно з «Коротким словником когнітивних термінів» когнітивна лінгвістика (*cognitive linguistics; kognitive lingustik; lingulstique cognitive*) – «лінгвістичний напрям, у центрі уваги якого є мова як загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент системи знаків, що відіграють роль у репрезентації (кодуванні) й у трансформуванні інформації» [5, с. 53]. Матеріалом лінгвокогнітивістики є мова та свідомість, що відрізняє її від інших когнітивних наук. Разом з тим, відмінними від інших когнітивних є методи когнітивної лінгвістики, яка «досліджує когнітивні процеси, робить висновки про типи ментальних репрезентацій у свідомості людини на основі використання під час дослідження мови... власне лінгвістичних методів аналізу з подальшою когнітивною інтерпретацією результатів дослідження» [171, с. 10].

1.2. Характеристика основних сегментів терміносистеми сучасної когнітивної лінгвістики. Дистинкція основних понять

Нова наукова парадигма викликала значний інтерес серед представників наукової громадськості, виникнення різних міждисциплінарних напрямів сприяли наповненню терміносистеми когнітивної лінгвістики, та водночас негативно вплинули на сплутування понять із різних галузей знань. У когнітивній лінгвістиці дедалі частіше використовують термін «інформація» та розуміють під ним «знання». Хоча часто ці два поняття розмежовують, адже разом із поняттям «інформація» в когнітивній лінгвістиці одним із головних параметрів під час аналізу мовного матеріалу є «знання» у зв'язку з обраною парадигмою дослідження, яка зумовлює вихід за межі мовної системи, а мову розглядають як основний засіб фіксації, переробки та передачі знання [14, с. 34].

Із погляду когнітивної лінгвістики, людські знання організовані, категоризовані та функціонують як структури, певні когнітивні моделі, концепти. Н.Ф. Алефіренко зазначає, що будь-які знання про світ для подальшого передавання від одного індивідуума іншому мають бути концептуалізовані в мовні форми, тобто оформлені у вербалізований концепт (концептуальну інформацію) [2, с. 44].

Цілком вірогідною та переконливою є позиція О.С. Кубрякової щодо розмежування понять «інформація» та «знання». Дослідниця зазначає, що інформація може бути пов'язана зі свідомістю й опрацюванням, фіксацією чи переробкою даних, які людина отримує в певний момент, безпосередньо, а знання – це те, що вже є у свідомості індивіда, частина його пам'яті [102, с. 28].

У когнітивній науковій парадигмі часто піднімають питання про мовне знання та процеси, пов'язані з його когнітивним опрацюванням [48, с. 17–33]. Знання інтегрують у собі як вербальну, так і невербальну основи та функціонують у людському мозку як ментальні репрезентації [102, с. 63]. Під час переробки інформації людина послуговується вже наявною базою ментальних моделей, які в процесі когніції наповнюються новим змістом, трансформуються тощо. У цих процесах найважливішу роль відіграють такі пізнавальні функції людського мозку як **концептуалізація** та **категоризація**, які є одними з головних понять опису когнітивних здібностей індивіда та характеристикою класифікаційної діяльності мозку. Концептуалізація та категоризація відрізняються між собою за результатом або/чи їх метою [3, с. 22]. **Концептуалізація** – це «осмислення інформації, яка надходить, мисленнєве конструювання предметів і явищ, яке формує певні уявлення про світ у вигляді концептів (тобто фіксованих у свідомості людини смислів). Основна частина цих концептів закріплюється в мові значеннями конкретних слів, що забезпечує зберігання отриманих знань та їх передачу від людини до людини й від покоління до покоління» [3, с. 22]. Тобто процес концептуалізації спрямований на виокремлення структур знання, мінімальних змістових одиниць досвіду,

отриманого людиною в процесі усвідомленого чи неусвідомленого пізнання світу.

Знання людини про світ зберігаються у вигляді загальної, категоріальної форми. Мінімальні знання об'єднуються в категорії чи розряди, оскільки людина не може оперувати безкінечною кількістю всіх характеристик певного об'єкта чи явища. Отже, **категоризація** – це «поділ світу на категорії, виділення у ньому груп, класів, категорій аналогічних об'єктів чи подій (включно з концептуальними категоріями як узагальненням конкретних смислів чи концептів)» [3, с. 23]. Процес концептуалізації виокремлює одиниці людського знання, а процес категоризації – об'єднує їх у категорії, що і лежить в основі всієї пізнавальної діяльності індивіда.

Концепт виникає в процесі концептуалізації та категоризації інформації про об'єкти, суб'єкти та їхні особливості, якості й відповідає за уявлення про ті смисли, якими оперує людина у процесі мислення та які відбивають досвід і знання індивіда [102, с. 90]. **Концепти** є ментальними згустками знання та характеризуються визначеними способами їх мовної репрезентації. Але варто зазначити, що є певний тип інформації, який представлено на ментальному рівні в інший спосіб: ментальними репрезентаціями у вигляді образів, картинок, схем, фреймів, гештальтів, сценаріїв тощо.

Одним із завдань дисертаційного дослідження є опис і аналіз структури, семантики й особливостей функціонування в поетичному дискурсі початку ХХ століття компонентів концепту УКРАЇНА. Основною структурною моделлю опису обраного концепту визначено лінгвокогнітивний конструкт, що об'єднує в собі знання (поняття, значення), асоціативно-образний та ціннісний складники про визначене ментальне утворення.

Основою формування концепту є **значення**. Це дозволяє говорити про те, що частина концепту має мовне вираження. У дослідженні дотримано теорії значення когнітивної семантики, в якій за основу взято те, що значення вислову не може бути об'єктивною характеристикою ситуації [102, с. 73].

Дослідниками когнітивної лінгвістики розроблено новий підхід до розуміння значення. Одним із постулатів цієї науки є: «Особливість семантичної будови лексичної одиниці полягає в тому, що когнітивні структури, які передують мовним конструктам, принципово нелінійні і потребують спеціального оформлення» [13, с. 11]. З погляду когнітивної семантики, повна семантична характеристика концепту встановлюється на основі таких чинників:

- *Рівень конкретності сприйняття ситуації.* Щодо цього дослідження, то мовиться про конкретний фольклорний (а саме: історичні пісні різних періодів визвольних змагань, боротьби за незалежність України) та поетичний дискурси й функціонування в них репрезентантів концепту УКРАЇНА.

- *Фонове вірогідне й очікуване значення.* У випадку цього дослідження фоновим вірогідним концептуальним значенням є базові компоненти концепту УКРАЇНА – «**країна/територія**», «**держави/народ**», які виявляються на основі словникових дефініцій головної лексеми та визначені в подальшому дослідженні метафоричні конструкти.

- *Можливість відносного виділення конкретних одиниць.* У межах дослідження концепт УКРАЇНА розглядаємо з функціонального погляду у зв'язку з фольклорним і поетичним дискурсом. Аналізуємо як головну лексему-вербалізатор концепту в різних парадигматичних формах, так і її деривати та репрезентанти. Відповідно актуалізовано поняття польової організації як найбільш релевантної.

- *Вибір дослідницької позиції при описі явища.* Концепт УКРАЇНА розглядається з інтегральних позицій з урахуванням специфіки аналізу топоніма (пласту ономастичної лексики).

Як зазначено вище, у дослідженні обрано інтегральний підхід до опису розглянутого явища. Така парадигма ґрунтується на дослідженнях європейських і американських лінгвістів, але нині ця проблематика цікавить вітчизняних учених. В Україні дослідженням концептів у межах художнього дискурсу займаються В.Л. Іващенко, Л.В. Кравець, Ж.В. Краснобаєва-Чорна, А.Е. Левицький, Н.О. Мех, О.О. Селіванова, С.А. Жаботинська й інші. Для

нашого дослідження найбільш актуальним є те, що в межах лінгвоконцептологічного дослідження у нерозривному поєднанні розглядають як мовне, так і «енциклопедичне» значення слова. О.Н. Баранов та Д.О. Добровольський у своїх працях піднімають питання про нерелевантність протиставлення лінгвістичного й нелінгвістичного знання [13, с. 11–21]. Услід за відомими вітчизняними та іноземними когнітивістами підтримуємо потребу міждисциплінарного підходу до розгляду мовних явищ і врахування антропоцентричного фактору. Розгляд мовних явищ у зв'язку із соціальними, культурними чинниками, позамовною дійсністю й особливими індивідуальними характеристиками (фонові знання, емпіричний аспект тощо).

Людські знання виявляються в певній формі, є сукупністю інформації та досвіду, необхідних для вирішення відповідних завдань. Модель репрезентації знань – це засіб їх опису. П.Н. Джонсон-Леард визначає модель репрезентації знань як певне знання в довгостроковій чи короткостроковій пам'яті, структура якого відповідає структурі наявної в конкретний час ситуації [51, с. 48]. Дослідник зауважує, що моделі є ментальними символами, які об'єднують у собі інформацію, отриману через усі органи чуття людини, та загальне знання про те, що може відбуватися у світі, можливі варіанти розвитку подій. З погляду П.Н. Джонсона-Леарда виділено такі типові моделі репрезентації знань:

- **Модель семантичної мережі.** Основна ідея цього підходу полягає в розгляді знань як сукупності семантичних полів, зв'язків та особливостей їх функціонування. До речі, така модель репрезентації знань має тривалу історію та започаткована ще у XVIII столітті (Карл Лінней, біологічна класифікація), а словосполучення «семантична мережа» вперше було запропоноване американським ученим М. Куїлліаном. Згідно з дослідженням С.О. Субботіна, за рівнем подання знань виділяють інтенціональні семантичні мережі (концептуальний рівень) та екстенціональні семантичні мережі (наповнення фактичними даними, рівень конкретизації) [211, с. 101].

- **Логічна модель.** Основна ідея під час формування логічної моделі знання полягає в тому, що інформація, потрібна для вирішення завдання, розглядається

як сукупність фактів і тверджень, які поєднані між собою певними логічними зв'язками й відповідно створюють логічну формулу, де кожен елемент має визначене місце. Знання – це сукупність таких логічних формул, формальна система. На відміну від першого наведеного типу, це неевристична модель представлення знань.

•**Продукційна** модель або модель, базована на правилах. Така модель дозволяє досліднику уявляти знання як складнопідрядне речення з підрядним обставинним імплікативного типу, яке перебуває у співвідношенні підстави й наслідку (дії) «якщо – то». С.О. Субботін у навчальному посібнику «Подання й обробка знань у системах штучного інтелекту та підтримки прийняття рішень» теж розглядає поняття продукційної моделі та власне продукції (правила) й зазначає, що ядро продукційного правила складається з антецедента (передумови, умови правила, які подано зазвичай у векторі об'єкт – атрибут – значення), та консеквент (висновок, наслідки, дії) [211, с. 101].

•**Фреймова** модель знань. Термін «фрейм» уперше в науковий обіг введено американським дослідником у галузі штучного інтелекту М. Мінським у 70-х рр. ХХ ст. Відповідно до праці цього дослідника **фрейм** (англ. *frame* – «каркас», «будова, структура, система», «рамка», «окремий кадр фільму» та ін.) – структура, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості (пам'яті) людини або інтелектуальної системи і призначена для ідентифікації нової ситуації, яка базується на певному ситуативному шаблоні [137, с. 249]. У праці М.М. Болдирева [16, с. 37] йдеться про те, що фрейм характеризується дворівневою структурою та має вершинні (макропропозиція) та термінальні вузли чи слоти, які заповнюються пропозицією, унаслідок чого «перетворюють фрейм у носій конкретного знання» [211] про предметну галузь. Тобто фрейм насамперед – структура даних для представлення певного концептуального об'єкта.

Теорію **когнітивних моделей** було розроблено Дж. Лакоффом, який визначив, що когнітивні моделі структурують ментальні простори людини [111, с. 46]. Поняття ментального простору дослідник окреслював як сферу мислення,

яка охоплює розуміння людиною реальних та гіпотетичних ситуацій, категорій різного рівня реальності чи абстрактності. Поза мисленням ментальні простори не існують, тому вони є суто когнітивними. Структуризація ментальних просторів відбувається через використання різних когнітивних моделей: метафоричних, метонімічних, схематичних, символічних, пропозиційних та інших. Ч. Філлімор розглядав ментальні простори, називаючи їх фреймами. Уперше саме в лінгвістичному плані поняття «фрейм» Ч. Філлімор використав у 70-х рр. XX століття та протягом свого життя вчений розвивав і поглиблював теорію фреймової семантики як методу лінгвістичного дослідження й визначав фрейм як когнітивну структуру, знання якої передбачається (асоційовано з) концептом, репрезентованим тим чи тим словом [247, с. 75].

Концепт і фрейм є головними поняттями сучасних когнітивних досліджень, тож принципово важливими є дефініціювання їх та окреслення зв'язків між ними, а також визначення низки інших понять, якими часто позначають одне й те саме явище, а саме: концепт і значення; концепт і поняття; інформація та знання.

Характерна для XXI століття тенденція антропоцентризму, подальша поява когнітивної лінгвістики спричинили активацію нового терміна лінгвістичної наукової парадигми – концепт. У сучасній когнітивній лінгвістиці концепт розглядають із кількох позицій:

- **Семантико-когнітивний напрям** або когнітивно-семіотична парадигма дослідження. У центрі уваги прихильників цього напрямку перебуває лексична й граматична семантика мови як засобу доступу до змісту концепту. У визначеній парадигмі працюють О.С. Кубрякова, М.М. Болдирев, Й.А. Стернін та ін. О.С. Кубрякова пропонує таке визначення концепту: «Це оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мозку, всієї картини світу, квант знання» [102, с. 90–92]. З.Д. Попова, Й.А. Стернін вважають, що ядерним складником концепту є базовий чуттєвий образ, що належить до буттєвого прошарку свідомості. Учені вважають, що доступ до метальної структури відбувається через мовні одиниці, оскільки мета когнітивного

дослідження полягає в тому, щоби «після опису значення всіх слів, словосполучень, речень, які репрезентують той чи той концепт у національній мові, представити в упорядкованому вигляді частину мовної системи, яка репрезентує певний концепт» [169, с. 21]. Наголошено на тому, що концепт має універсальний, об'єктивний характер.

•**Лінгвокультурологічний напрям.** У межах цього підходу концепт аналізують як елемент лінгвокультури у зв'язку з національними особливостями цієї культури. Представники лінгвокультурологічного погляду на концепт і його функціонування аналізують мовний матеріал «від мови до культури». Можна говорити про те, що започаткував напрям Д.С. Лихачов. Він трактує концепт як «результат зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини» [116, с. 281]. У визначеному аспекті концепт розглядають такі вчені, як С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, Н.О. Мех, В.О. Маслова, Ю.С. Степанов, В.М. Телія та ін. Когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення концептів однаково притаманний і для когнітивної лінгвістики, і для лінгвокультурології, що й надає концепту провідного значення в межах нової наукової парадигми. Позиції лінгвокультурологічного дослідження чітко висвітлено в працях С.Г. Воркачова, який зазначив, що лінгвокультурна концептологія сформована на основі переакцентування та модифікації компонентів у складі окресленої Е. Бенвеністом тріади «мова–культура–особистість», у якій особистість прирівнюється до свідомості, точніше сукупності згустків смислів, що її формують, – концептів [29, с. 11]. Н.О. Мех зазначає, що в основі лінгвокультурологічного підходу лежить твердження про концепт як «згусток культурно-національної інформації», зафіксованої у мові. На лінгвальному рівні концепт-образ може бути репрезентований словом, словосполученням, фразеологічною одиницею, реченням і навіть цілим текстом тощо [136, с. 21]. У межах напрямку концепт розглядають через призму культури носіїв мови.

•**Логічний напрям.** Учені, що працюють у зазначеному аспекті (Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булигіна, А.А. Залізник, Н.К. Рябцева), аналізують

концепт за допомогою логічних методів, незалежно від їх мовної форми. Метою є будова логічних моделей.

•**Філософсько-семіотичний напрям.** У центрі вивчення цієї парадигми знаходяться когнітивні основи знаковості. О.В. Кравченко зазначає, що мова є тим ключем, який відкриває можливість з'ясувати, як людина сприймає, концептуалізує, категоризує дійсність, які об'єктивно-суб'єктивні чинники впливають на формування національної мовної картини світу [97]. Частково з лінгвофілософських позицій висвітлено поняття концепт у працях К.Ю. Голобородька та В.З. Дем'янкова. Як зазначає В.Л. Іващенко, філософське розуміння поняття «концепт» бере свій початок зі Стародавньої Греції в працях Платона й Арістотеля (прототипи концепту «ідея» та «ейдос») [70, с. 10].

«Методику когнітивних досліджень спрямовано на мову як загальний когнітивний механізм, когнітивний інструмент – систему знаків, які беруть участь у репрезентації (кодуванні), категоризації та трансформуванні інформації. В основі когнітивного підходу – вияв максимального спектру знань, закладених у структуру мовних одиниць та їхніх комплексів, використовуваних у когнітивно-комунікативній діяльності» [234, с. 32].

Розмежування напрямів дослідження концептів у сучасній лінгвістиці та відповідно віднесення вчених до тієї чи тієї школи є дещо умовним, але наведена вище характеристика загалом відбиває основні нинішні тенденції. Кожен із окреслених підходів має своїх прихильників серед когнітивістів, загалом вони є самостійно оформленими, оскільки мають власні методологічні принципи у визначенні та дослідженні концептів. Інтегральною ознакою наведених підходів до визначення концепту є теоретичне окреслення цього поняття як ментальної одиниці та антропоцентризм, розгляд когнітивних явищ із погляду взаємозалежної тріади: мова–людина–культура. Подекуди зазначають діаметральне протиставлення лінгвокультурологічного та когнітивного підходів. Останній «виокремлює загальномовний та національно детермінований компонент, розглядаючи в одному ряду мовні й дискурсивні феномени, і дозволяє на конкретному матеріалі аналізувати та демонструвати

багатошаровість мовної свідомості [25, с. 12]. Як зауважує В.І. Карасик, зазначені напрями дослідження не виключають один одного, а навпаки, суттєво доповнюють: «Концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є ключем до концептосфери соціуму, тобто в результаті – на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда» [81, с. 139]. Учений вважає, що різниця лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного підходів до вивчення мови полягає в різному спрямуванні. У першому випадку рух відбувається від індивідуального до культури, у другому – від культури до індивідуального. Дедалі частіше вчені-мовознавці відзначають актуальність інтегративного підходу до вивчення мовних явищ із погляду когнітивної лінгвістики.

1.2.1. Діахронний та синхронний аспекти становлення поняття «концепт» як міждисциплінарного терміна

Відповідно до сказаного вище варто окреслити історію терміна «концепт» та основні його дефініції з різних позицій дослідників. Часто постулюють думку про те, що термін «концепт» походить від латинського «**conceptus**», що означає «поняття, уявлення чи думка» [193, с. 235]. Учений В. Колесов висловив іншу думку про те, що під концептом потрібно розуміти «**conceptum**», що означає «зародок, зернятко», з якого проростають у процесі комунікації всі змістові форми його втілення в дійсності [86, с. 81]. Очевидно, останнє твердження точніше відбиває суть такого лінгвістичного явища як концепт. Еволюцію слововживання та семантичного наповнення терміна «концепт» проаналізовано в праці російського дослідника В.З. Дем'янова, який наголошує на тому, що і в латинській, і в іспанській, і в німецькій, і в англійській мовах (незважаючи на процес розвитку) збережено одну з початкових сем – «зародок», – і вважає, що «рідним ареалом» для зазначеного терміна є романська мова, його вперше зафіксовано саме в класичній та середньовічній латині [122, с. 606].

Термін концепт є міждисциплінарним, функціональною одиницею філософії, логіки, математики, психології та інших дисциплін. Він зустрічається в працях таких учених, як: М. Гадамер, Л. Вітгенштейн, Дж. Локк, І. Фізер,

З. Фрейд, К. Шварц, Т. Юнг та ін. У виданні «Краткий словарь по логике» Д. Горського автором розроблено енциклопедичну статтю, у якій концепт ототожнено зі змістом поняттям, смислом [162, с. 80]. У філософських словниках концепт є синонімом до поняття, його визначають як смисл імені [120, с. 203]. У працях із психології концепт здебільшого вживали у зв'язку з мисленням, уявою.

Ретроспективу та сучасний стан термінологічного осмислення поняття «концепт» у різних сферах енциклопедичного знання досить вдало, на нашу думку, висвітлено в праці В.Л. Іващенко «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу» [70]. Дослідниця зазначає, що «будучи започаткованим у лоні філософії ще в період класичної «золотої» латини, слово *концепт* набуває статусу наукового поняття приблизно з XI–XII ст. і починає спорадично вживатися в логіці, а з XIX ст. – у психології та лінгвістиці» [70, с. 46]. Згодом термін модифікується й починається його функціонування у взаємодії різних наукових дисциплін (лінгвістики й етнології, лінгвістики та культурології, лінгвістики й психології тощо).

У наукову лінгвістичну парадигму термін «концепт» було введено російським дослідником С.А. Аскольдовим (псевдонім Алексеєв) у статті «Слово и концепт», яка побачила світ 1928 року в журналі «Русская речь». Автор визначив концепт як утворення в мисленні, яке заміщує в процесі думки безліч предметів, дій, розумових функцій одного й того ж роду (*концепти рослина, справедливість, математичні концепти*). Проте через низку об'єктивних причин термін не входить в активний науковий обіг. У дослідженнях цього напрямку можна зустріти твердження, що це відбулося у зв'язку з ідеологією Радянського Союзу, термін іноземного походження не зміг конкурувати із традиційними та звичними для наукової спільноти поняттями. В.Л. Іващенко про перші спроби використання концепту в наукових дослідженнях наводить таке пояснення: «Як зазначають Д. Руденко та В. Прокопенко, фактично до XIX ст. намагання лінгвістів використати результати філософських досліджень (передусім Дж. Локка та Т. Гоббса) були блоковано наполегливою несумісністю лінгвістичного та філософського підходів до мови» [24, с. 46]. Через кілька

десятиліть терміном починають оперувати в працях із філософії мови (М. Холодна) [6, с. 10]. У 90-х роках ХХ століття термін «концепт» входить в активний лінгвістичний обіг завдяки зусиллям насамперед Д.С. Лихачова, Ю.С. Степанова та А. Вежбицької, які дали терміну ґрунтовну інтерпретацію. Згодом зусиль доклали когнітивісти та лінгвокультурологи: Н.Д. Арутюнова, В.З. Дем'янков, О.П. Воробйова, С.А. Жаботинська, В.В. Колесов, О.С. Кубрякова, Н.О. Мех, А.М. Приходько, О.О. Селіванова та ін [129].

Доцільно визначати концепт з інтегральних позицій, базуючись на результатах досліджень відомих учених двох провідних напрямів осмислення згаданого поняття – лінгвокультурологічного та лінгвокогнітивного.

Уже енциклопедичним трактуванням концепту з погляду когнітивної лінгвістики є визначення О.С. Кубрякової з «Краткого словаря когнитивных терминов», за яким концепт – це «оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [105, с. 90]. Це набір смислів, притаманних індивіду, якими він оперує в процесі пізнання чи мислення. Концепт об'єднує ментальні й психічні ресурси свідомості, а також інформаційні структури, які відображають знання й досвід людини та є залежними від лінгвістичних, культурологічних і прагматичних чинників [109, с. 28].

О.О. Селіванова визначає концепт як інформаційну структуру свідомості, різносубстатну, організовану певним чином одиницю пам'яті, яка включає в себе сукупність вербальних і невербальних знань про об'єкт пізнання, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [194, с. 256]. Підсумувати визначення терміна «концепт» можна твердженням М.М. Болдирева, який вважає, що концепти є ідеальними, абстрактними одиницями, смислами, які функціонують у процесі мислення та відбивають зміст отриманих знань і результатів пізнання світу у вигляді «квантів» знання [3, с. 23].

А. Вежбицька одна з перших ґрунтовно й дещо з іншого боку висвітлила поняття концепт, постулюючи твердження про те, що це ідеальний, абстрактний об'єкт, який має ім'я та є культурно зумовленим уявленням про дійсність, яка функціонує в мисленні не безпосередньо, а саме через мову. Дослідниця наголошує на дихотомії мова–культура, та, як вдало зауважує П.В. Мацьків, моделювання концепту А. Вежбицькою здійснено від індивідуального до культури, що характеризує когнітивні структури, а з позицій лінгвокультурології, як було зазначено вище, напрямок зворотній [131, с. 14]. Визначення поняття «концепт» Ю.С. Степанова, на думку багатьох дослідників, з лінгвокультурологічного погляду є одним із найбільш точних: «Концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з другого боку, концепт – це те, посередництвом чого людина – пересічна, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї... концепти не лише мисляться, вони переживаються» [209, с. 40]. Дослідник вважає, що поняття «концепт» є більше загальнокультурним, ніж лінгвістичним надбанням.

За твердженням дослідниці Н.О. Мех: «Культурологічне вивчення мови передбачає аналіз мовних явищ, спрямованих на виявлення національно-культурної специфіки комунікації. Увагу лінгвістів привертають передусім лінгвокультурологічно вартісні одиниці, наскрізні концепти, константи, що найтісніше пов'язані з культурою народу і відбивають специфіку його колективної свідомості» [135, с. 56]. С.Г. Воркачов визначає концепт з позицій «мова й культура»: у вузькому «змістовному» розумінні як «поняття життєвої філософії», «буденні аналоги світоглядних термінів», закріплені в мові, що забезпечує стабільність і спадкоємність духовної культури етносу. У широкому «змістовному» розумінні як вербалізований культурний зміст, позначений етнічною специфікою незалежно від її важливості для національного характеру. Сукупність таких концептів утворює характерну, відмінну для кожної національної мови концептосферу [29, с. 12].

В.В. Колесов визначає концепт як основну ментальну одиницю, представлену в межах мови та мовного знаку у формі образу, поняття та символу, і наголошує на національному характері його вияву [88]. Учений також розглядає концепт у його співвідношенні з логіко-понятійними та психолого-культурними формами: поняттям, образом, символом і чистою ментальністю, причому розвиток концепту відбувається від чистої ментальності (нерозчленоване, цілісне уявлення) до поняття, відтак знову до чистої ментальності вже на новому рівні та піднімає питання про **структуру концепту** [87, с. 30]. Образ – первинна форма концепту, певна ідея з якою пов'язане явище. Згодом відбувається формування понятійного складника, ядра концепту. Концепт на цьому етапі співвідносний зі словом-вербалізатором і є термінологічно оформленим. Протягом кожного етапу семантичне поле концепту поглиблюється, розширюється, утворюється ядерна, приядерна та маргінальна зони концепту, коригується його когнітивна структура. Останній етап формування концепту немає символічного вираження, а є лиш мисленневою структурою, що характеризується етнокультурною специфікою, це «чиста ментальність концепту».

В.В. Жайворонок вважає, що концепт наповнений етнокультурним змістом, позначений етносимволікою [66, с. 49] і визначає його багат шаровим абстрактним ментальним утворенням, яке має «асоціативне нашарування культурних смислів (конотацій) на основне (словникове) значення слова» [66, с. 26]. І.О. Голубовська вважає концепт концентрованим вираженням духовно-емоційного досвіду певного етносу [40, с. 92].

Вартим уваги є визначення концепту як явища синкретичного: «дискретного ментального утворення, що є базовою одиницею мисленневого коду людини, володіє відносно впорядкованою внутрішньою структурою, є результатом пізнавальної діяльності, несе комплексну, енциклопедичну інформацію про предмет чи явище, що воно відображає, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю, а також про ставлення свідомості до цього предмета чи явища» [186, с. 14]. Єдине, що варто додати до наведеного змістовного

визначення – це те, що концепт може мати мовне вираження. Однак, як зазначає дослідник В.Ю. Неклесова, весь концепт не може бути відображений у мові, існують сфери, які не завжди можна передати лексичними засобами [147].

За твердженням П.В. Мацьківа, «конверсивність концепту в системі інтердисциплінарних (лінгвокультурний, когнітивістський) наук дозволяє говорити про його холістичність, взаємопроникність... і певну умовність щодо розрізнення у названих вище дисциплінах... мова є водночас і складником культури, і зовнішнім виявом культури...» [131, с. 15]. Інтегральність підходу до визначення концепту полягає ще й у тому, що дослідники розглядають концепт як явище з різних ракурсів, виокремлюючи ті чи ті ознаки та сторони, що врешті сприяє більш-менш цілісному уявленню про нього.

У дослідженні взято за основу твердження про те, що **концепт** – це одиниця ментального рівня, якою оперує представник певної культури в процесі мовомислення та пізнання, яка відображає картину світу в людській психіці та має вигляд «згустків» знання, набутого в процесі теоретичної та емпіричної когніції; це психоментальне утворення, що відбиває уявлення про світ через образи, уявлення, асоціації, поняття та ставлення до них, динамічна одиниця, характерна як для окремого індивіда, так і для колективу представників певної культури.

Загалом із наведених вище визначень випливає, що концепт характеризується складною, динамічною структурою. Розроблені в межах когнітивної лінгвістики моделі концептуальних структур дають змогу вповні відбити різні деталі, властивості й ознаки досліджуваного об'єкта.

1.2.2. Окреслення структури концептуальної моделі

Окреслення **структури концепту** є важливою частиною дослідження з когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Й.А. Стернин і З.Д. Попова [170, с. 104–115] вважають, що концепт організовано за польовим принципом, і виділяють такі складники когнітивного концепту: чуттєвий образ; інформаційний зміст; інтерпретаційне поле.

Відповідно до позицій учених, чуттєвий образ у структурі концепту складається з *перцептивних когнітивних ознак*, які формуються у свідомості

носія мови через органи чуття (так званий перцептивний образ) і *образних ознак*, які формує метафоричне осмислення предмета чи явища. Мовиться про когнітивну або концептуальну метафору [170, с. 108]. Відзначимо, що завдяки метафоричності концепт отримує чуттєво-наочне уявлення про речі та явища навколишнього світу, що сприяє наповненню конкретним образним змістом такого абстрактного ментального утворення.

Інформаційний зміст (за термінологією Й.А. Стерніна), на наш погляд, відповідає в структурі концепту значенню. Інформаційний зміст є близьким до змісту словникової дефініції головної, ядерної лексеми концепту, через яку він виражений у мові. [170, с. 110]. Третій складник концепту, на думку Й.А. Стерніна, – це інтерпретаційне поле. Так називається поле концепту, яке включає когнітивні ознаки, які інтерпретують основний зміст концепту [170, с. 106–108]. Ю.С. Степанов вважає, що до структури концепту, з одного боку, належить «усе, що належить будові поняття, з другого боку, у структуру концепту входить усе те, що і робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія); стиснута до основних ознак змісту – історія, сучасні асоціації, оцінки і т. ін.» [209, с. 41]. Як зазначає В.Л. Іващенко (ментально-мовний та змістовий складники структури концепту), дослідник структурує зміст ментально-мовної одиниці лише в діячності (вертикальна площина), тоді як варто розглядати змістове наповнення концепту й у синхронії, з урахуванням етнокультурного та інших екстралінгвістичних контекстів [24, с. 62].

Про тривимірну структуру концепту, яка має понятійний (фактуальний), образно-асоціативний (-перцептивний, -метафоричний) та ціннісний (валоративний) складники писали С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, А.М. Приходько та ін. [28, 29, 44]. Понятійний складник концепту є «актуальною інформацією – пропозиціональним знанням, яке опирається на мовну фіксацію (опис, визначення, дефініція) і може бути згрупованим щонайменше в три типи: *емпіричне* (індуктивне, перцептивне, фактуальне) знання; *енциклопедичне* (асерторичне, дедуктивне, вивідне) знання, ерудиція; *стерео- і прототипні знання*» [177, с. 58].

Понятійний складник відображає сутність концепту через набір дефініційних ознак і пов'язана з ядерною та близькоядерною зоною семантичного поля лексеми. Образно-асоціативний – відбиває знання, образи, асоціації (як індивідуальні, так і колективні), пов'язані у свідомості людини з тим чи тим денотатом, і має зв'язок із маргінальною та інтерпретаційною компонентою семантичного поля слова. Людина в процесі когніції насамперед сприймає навколишній світ через органи відчуття та на основі цієї перцепції створює характеристики предметів і понять. Важливим зауваженням є позиція Ю.С. Степанова щодо перцептивного складника концепту. Іноді образ виникає не за допомогою органів відчуття, а інтуїтивно, часом, явище чи поняття треба пережити (страх, любов тощо). Отже, на формування концепту впливають органи чуття, досвід, інтуїція, народні вірування та уявлення [209, с. 41].

Ціннісний (валоративний) складник, «є центром концепту як константа культури» [131, с. 23]. За визначенням Ю.С. Степанова, концепти не тільки мисляться, а й переживаються індивідом, стаючи об'єктом симпатій чи антипатій [209, с. 41]. На основі симпатій або антипатій, загалом валоративної частини концепту, відбувається створення прототипів, стереотипів у людській колективній свідомості певної культури. Асоціативно-образний, ціннісний складники концепту є динамічними, вони трансформуються разом із розвитком людства. У процесі концептуального аналізу асоціативно-образний компонент часом відсутній. Не всі вчені, серед яких, зокрема, С.Г. Воркачов, визнають релевантним для лінгвістичного дослідження ціннісний складник концепту. Переважає протилежний погляд, згідно з яким ціннісний складник у структурі концепту є особливо вагомим, оскільки саме він визначає його етнокультурну специфіку [89, с. 57].

О.О. Селіванова визначає структуру концепту як фреймову модель пропозиційно-асоціативного типу, яка має у своєму складі *диктум* (пропозиційна зона, понятійний складник), *модус* (суб'єктивна оцінка) й *асоціативні термінали*, що представлені в мові метафорами та порівняннями [194, с. 8].

Л.Л. Шевченко зазначає: «Концепти відіграють визначальну роль у забезпеченні когнітивної структури тексту. Вони є актуальними одиницями в системі текстових відношень, які представляють кванти структурованого знання, сформовані в тексті у вигляді багатовимірних смислових утворень, де можна виділити три основні виміри: 1) компонентний (лексичний) вимір – у вигляді системи ключових слів, що реалізують у своїй семантичній структурі базові значення концептів і представляють його актуальний, ідентифікаційний пласт, маніфестуючи, водночас, мовний компонент когнітивного каркасу тексту; 2) текстовий (інтерпретаційний) вимір, сформований комплексними текстовими структурами – певними лексико-семантичними множинами, які «обчислюються» за допомогою вищеописаних процедур і представляються мережею своїх реалізацій; 3) смисловий (підтекстний) вимір, який демонструє смислові домінанти тексту, вибудовані в ряди (ланцюжки) за їх концептологічною значущістю (вагою), що репрезентують імпліцитну інформацію, на основі якої формуються змістові лінії глибинної семантичної структури тексту» [233].

У сучасній науковій думці є погляди, зосереджені на смисловому наповненні концепту, яке реконструюється у вигляді трикомпонентної когнітивної моделі з «пропозиційним елементом, інтерпретаційним полем та асоціативно-термінальною зоною» [244, с. 8]. Пропозиція має істинне знання (диктум) та його оцінку суб'єктом (модус). В інтерпретаційному полі основні, загальні ідеї переосмислюються крізь призму різних світоглядних позицій, ідеологічних настанов і культурних стереотипів. Уже під час сучасного аналізу такі імплікації можуть оцінюватися як істинні чи хибні. Асоціативно-термінальна зона є периферійною. Вона забезпечує зовнішній зв'язок з іншими концептами та містить переінтерпретації ядерних ідей у термінах інших понять (образні асоціації, метафори). Характер моделі продиктований, з одного боку, поглядом на мову як на когнітивну здатність людини (образний і логічний модулі локалізовані в різних півкулях мозку, та між ними наявний зв'язок), а з іншого, – обраним шляхом аналізу від вагомого слова через його семантичну структуру до концептуальних смислів [244, с. 8].

У дослідженні орієнтуємося на динамічну природу концепту, його складну структуру, що включає понятійний, образно-асоціативно-перцептивний та ціннісний (валоративний) складники, які структуруються за польовим принципом.

«При такому підході понятійний субстрат слід визнати константою, а образ і цінність – перемінними концепту. Поняття є раціонально-логічним конструктом і власне загально когнітивним надбанням, а концепт – лінгвокультурним, що відображає етноспецифічне осягнення певного фрагмента довкілля. Концепт – складно структурований феномен, поняттєве ядро якого, проходячи через сито перцептивно-образних асоціацій, органічно сплітається з ціннісною рефлексією. Отже, концепт є не просто «схоплене» знаком поняття, а суть поняття *етно-соціо-психо-лінгво-культурного* порядку з чітко вираженою валоративною компонентою» [177, с. 66].

Образ є первинною формою втілення концепту у вигляді уявного предмета чи відношення предмета до ідеї, завдяки якій він стає явищем, набуває певного оформлення. Щодо концепту **УКРАЇНА** таке уявлення пов'язане з його архетипом для українського народу – **дім, матір, Батьківщина, рідна земля**. Наступним етапом є формування поняттєвого ядра. Коли концепт із сукупності аморфних ознак перетворюється на структуроване утворення, слово, що його вербалізує, набуває термінологічного статусу в словниковому, енциклопедичному дискурсі – **держава, територія**. Це лише момент у формуванні семантичної структури слова, період концентрації основних смислових елементів, що конституують сигніфікативне ядро лексичного значення, навколо якого продовжується процес прирощення ядерних, приядерних і периферійних смислових елементів. Для цього етапу характерне осмислення поняття **УКРАЇНА** в різних сферах наукового й буденного знання, розширення меж функціонування цього слова в різних мовних жанрах.

Особливо інтенсивно процес смислового збагачення відбувається на символічному етапі розвитку концепту, коли домінує відношення знаку до предмета. У такому випадку відбувається роздвоєння референта на предмет та

ідею, яке й повертає слово в лоно національно-мовної та етнокультурної свідомості. Цей етап збігається в житті українського етносу зі сплесками національної свідомості, появою козацтва, а пізніше – з художньою творчістю митців слова – поетів, які творили в різний період, зокрема й на початку ХХ століття, у творах яких лексема-вербалізатор концепту УКРАЇНА набула нового, символічного, сакрального звучання – *мати*, а іноді – діаметрально протилежного, з негативною ціннісною компонентою – *бранки*. На кожному новому етапі насичення концепту змістом відбувається, з одного боку, розширення семантичного простору слова, а з іншого – коригування змісту когнітивної структури. Четвертий вимір – «чиста ментальність концепту» – не має конкретного втілення, а є мисленнєвим конструктом. Концепт «як вічність» і четвертий вимір існує поза часопростором., він і поза «системою». Водночас він і «над системою», а також її «базис», «внутрішня форма», що утримує всі три системоутворювальні виміри (парадигматику, синтагматику й епідигматику). Отже, концепт є і вихідною точкою породження значення мовного знаку, і завершальним когнітивним етапом смислового насичення слова [5, с. 56].

Будь-який концепт має низку характеристик або концептуальних ознак, компонентів, у зв'язку з якими цей термін часто сплутують із «**поняттям**» чи «**значенням**». Щодо розрізнення згаданих термінів у когнітивній лінгвістиці написано чимало праць, аналіз яких свідчить про неоднозначні позиції у тлумаченні термінів. А.О. Худяков вважає, що концепти є основною формою здійснення понятійного мислення, є його інструментом [228, с. 97]. Є протилежний погляд, зосереджений на диференціації згаданих термінів (П. Абеляр, В.А. Маслова, Г.Г. Слишкін, Й.А. Стернін та ін.). Учені розглядають «поняття» як один із компонентів концепту [79, с. 79]. Зокрема, у книзі «Константи. Словарь русской культуры. Опыт исследования» Ю.С. Степанова йдеться про те, що подібність значення термінів легко простежити в наукових працях різних напрямів, та їх варто чітко розрізнявати, бо це терміни різних наукових парадигм: «поняття» є оперативною одиницею логіки та філософії, «концепт» – математична логіка, когнітивна наука [209, с. 40]. М.П. Кочерган

справедливо наголошує на дистинкції «поняття» і «концепту», вважаючи, що пов'язане з денотативною частиною концепту поняття характеризується універсальністю, натомість концепт, маючи інтерпретаційний складник, є одиницею більш специфічного рівня [93, с. 17]. Універсальність поняття полягає в тому, що воно є результатом узагальнення одиничних суттєвих характеристик об'єкта, предмета чи явища [81, с. 139].

В.В. Колесов говорить про те, що «концепт – не поняття, а сутність поняття, виражене у своїх змістових формах – в образі, понятті, символі. [...] Концепт – це і ментальний генотип, і атом генної пам'яті, і архетип, і першообраз, і багато іще чого» [88, с. 19]. Доцільно також навести узагальнення А.М. Приходько: «Поняття і концепт мають співвідноситися між собою в гіпо-гіперонімічний і разом із тим в асиметричний спосіб: основою концепту є поняття, але основою поняття не є концепт. Це наводить на думку про те, що концепт має бути етноспецифічно забарвленим поняттям із певною етнопсихологічною надбудовою» [177, с. 55].

Отже, відмінними рисами «поняття» і «концепту» є те, що:

- концепт ширший за поняття. Сфера його проявів більш різноманітна, вона включає емоції, інтуїцію, афекти, почуття, а не лише логіку [148, с. 26];
- поняття є сукупністю істотних ознак, утворює найбільш стабільний пласт (змістовне ядро) концепту, яке є спільним для певної етномовної спільноти [1, с. 234];
- концепт і поняття протиставляються за ступенем абстрактності свого змісту [30, с. 34]. Поняття є абстракцією вищого порядку, на яку орієнтовані варіації концепту;
- поняття належить до сфери мовної, а концепт є елементарною одиницею узагальнення досвіду як мовного, так і позамовного.

Диференціація термінів «концепт» і «значення», за працею «Антологія концептів», полягає в тому, що «концепт і значення однаково є явищем когнітивної природи. Як і поняття, концепт не можна ототожнювати зі значенням. «Значення – це загальновідома та комунікативно релевантна частина

концепту, яка виступає у вигляді блоку мовного знака в актах комунікації» [168, с. 65].

Значення є частиною концепту як одиниці мислення, яка закріплена мовним знаком відповідно до цілей комунікації» [194, с. 8]. Значення та концепт – продукти діяльності різних видів свідомості – концептуального й мовного [210, с. 148] відповідно – є одиницями різних рівнів: концепт – концептосфери, а значення – семантичного мовного простору.

М.М. Болдирев стверджує, що значення відтворює лише частину людських знань про світ. Основний обсяг знань «зберігається в нашій свідомості у вигляді різних розумових структур – концептів різного ступеня складності та абстрактності, у зміст яких можуть постійно додаватися нові характеристики. Ці характеристики відповідно вимагають нових форм. Слушною є думка про те, що значення пов'язане з мовними одиницями, тоді як поняття з думками [94, с. 25]. Значення у зв'язку з конотативними нашаруваннями ментального сприйняття світу певним етносом чи окремим його представником є ширшим за поняття.

На думку З.Д. Попової та Й.А. Стерніна, варто розмежовувати значення, подане в словниках (лексикографічне) та значення у свідомості носія мови (психолінгвістичне). Проблема опису лексикографічного й психологічно реального значення пов'язана з проблемою розмежування значення та смислу, яке має давню психологічну й психолінгвістичну традицію (О.О. Потебня, Л.С. Виготський та О.М. Леонтьєв), а в сучасній лінгвістиці термін вживають здебільшого у двох значеннях: як синонім або частина значення або як опозиція до значення. О.М. Леонтьєв вважає, що протиставляти смисл і значення є некоректним, оскільки мовне значення є системною якістю його смислу. Учений вважає, що значення актуалізується в певній ситуації, а поза її межами значення не існує [114, с. 378]. На нашу думку, ототожнювати ці два поняття не варто. Як зазначає В.Л. Іващенко, у працях Г. Фреге й А. Черча (символічна логіка), ці поняття диференціюються, бо значення (денотат) – це предмет або клас предметів, позначений певним ім'ям та є обсягом змісту поняття, а смисл (концепт денотата) – мисленнєвий зміст поняття [70, с. 13].

Учені-когнітивісти стверджують, що під час розгляду й опису мовних явищ, понять варто враховувати, що вони здебільшого не піддаються прямому спостереженню, тому дослідник може порівнювати лише гіпотетично свої уявлення про те, що може чи не може бути концептом, поняттям, значенням.

Концепт має свою структуру. Як зазначає Н.К. Рябцева, концепт не є хаотичним нагромадженням смислів, уявлень або значень, а їхньою логічною структурою. Дослідниця вважає, що в його основі є прототипна модель основного значення слова, яке є базою для формування похідних значень, що, власне, і відбивається в структурі концепту, який має центральну та периферійну зони, причому остання позначена дивергентністю (віддаленістю похідних значень від центру) [187, с. 73].

1.2.3. Аналіз питання про типологію концептів

Ґрунтуючись на складній структурі концепту вчені дедалі частіше піднімають питання про **типологію** концептів. М.М. Болдирев говорить про те, що «складний характер структурної організації концепту передбачає, що за ним можуть стояти (і розумітися) знання різного ступеня абстракції... Концептом може бути і окремий смисл, і ціла концептуальна структура, що включає інші концепти... їх можна поділити на кілька типів: конкретно-чуттєвий образ, уявлення, схема, поняття, прототип, пропозиційна структура, фрейм, сценарій (скрипт), гештальт тощо» [3, с. 36].

О.П. Воробйова пропонує класифікацію концептів за **форматом їх репрезентації**. При цьому, залежно від середовища актуалізації, кожен клас концептів може виступати як *мовний/текстовий/дискурсний, лінгвокультурний чи художній*. До запропонованої таксономії належать:

- 1) **одиничні** (*любов, життя*) концепти;
- 2) **подвійні гештальтні або біомні** (*життя/смерть* [5], *любов/ненависть, чоловік/жінка*), тобто такі, що припускають вживання у вигляді одиничних концептів, проте завжди мають корелятивну пару, формуючи з нею цілісний гештальт;

3) **кластерні** (*шлях до слави*) – ті концепти, що не мають у конкретній мові власного однослівного імені, проте сприймаються як певна ментальна єдність, в імені якої деякі концептуальні ознаки експлікуються, тоді як інші залишаються імплікованими [72, с. 32–33];

4) **кумулятивні** (*savoir vivre*) концепти як конгломерат концептуальних ознак, інтегрованих у єдине ціле шляхом накопичення;

5) **картинні** (*золота осінь*) – ті, що легше візуалізувати, ніж описати словесно;

6) **параболічні** (*празька весна, арабська весна*) – концепти, що містять у максимально згорнутому вигляді певну історію чи мотив;

7) **картинно-параболічні** (*посмішка Мона Лізи*) – параболічні концепти, що репрезентуються не лише вербально, а й за допомогою візуальної емблеми;

8) **есеїстичні** (*модернізм, симулякр*) концепти, тобто ті, структуру яких сформовано за принципом мінімалізації, вони зберігають у скомпресованому вигляді великий обсяг філософської інформації [98].

У типології А.П. Бабушкіна простежуються концепт-картинка, концепт-інсайт, концепт-сценарій, концепт-фрейм [11]. М.Ф. Алефіренко пропонує розрізняти концепт-образ, концепт-схему, поняття (буденне), гештальт, фрейм, концепт-сценарій (скрипт).

Якщо брати до уваги результати лінгвокультурних досліджень, то виділяють концепти у вузькому й широкому розумінні, а також когнітивні та лінгвокультурні концепти. Опрацювавши праці А. Вежбицької, Ю.С. Степанова, З.Д. Попової та Й.А. Стерніна, С.Г. Воркачов зазначає, що можна **виділити концепти-автохтони**:

- **внутрішньомовні**, абстраговані від значень конкретних мовних реалізацій, у своїй семантиці містять і предметні, і етнокультурні семи),

- **протоконцепти** як «універсальні концепти», «ноеми» (ментальні; забезпечують еталон порівняння в міжмовному зіставленні та перекладі),

- **метафізичні** концепти (ментальні сутності високого чи граничного ступеня абстрактності: «душа», «істина», «свобода», «щастя», «любов»),

•**потенційні** (ментальні структури, що не мають відповідних лексем для свого вираження, а також не є ціннісно-вагомими для мовної спільноти, оскільки не можуть бути описані за допомогою оцінних предикатів «добре», «погано», «цікаво» тощо),

•**парні** концепти [30, с. 49].

Отже, загалом за **способом концептуалізації** дослідники виокремлюють такі типи концептів: *уявлення* (узагальнені чуттєві образи – ядро концепту); *схеми* (абстрактні конфігурації образів); *поняття* – істотні ознаки концепту; *фрейми* (способи представлення стандартних знань) та ін.

Залежно від **ролі концепту** в структурі свідомості непослідовно, але можна диференціювати концепти на такі групи: *лінгвокультурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські*. Кожен концепт можна розглядати в усіх представлених типах.

Відповідно до **об'єкта концептуалізації** виокремлюють *антропоконцепти, натурфакти, артефакти, культурні, ідеологічні, емоційні та концепти-архетипи*. **Параметр суб'єкта концептуалізації** дає змогу виділити: *загальні (універсальні), етноконцепти, групові й ідіоконцепти*.

За обсягом інформації **концепти** класифікують як нульові за відсутності інформації, еталонні (у пересічних носіїв мови), специфіковані, енциклопедичні. **За якістю інформації** виокремлюють концепти: *понятійно-логічні, образно-художні, парадоксальні* [194, с. 403].

Вважають, що загальними ознаками концепту є «неізолюваність, тобто зв'язаність з іншими концептами; відкритість як невичерпність їхнього змісту; наявність їх у межах структурованих концептуальних сфер, які є фоном концепту; цілісність і нежорстка структурованість; динамізм і креативність як здатність змінюватися, поповнюватися новим знанням, уточнюватися» [194, с. 403], оновлюватися в процесі текстотворення новими акцентами.

1.3. Особливості концептуального аналізу в сучасних лінгвістичних студіях

Варто зауважити, що в сучасній когнітивній лінгвістиці активно піднімають

питання про особливості концептуального аналізу, адже його здійснюють переважно на тому ж мовному матеріалі, що й семантичний, але є певні відмінності у формі й змісті результатів концептуального та семантичного аналізів. С.А. Жаботинська наголошує на можливості розмежування семантичного й концептуального аналізу за двома основними критеріями – ступенем абстрагованості й композиційністю. Використана підсвідомо концептуальна схемна структура може не мати прямих мовних засобів для своєї експлікації, а може бути реконструйована в результаті інтроспекції дослідника, його вміння бачити за множинністю різноманітних фактів мови певну закономірність [64, с. 82]. Семантичний аналіз відрізняється від концептуального, на думку дослідниці, лінійністю першого (простий перелік сем) і реляційною модальністю, схемністю, вищим рівнем категорійної абстракції другого [63, с. 12].

«Якщо семантичний підхід передбачає встановлення набору значень слова в його відношеннях з іншими словами, то концептуальний аналіз має на меті виділення смислу, що включає часом достатньо широкі знання» [91, с. 114]. О.С. Кубрякова зазначає, що семантичний аналіз спрямований на експлікацію семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, які реалізують її, а концептуальний є пошуком загальних компонентів, які підведено під один знак [104, с. 85].

На думку О.О. Селіванової, «концептуальний аналіз ґрунтується не лише на абстрактних схемах, а і є описом кореляції конкретних структур знань. Семантичний аналіз може мати характер нелінійної репрезентації, не простого переліку сем, а моделі їхніх зв'язків у структурі значення. Тому, як здається, головну відмінність цих видів аналізу треба шукати в самому підході: від слова до думки – для семантичного, і від думки до слова – для концептуального» [194, с. 421]. Ідеальною моделлю реалізації концептуального аналізу О.О. Селіванова вважає ментально-психонетичний комплекс, що ґрунтується на синергетичній суперсистемі свідомості, на конекційній та енграмній природі пам'яті, квантово-хвильовій здатності кодування й перекодування інформації людським

мозком [194, с. 197]

«Традиційний семантичний аналіз одиниць вербального рівня, зокрема фразеологічних, не дає виходу на онтологічні висновки і здебільшого дозволяє отримати лише приблизні результати, бо під час семантичного аналізу ігноруються асоціативні зв'язки слова, когнітивний фон» [113, с.105].

Л.Л. Шевченко наголошує на тому, що навколо вагомого концепту у поетичному дискурсі формуються «асоціативно-семантичні ряди, тематичні групи. ... Процедура концептуального аналізу передбачає виявлення смислового обсягу концепту на основі аналізу максимально можливої кількості контекстів, що ілюструють його зміст» [235, с. 172].

Діахронний аспект у процесі вивчення концептів враховано в працях насамперед лінгвокультурологів (Т.І. Вендіна, В.В. Колесов, Г.В. Межжеріна, Ю.С. Степанов), а також у лексикографів, що займаються проблемами полісемії (О.В. Бабаєва). Воно є важливою та невід'ємною частиною цього дисертаційного дослідження. Основним завданням ментального опису, на думку В.В. Колесова, є виокремлення й формування семантичної домінанти, що залишається незмінною в часі та є основною ознакою вербалізованого концепту [88, с. 81].

Вартим уваги є визначення В.В. Гайдукової, яка вважає, що методом опису концептів є «мала монографія про окреме слово». Концептуальний аналіз, або опис концептів (вагомих слів культури), поєднує в собі аналіз мовної семантики (етимологія, семантична структура, розгляд валентності, встановлення частоти вживання, визначення словотвірного гнізда, аналіз парадигматичних та синтагматичних зав'язків концепту) та лінгвокультурної семантики (історія розвитку поняттєвого ядра, реального явища, визначення місця та ролі концепту у фольклорному та художньому дискурсі). Через психолінгвістичний експеримент В.В. Гайдукова об'єднує результати дослідження двох наведених семантик, що дає можливість встановити асоціативні зв'язки, концептосферичні поля. Опис концептів передбачає також встановлення статичних і динамічних відношень, а також відношень локалізації [34, с. 12].

Ю.С. Степановим запропоновано метод опису концепту за такою послідовністю: дослідження етимології слова, яке є вербалізатором концепту, історичного нашарування концепту, встановлення його семіотичного й асоціативного кола, аналіз імен концептів, «синонімізація слів та речей» [209, с. 44]. Більшість думок дослідників сучасної когнітивної лінгвістики збігаються в тому, що першим етапом вивчення має бути визначення етимології слова, яке репрезентує концепт, і встановлення поняттєвого ядра концепту.

Проаналізувавши значну кількість праць, у яких описано питання концептуального аналізу, можна визначити основні етапи цього методу для дослідження концепту УКРАЇНА.

1. Аналіз структури концепту, встановлення ядерної та периферійної частин змісту концепту:

а) формування ядра через аналіз словникових дефініцій основних (домінантних) лексем різних історичних періодів;

б) опис периферії змісту концепту.

2. Визначення місця концепту в загальній концептуальній картині світу українського народу в часових зрізах української літературної мови:

а) аналіз синонімічних лексичних одиниць, які репрезентують концепт;

б) виокремлення загальнокультурних етнічних компонентів концепту;

с) дослідження історичного розвитку концепту.

3. Аналіз репрезентації концепту в обраних контекстах (контекстуальний, семантичний, стилістичний та концептуальний аналіз у творах поетичного та фольклорного дискурсів): у фольклорній картині світу та індивідуально-авторських номінаціях, установлення ціннісних й асоціативно-образних компонентів, що передбачає такі прийоми:

а) дослідження прямого та прихованого змісту лексеми;

б) виявлення всіх можливих значень і способів вживання імені концепту;

с) встановлення частоти функціонування репрезентантів змісту концепту;

d) компонентний аналіз лексем-вербалізаторів концепту;
 e) аналіз лексичної сполучуваності лексем-вербалізаторів, визначення синтагматики імені;

f) дослідження парадигматичних та синтагматичних відношень.

4. Опис системних відношень концепту з іншими на ментальному рівні, виявлення відповідних системних відношень на мовному рівні. Виявлення зв'язків компонентів.

5. Інтерпретація результатів опису семантики, виділення когнітивних ознак, які формують концепт як ментальну одиницю.

Доречно зауважити, що наведений вище перелік прийомів передбачає також і вибіркове їх використання відповідно до дослідницької потреби.

Отже, **об'єктом концептуального аналізу** є деривати ядра концепту, парадигматичні, синтагматичні зв'язки, історична еволюція концепту, частота репрезентації концепту певними лексичними одиницями, а також не останнє місце посідає аналіз дискурсу, в якому функціонує концепт. Через опис синтагматичних зв'язків можна виявити способи категоризації концепту. Статистичні методи дають підґрунтя стверджувати про важливість концепту в картині світу певного етносу. Також про вагомість концепту свідчить кількість лексем, які репрезентують концепт. У процесі моделювання структури концепту важливо не тільки поділити засоби вербалізації на лексико-семантичні групи, але й установити відношення між семантичними класами іменників, дієслів, прикметників і прислівників, установити їх зв'язки із семантичним ядром концепту [61, с. 255]. Концептуальний аналіз є відносно новим конструктивним методом, загальнонауковою процедурою, яка передбачає використання як загальномовних, так і вузькопрофільних методів та прийомів (формалізація, деталізація, моделювання), метою яких є реконструкція когнітивних механізмів (концептуалізації та категоризації) для встановлення когнітивної структури концепту [31].

1.4. Картина світу й дискурс: особливості природи

мовомислення людини

Когнітивна парадигма досліджень спричинила інтерес серед науковців та, як наслідок, розмаїття підходів і напрямів вивчення **мовної картини світу (МКС) і концептуальної картини світу (ККС)**. Концептуалізація світу відбувається у двох протилежних напрямках: означення концептів, отриманих емпірично (напрямок ККС – МКС), і пізнання сутності концептів через їх мовне вираження (напрямок МКС – ККС). Звідси дві основні функції МКС: (1) означування основних елементів концептуальної картини світу й (2) експлікації засобами мови ККС [4, с. 6].

У сучасній когнітивній парадигмі поряд із поняттями **МКС і ККС** уживають «образ світу» чи «модель світу». Дослідниця О. Кубрякова розмежовує ці поняття: «про образ світу... можна говорити як про реальний шар нашої психіки, що визначає риси нашої поведінки, – установки, оцінки, ставлення до світу, а також відображає певні середні знання про його устрій» [106, с. 4–5]. «Проте якщо образ світу – це когнітивне утворення, та модель світу, яка дозволяє нам *думати* про світ, роздумувати про нього в процесі рефлексії й інтерпретації дійсності, що нас оточує, то мовна картина світу – дещо принципово інше, це система даних, що дозволяє нам описувати вказане середовище і говорити про нього. [...] МКС – дітище лінгвістів, а не цілісна даність нашої психіки, що усвідомлюється у вигляді моделі світу» [108, с. 5].

Питання співвідношення понять **МКС і ККС** має багато неоднозначних відповідей. Часом їх об'єднують в одне. Більшість вважає, що **ККС** є ширшою за МКС та ККС «є більш універсальною і спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ» [206, с. 37]. Натомість **МКС** є результатом сприйняття та трансформації цих знань різними народами. О.С. Кубрякова ототожнює ККС із науковою картиною світу. Відстоюється також думка про надмірність застосування двох термінів на позначення «однієї й тієї ж реальності думки» [108, с. 5]. Мовна картина світу відображає кореляцію онтологічної сутності мисленнєвих категорій із результатами пізнавальної діяльності людини та способами, які вона використовує для усвідомлення й концептуалізації

навколишньої дійсності [175, с. 99–100]. Дослідниця Л.А. Лисиченко зазначає, що для коректного розуміння концептуальних явищ та процесів, які відбуваються в мовній картині світу, варто брати до уваги домовну картину світу, уявлення про світ, що «на противагу поняттям (навіть «наївним») не мають мовного вираження, але є джерелом для нього» [115, с. 39]. Дослідниця пропонує тріадну парадигму картин світу: домовна (психічна), концептуальна (логічна) та мовна (власне лінгвальна) картини світу, яким відповідають три наукові терміни: концепт, поняття та значення слова відповідно [115].

МКС можна класифікувати як ідеально-матеріальне динамічне утворення, що функціонує в ментальності соціуму. Це образ світу – продукт індивідуальної психіки, картина світу – утворення в ментальному просторі певної групи носіїв, які пов'язані єдиним мовним і культурним кодом, мають спільний історичний досвід та інші точки перетину (тому є професійні, етнічні, загальнолюдські концепти). Таке ідеально-матеріальне динамічне утворення відбиває систему орієнтирів і відношень людини у світі й до світу, мотиви, оцінки, спрямування на пошуки зразка, стереотипу, еталона (аксіологічна функція); сприяє здобуванню й упорядкуванню знань про світ – тобто є «місточком» між домовною й концептуальною картинами світу (когнітивна та гносеологічна функції); акумулює в мовних одиницях досвід індивіда й нації (кумулятивна функція); слугує середовищем для комунікації, умовою для створення дискурсу (комунікативна функція); є джерелом для збагачення знань про світ (креативна функція). У такому випадку концепт – це феномен і категорія, що дозволяє аналізувати взаємодію лексичних одиниць з одиницями, які відображають психічну й мисленнєву діяльність мовної особистості, оскільки саме концептуальна інформація зумовлює семантику лексичних одиниць. Н.О. Мех зазначає, що картина світу як глобальний образ виникає в людини внаслідок будь-якого типу контактів зі світом, це «основний смисловий базис, на якому тримається вся лексико-семантична система мови» [135, с. 53].

Вивчення дискурсивних реалізацій концепту є надзвичайно важливим насамперед для моделювання структури концептів. «Оскільки дискурс є

одночасно і середовищем побутування, і інструментом об'єктивації останніх, у ньому відбувається розширення й поглиблення структури концептів, актуалізація їх прихованих властивостей, становлення їх стильового і/або метафоричного профілю. Дискурс уможлиблює включення до сфери дослідження варіативної компоненти концепту, яка виникає через його функціонування у різних типах вербальної комунікації, мовленнєвих жанрах, ідіостилях» [177, с. 273].

Концепт – продукт взаємодії картини світу й дискурсу. Дискурс є джерелом генезису мовних одиниць, середовищем їх функціонування. Взаємовпливи дискурсу та МКС є основою для структурування обох явищ, адже дискурс є реципієнтом мовного втілення елементів картини світу (концептів). Як визначив Є.В. Бондаренко в монографії «Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини» [17, с. 39], «мовна картина світу, втілена у дискурсі, є однією з форм реалізації продукту світопізнання людини» [17, с. 64].

Значна кількість науковців стверджує, що дискурс має когнітивну природу. Є дослідницькі позиції, за яких дискурс розглядають як спосіб організації мовної та позамовної інформації у формі тексту для обміну й передачі інформації засобами природної мови на основі концептуальних уявлень користувача мови [106, с. 79]. Когнітивна лінгвістика визначається як лінгвістичний напрям, у центрі уваги якого перебуває мова як загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент – система знаків, які відіграють роль у репрезентації (кодуванні) та трансформації інформації [193, с. 53]. Як справедливо стверджує А.В. Полонський: «Немає сумнівів, що думка людини виникає і функціонує не хаотично: вона залежить, з одного боку, від законів смислового «тяжіння» і «відштовхування» (позитивного і негативного асоціювання), а з іншого, від організації комунікативних процесів у системі соціальної взаємодії» [164]. Від типу свідомості залежить як свобода вибору об'єкта пізнання, так і характер цього пізнання, сукупність знань про навколишній світ, характер суджень про нього, а також сформований на основі досвіду, переконань чи віри оцінне ставлення до змісту об'єктивованої думки.

Активне функціонування поняття «**дискурс**» у наукових дослідженнях виникло у зв'язку з потребою включення в матрицю осмислення тексту не тільки його лінгвістичної парадигми, а й того соціально-культурного, ідейно-ідеологічного контексту, до якого він чутливий, у якому він перетворюється, за визначенням Ю.М. Лотмана, зі «сховища константної інформації» та «музейного експоната» в «механізм, який працює, який постійно відтворює себе в мінливому вигляді», який стає генератором нових інформаційно-сміслових потоків [121, с. 437].

За основу в дослідженні взято твердження про те, що «дискурс – зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий в подієвому аспекті; мова, розглянута як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)» [10, с. 136–137]. Як стверджує голландський дослідник дискурсу Т. ван Дейк, «дискурс – це використання мови, передача думок і переконань, мовний вплив на співрозмовника, слухача, читача» [246, с. 3]. У структурі дискурсу виокремлено екстралінгвістичні дані. До них відносяться культурологічні, ментальні, історичні, політичні, ідеологічні компоненти, які впливають на формування, трансформування та функціонування концепту.

Справедливо зазначають, що досліджувати мовне явище треба в тексті й дискурсі, де воно функціонує, а когнітивний підхід має доповнюватися дискурсивним аналізом та спостереженнями за функціонуванням сучасних форм і створенням нових. Підтримує таку думку й Т.В. Радзівська: «Однією з фундаментальних особливостей існування концепту, який виступає результатом об'єктивації знання, є його співвіднесеність із певною дискурсивною сферою або сукупністю дискурсів, у межах якого (яких) він функціонує, відкриваючи ті чи інші зі своїх граней» [183, с. 163].

Взаємодія концепту й дискурсу є двоспрямованою. Не тільки той чи той тип дискурсу об'єднує в собі певні концепти, а й концепти, несучи на собі відбиток того дискурсу, до якого вони переважно належать, мають здатність деяким

чином спрямувати комунікацію, породжуючи навколо себе певний дискурс. У зв'язку з викладеним вище постає питання **типології дискурсу**. Головне розмежування, висвітлене в працях багатьох науковців, базується на протиставленні усного та письмового дискурсів [36, с. 102].

Із позицій соціолінгвістики виділяють два основних типи дискурсу – *персональний та інституційний*. Своєю чергою, персональний дискурс існує у двох основних різновидах – *побутовому й буттєвому* [80, с. 6]. Буттєве спілкування є переважно монологічним і представлене філософськими текстами та творами художньої літератури – *художній дискурс*.

Викликає інтерес типологія, запропонована Г.Г. Почепцовим, в основі класифікації вченого – різні типи семіотичних знаків (літературний, фольклорний, міфологічний, ритуальний, театральний, неофіційний (позацензурний), неправдивий, лайливий, етикетний дискурси й ін.). Дослідник виділяє також газетний, театральний, теле- й радіодискурси, кінодискурс, дискурс у сфері публік релейшнз (ПР), рекламний, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси [174, с. 75–90].

Досить вдалою, на нашу думку, є класифікація І.С. Шевченко та О. Морозової, які пропонують виділяти різні типи та підтипи дискурсів так: «1) за формою: усний і письмовий; 2) за видом мовлення: монологічний або діалогічний; 3) за адресатним спрямуванням: інституційний і персональний (буттєвий); 4) за умов різних настанов і комунікативних принципів: аргументативний, конфліктний та гармонійний дискурси; 5) за соціально-ситуативним параметром: політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо; 6) за різноманітними характеристиками адресанта й адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, дискурс мешканців міста й села); соціально-професійний критерій: дискурс моряків, будівельників, шахтарів; соціально-політичний критерій (дискурс комуністів,

демократів); 7) за функціональним та інформативним складниками: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) та фактичне; 8) за критерієм формальності та змістовності у функціонально-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення: художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний» [232, с. 233–236]. Важливим твердженням є думка наведених вище дослідниць про те, що «типологія дискурсу завжди історично зумовлена та обирається дослідником згідно з потребами конкретного аналізу» [232, с. 234].

Серед різних видів дискурсу важливим для дослідження є насамперед художній (його різновид – поетичний) і фольклорний дискурси. Поетичний дискурс є найкращим виразником персонального дискурсу як такого, що подає виражені «Я-інтенції» автора. Для дослідження функціонування **концепту** УКРАЇНА в поетичному дискурсі початку ХХ століття є важливими елементи смислового аналізу дискурсу. Сміслова модель аналізу дискурсу не тільки припускає систематизований опис його різних вимірів, але й дає можливість визначити відносини між використанням мови, ідеями й переконаннями, а також їх взаємодією. Поети «Празької школи» з певних причин опинилися за межами своєї Батьківщини, маючи постійне відчуття її втрати. Відповідно, під час аналізу дискурсу варто зважати на історіософські мотиви, романтичне оспівування рідної природи, тематику боротьби, що, як слушно зауважує Л.В. Кравець, відображено і в концептуальних метафорах [96, с. 54]. Їхня поезія «відчула й передала втрату не тільки сподіваних ідеалів, а й рідної землі, Батьківщини, що викликало в ній історичні мотиви в своєрідному аспекті — оживлення історії в собі, присутність у естві ліричного героя далекого і близького минулого через зміщення часових та просторових площин. Чужина — прихильною чи ворожою вона б не була — породжувала в поетів комплекс біженця, якого постійно супроводжує “хрест доріг”, що його кожному треба нести на свою Голгофу» [73, с. 440].

Така модель аналізу поетичного дискурсу включає два аспекти: текстуальний, структурний аналіз тексту на всіх його рівнях, від фонетичного до

синтаксичного й контекстуальний аналіз, тобто когнітивні характеристики автора, соціокультурний контекст історичного періоду.

Кожний тип дискурсу реалізується в сукупності певних жанрів, тобто в типових моделях когнітивної та комунікативної практики, які передбачають «актуалізацію всіх процесів, пов'язаних із породженням, організацією, переробкою, зберіганням, трансформацією та передачею повідомлень» [3, с. 45].

У фольклорному дискурсі член колективу бачить перед собою алгоритм поведінки в певних типових ситуаціях, схему емоційних станів, через такий тип дискурсу передано норми та стандарти статусно-рольової поведінки в естетично оброблених текстах обмеженої кількості жанрів, закріплених за типовими комунікативними ситуаціями. Дискурс визначає когнітивні та ціннісні настанови, закріплюючи бінарні відносини – норма/відхилення, добро/зло [191, с. 11]. Такий дискурс є особливим типом мовної діяльності, обумовленої соціокультурною ситуацією та історичними умовами [62, с. 55]. Фольклорний дискурс є специфічним утворенням, у якому проявляються риси як інституційного, так і особистісно-орієнтованого дискурсу з виразними «Я-інтенціями» автора, і водночас уніфікованого, узагальненого, відмежованого від одного носія мови. Такий дуалізм пояснюється насамперед тим, що творцем фольклорного дискурсу є людина, індивід. Вона втілює в слові узагальнені поняття, цінності, а з ними й уявлення, образи притаманні для того етносу, до якого вона належить.

Тип дискурсу, у якому функціонує концепт, впливає на його мовну репрезентацію так, як і на поглиблення й трансформацію образного та ціннісного складників когнітивного явища. У дослідженні обрано позицію дуальної природи концепту, яка характеризується мовним та психічним його проявом. Для всебічного усвідомлення такої природи є важливим визначення механізму концептуальної вербалізації, адже когнітивні механізми пізнання нерозривно пов'язані з мовою. Наявність багатого мовного вираження свідчить про вагомість концепту для певної культури та його актуальність для носіїв мови. Номінації концепту в мові можуть бути прямими або похідними, у процесі

вербалізації носії мови застосовують також синоніми й антоніми, фразеологізми, метафоричні контексти, через які формуються образи.

Концепт УКРАЇНА має багатокomпонентну систему вербалізаторів, яка сформувалася як у процесі історичного розвитку народу, так і через творчу практику носіїв української мови. У процесі концептуального аналізу варто враховувати як тип дискурсу, у якому функціонує концепт, так і його мовну природу. Досліджуваний концепт є онімом. Концепти-оніми мають свої характеристики.

•**Ментальність утворення.** Як і решта концептів різних типів, беруть свій початок у свідомості, у якій концепт відображає уявлення людини про дійсність. Актуалізація одного з компонентів зі структури концепту залежить від конкретної ситуації та контексту.

•**Цінність.** Концепт-онім має у свої структурі вагомий пласт ціннісних уявлень, відображених у свідомості людини (національна самобутність, духовне життя, історична пам'ять, свій-чужий, онтологічні знання, які є теж ціннісно маркованими). Зауважимо, що аналізований концепт, сегменти якого функціонують у різних типах дискурсу, у поетичному дискурсі представлений як вкрай індивідуальний у своєму розвитку. На нашу думку, це пов'язано з історичним поступом українського народу та постійними намаганнями представників різних країн заволодіти територією України та позбавити її незалежності.

•**Комплексність побутування.** Таку властивість ономастичного концепту можна пояснити тим, що власні імена в процесі розумової діяльності людини зберігають власне мовні та енциклопедичні знання. Концепт УКРАЇНА, який є за своєю суттю топонімом, формується в надрах етнокультури, отже, у структурі концепту виділяються елементи значення, пов'язані з енциклопедичною та історичною інформацією.

•**Консервативність ядерної зони та відкритість структури концепту.** У процесі історичного розвитку відбуваються трансформації держави та, відповідно, змінюється відображення концепту у свідомості носіїв мови.

Консервативність полягає в тому, що є певний мисленнєвий каркас, навколо якого формується подальша структура концепту. Завдяки каркасу, в якій би галузі знань не було об'єктивовано концепт УКРАЇНА, реципієнти усвідомлюють, що йдеться про країну. Про відкритість структури свідчить збагачення новими компонентами через мовотворчість митців, зокрема представників «Празької школи».

•**Поліоб'єктивація.** Ця ознака свідчить про те, що концепт репрезентують лексичні одиниці різного рівня, які входять до ядерної, близькоядерної (є прямими асоціатами) та маргінальної зони (є національно маркованими одиницями, через актуалізацію яких у контекстах створено узагальнений образ України).

•**Багатомірність.** Для вираження концептуального змісту й моделювання концепту УКРАЇНА можуть бути використані такі традиційні когнітивні одиниці, як концептуальні метафори, образи, бінарні опозиції, ідеологеми та ін. [239, с. 13].

У дослідженнях різних типів дискурсу з позицій когнітивної лінгвістики в українській та зарубіжній мовознавчій традиції все частіше звертають увагу на те, які ментальні феномени впливають на реалізацію прагматичної мети тексту. Теорія ідеологем зародилася в контексті лексикографічних праць, у яких розглядали та аналізували ідеологічну конотацію лексем, і їх вплив на реципієнта. Перші спроби визначення й аналізу ідеологеми як одиниці ідеології належать М.М. Бахтіну, його підхід тривалий час був підґрунтям тлумачень цього поняття. Термін «ідеологема» вперше з'являється на сторінках «Формального методу в літературознавстві» (1928) і «Марксизму й філософії мови» (1929) [44, с. 30]. М.М. Бахтін вважав, що ідеологема – це засіб експлікації ідеології, також вона виникає на її основі. Ідеологію ж учений розумів у широкому сенсі, як процес творення знаків, процес взаємодії свідомості адресанта зі свідомістю адресата [185].

Розвиток цієї теорії продовжився в рамках когнітивного підходу, що має інший вектор вивчення мови, не від ідеологем до їх закріплення у свідомості, а від

ментальних схем, які вербалізуються у тканині твору, оскільки ідеологема є ментально-стилістичним явищем. У контексті цього дослідження простеження ідеологем та встановлення когнітивних механізмів, що стоять за їх формуванням є особливо актуальним, адже семантико-когнітивні компоненти, які вербалізують концепт, історія становлення держави, власне поетичний дискурс «пражан», який позначений історіософічністю та націєтворним пафосом, впливають на їх активізацію. Ідеологеми репрезентовані не лише в політичному чи мас-медійному дискурсі. Хоча в інших типах дискурсу ідеологема не буде смисловою домінантою, та все ж виконуватиме сугестивну функцію.

О.Г. Малишева визначає ідеологему як «одиницю когнітивного рівня – особливого типу багаторівневий концепт, в структурі якого (в ядрі або на периферії) актуалізуються ідеологічно марковані концептуальні ознаки, що концертують в собі колективне, часто стереотипне і навіть міфологізоване уявлення носіїв мови про владу, державу, націю, суспільство, політичні та ідеологічні інститути тощо» [127]. В.Л. Іващенко зазначає, що «ідеологема – осмислення особливостей ідеологічних, а разом із ними й економічних, політичних, релігійних, правових та ін. чинників, які утворюють світоглядну систему настанов та орієнтацій у життєвій і творчій діяльності етносу. Синонім: ідеокомпонент змістової (ціннісно-сислової) структури концепту» [71].

Ідеологеми мають свою функцію – вбудовування в масову свідомість певної ідеї, яка лежить в її основі. Мовні, стилістичні засоби мають важливе значення на рівні з когнітивними механізмами для входження в обіг, побутування та подальшої інтерпретації ідеологеми, оскільки формують її негативне чи позитивне звучання. Тому в процесі когнітивного аналізу варто зважати на граматичні (букви, закінчення), лексичні (слова з різним експресивним забарвленням, метафори, стереотипи, штампи тощо), концептуальні (цінності, образи, асоціати, когнітивні метафори) чинники постулювання ідеологеми у досліджуваному дискурсі. Отже, й ідеологему варто розуміти як ментально-стилістичний феномен. Відтак ідеологеми можна розглядати як вербально-ціннісні ресурси духовно-практичної діяльності, як культурні коди, що

виробляються, естетизуються й транслуються у тому інформаційному просторі, який створюється певним типом дискурсу. Ідеологеми як ментально-світоглядні конструкти завжди аксіологічно марковані, емоційно забарвлені і передбачають якісну – позитивну чи негативну – оцінність, що залежить насамперед від конкретної історичної ситуації, явища, соціального прогресу чи регресу [103], тому можна стверджувати, що ідеологеми виступають комунікативно-символічними засобами встановлення зв'язку з універсальними цінностями людства, відтак і ціннісною компонентою концепту. Цінність концепту та ідеологеми не можна ототожнювати поміж собою. Остання позначена більшою універсальністю. Ціннісний складник концепту впливає на трансформацію ідеологеми та є частиною ідеї, яка лягає в основу ідеологеми.

Висновки до розділу

1. Проаналізовано здобутки нової наукової парадигми, яка відрізняється від класичної тим, що вчені розглядають мову через призму людської когніції, а не тільки через систему правил і законів. Звідси впливає принцип антропоцентризму, як один із вихідних принципів парадигми когнітивної науки. Іншими вихідними принципами згаданої наукової парадигми є когнітивізм, експланаторність, експансіонізм.

2. У дисертаційному дослідженні запропоновано використання методики поглибленого інтегративного лінгвокультурологічного та лінгвокогнітивного підходів для аналізу **концепту** УКРАЇНА. Використано теорію, за якою лінгвокультурологія та когнітивна лінгвістика різняться лиш векторами щодо індивіда. Так, лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – напрям від культури до індивідуальної свідомості.

3. Основою дослідження концепту визначено триєдиний зв'язок «людина – мова – культура». Концепт близький до «поняття наївної філософії», що є результатом взаємодії факторів національної традиції, фольклору, релігії, ідеології, життєвого досвіду, образів мистецтва, відчуттів та системи цінностей

[79, с. 10]. Новий лінгвістичний термін досить вдало інтегрується в сукупність вербалізованих знань про світ і при цьому відрізняється від наукового конструкта – поняття – та стислого набору диференційних ознак – значення. Описано **концепт** як одиницю ментального рівня, якою оперує представник певної культури в процесі мовомислення та пізнання, яка відображає картину світу в людській психіці та має вигляд «квантів» знання, набутих у процесі теоретичної та емпіричної когніції; це психоментальне утворення, що відбиває уявлення про світ через образи, уявлення, асоціації, поняття та ставлення до них, динамічна одиниця, характерна як для окремого індивіда, так і для колективу представників певної культури.

4. Встановлено об'єктом концептуального аналізу деривати ядра концепту, парадигматичні, синтагматичні зв'язки, історична еволюція концепту, частота репрезентації концепту певними лексичними мовними одиницями, а також не останнє місце посідає дискурс, в якому функціонує концепт. Обрано методику опису синтагматичних зв'язків, через які можна виявити способи категоризації концепту. Статистичні методи дають підґрунтя стверджувати про важливість концепту в картині світу певного етносу. Також про вагомість концепту свідчить кількість лексем, яка репрезентує концепт. У процесі моделювання структури концепту важливо не тільки поділити засоби вербалізації на лексико-семантичні групи, але й встановити відношення між семантичними класами іменників, дієслів, прикметників і прислівників, установити їх зв'язки із семантичним ядром концепту.

5. У дослідженні встановлено особливості різних типів дискурсу. Описано специфіку фольклорного та художнього дискурсів (та його різновиду – поетичний дискурс). Останній є виразником персонального дискурсу як такого, що подає виражені «Я-інтенції» автора. Для дослідження функціонування **концепту УКРАЇНА** в поетичному дискурсі початку ХХ століття є важливими елементи смислового аналізу дискурсу. Кожен тип дискурсу реалізується в сукупності певних жанрів, тобто в типових моделях когнітивної та комунікативної практики, які передбачають «актуалізацію всіх процесів,

пов'язаних із породженням, організацією, переробкою, зберіганням, трансформацією і передачею повідомлень» [3, с. 45]. Фольклорний та поетичний дискурси визначають когнітивні й ціннісні настанови, закріплюючи бінарні відносини – норма/відхилення, добро/зло [191, с. 11]. Проаналізовано праці, у яких фольклорний дискурс визначено як специфічне утворення, в якому виявляються риси як інституціонального, так і особистісно-орієнтованого дискурсу з виразними «Я-інтенціями» автора та водночас уніфікованого, узагальненого, відмежованого від одного носія мови. Такий дуалізм пояснюється тим, що хоч творцем фольклорного дискурсу є людина, та втілює вона в слові поняття, цінності, а з ними й уявлення, образи етносу, до якого вона належить. Визначено ідеологеми як вербально-ціннісні ресурси духовно-практичної діяльності, як культурні коди, що виробляються, естетизуються й транслуються у тому інформаційному просторі, який створюється певним типом дискурсу, як ментально-світоглядні конструкти, які завжди аксіологічно марковані, емоційно забарвлені і передбачають якісну – позитивну чи негативну – оцінність, що залежить насамперед від конкретної історичної ситуації, явища, соціального прогресу чи регресу.

Розділ 2

ФОРМУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗОНИ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА. ДІАХРОННИЙ ТА СИНХРОННИЙ АНАЛІЗИ СЛОВНИКОВОГО Й ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ДИСКУРСІВ

2.1. Історичний та етимологічний аспекти виникнення етноназви «Україна»

Територія, яка є сучасною Україною, розташована в географічно вигідному положенні, багата на землі, з теплим і помірно вологим кліматом, здавна була щільно заселена різними народами. Ранні слов'яни й навіть неслов'янські етноси впливали на формування та звичаї нашого народу, його матеріальну й духовну культуру, а отже, й на мову, яка є невід'ємною ознакою кожного етносу. Етноназва «Україна» увійшла у письмовий обіг в останній чверті XII ст. Уперше її зафіксовано в Іпатіївському списку «Повісті минулих літ», де літописець розповідає про смерть переяславського князя Володимира Глібовича в 1187 р.: *«І плакали по ньому всі переяславці... За ним же Україна багато потужила»*. Через два роки в тому ж літописі йшлося про «Україну Галицьку», куди приїхав на княжіння Ростислав Берладничич [118, с. 347]. Під 1217–1218 рр. у Галицько-Волинському літописі знову записано, як князь Данило в поході проти польського князя Лєстька *«забрав Берестій, і Угровськ, і Верещин, і Столп'є, і Комов, і всю Україну»* [118, с. 375].

Історія походження оніма «Україна» здавна привертала увагу вчених. Часто це питання виходило за межі суто лінгвістичної площини й набувало політичного підґрунтя. І не дивно, адже етноназва – це особливий концепт, який концентрує в собі не лише особливості певної мови, а й ментальності народу, неповторності його мислення, культурних здобутків та цінностей. Про проблемність питання, відсутність однозначного тлумачення назви «Україна» зазначає відомий дослідник походження української мови, етносу Г.П. Півторак: *«...ще більшої шкоди, ніж романтична міфотворчість, національному*

відродженню українців, важкому й болісному процесові творення власної держави після багатовікового напівколоніального становища нашого народу в різних імперіях завдає успадковане з минулих епох почуття меншовартості, орієнтація на сильних сусідів та імперське мислення. Воно агресивне й дуже живуче, і деякі його апологети нині з усіх сил намагаються довести, що українців як окремої нації нібито ніколи не було й немає, а історія української мови ними спотворюється й фальсифікується» [157].

У зв'язку з викладеним вище варто зазначити, що існує багато теорій про походження етнотопоніма, більшість із яких не мають фактологічного, наукового підґрунтя, у яких автори, зазвичай, видають бажане за дійсне. Одні дослідники пов'язували назву «Україна» зі словом «край» як «найвіддаленіша від центру частина території, околиця», у (=біля) краю, тобто «погранична територія», інші – з іменниками «край», «країна» у значенні «рідний край, своя країна, рідна земля; земля, населена своїм народом». І, нарешті, ще один погляд, за яким назва Україна нібито походить від дієслова укрятити (відрізати), тобто первісне значення цієї назви – «шматок землі, украяний (відрізаний) від цілого, який згодом сам став цілим (окремою країною)». («Окраїнну» формулу підтримував К. Гуслистий, її приймають сучасники М. Котляр, С. Майборода й ін. Цього погляду дотримувався провідний український емігрантський історик, іноземний академік НАН України О. Прицак. І навіть американський Президент Дж. Буш у виступі 1 серпня 1991 року перед Верховною Радою Української РСР вважав за потрібне ствердити такий погляд на нашу країноназву як цілком логічний. «Багато століть тому ваші предки, – зазначав він, – нарекли цю країну Україною, тобто «кордоном», бо ваші степи зв'язують Європу і Азію» [125].

Свого часу (1672 р.) польський історик С. Грондський спробував придати «окраїнній» схемі політичного забарвлення. У праці «Історія козацько-польської війни» він написав, що Нижня та Середня Наддніпрянщина, де жили козаки, була країною Польщі, а через це й стала називатися Україною. Така думка дуже імпонувала польським експансіоністам, і вона ввійшла навіть до шкільних підручників з історії Польщі, на яких виховували кілька поколінь поляків.

Згодом увагу привернув підручник 30-х років ХХ ст., написаний для гімназії, автором якого був А. Левіцький. У ньому йшлося про те, що назва «**Україна**» утвердилася тому, що це був власне «*край*» у значенні «*прикордоння Польщі*». Як не дивно, багато дослідників досі підтримують теорію «окраїнності», посилаючись на авторитетних польських, російських та українських історіографів, зокрема й на М.С. Грушевського, трактуючи літописну назву «Оукраина». Такі дослідники стверджують: «...позаяк у всіх випадках словом «**Україна**» означено прикордонні, «окраїнні» території: Київське порубіжжя (1187), «Україну Галицьку» (1189), північно-західні землі Галичини й Волині (1213)» [184]. М.С. Грушевський і справді писав про те, що: «...Україною звалася земля Переяславська, що тоді була пограниччям зі степом... Потім, за польських часів, Україною прозивалося ціле наше українське Подніпров'я, тому, що се були крайні землі, за котрими починалися степи, де ходили татари» [104, с. 111].

Варто зауважити цікавий ментально-політичний момент: у російській дворянській і буржуазній історіографії походження назви «**Україна**» завжди асоціювали з прикордонням і вважали, що вона походить від «украинных» земель. Відповідь на ототожнення здебільшого штучного для російської мови слова «украинные» зі словом «окраинные» знайшов дослідник С.А. Макарчук. Дослідник стверджує, що така позиція зародилося в офіційних царських канцеляріях, зокрема в діловодстві Посольського приказу, і вже тоді мала відбиток імперського мислення про Україну, що мала цю назву в ХІІ ст., задовго до перетворення Москви в ледь помітну державу [125]. І навіть відомий український академік П.П. Толочко [218], якого часто цитують російські науковці як «найавторитетнішого», та особливо мас-медіа у своїй маніпулятивній грі в «руській мір», і досі відстоює походження національної назви від лексеми «окраїна» [219, с. 27].

Уже за радянського часу поширення набула думка про походження назви «**Україна**» від глибоко народних і поетичних слів «край», «країна». Видатний російський історик Л. Черепнін, не відкидаючи зв'язку між словами «**Україна**» й

«окраїна», зазначав, що у XII ст. таке поняття використовували на позначення «країна» – країни, рідної землі, а також «окраина», «погранична». У багатотомній «Історії Української РСР» Ф.П. Шевченко підтримує позицію про народне «етнічне» підґрунтя у формуванні назви «**Україна**», а не «географічне пограниччя». Учений наголошує: термін «**Україна**», «**Вкраїна**» має передусім значення «край», «країна», а не «окраїна» [76, с. 189].

Як стверджує академік В.М. Русанівський, назва **Україна** означає «внутрішня земля», «земля, населена своїм народом». На таку думку наводить перша фіксація цього слова в Іпатіївському літописі «плакашася по нем (перяславським князем Володимиром Глібовичем) вси перяславци, о нем же Оукраина много постона». Ідеться тут не про якусь «окраїну», «околицю», а про перяславців – найближчих земляків Володимира Глібовича та про всю країну. Іншими словами, **Україна** – «внутрішня земля; земля, населена своїм народом» [223].

Оригінальне тлумачення назви «**Україна**» запропонував В.М. Ричка. На його думку, це була народна назва Русі, принаймні її південноруських земель. Кордон на півдні для русів не був справжнім державним кордоном, оскільки за ним не існувало іншої держави, тому, ймовірно, слово «**Україна**» означало певну територію, де не було князівського правління, – «вольною», що межувала з Батьківщиною, «країни» – «україни» [74, с. 35].

Загалом є чотири теорії етимології слова «**Україна**»: *край, пограниччя; украяти, урізати від цілого; слов'янське плем'я укрів; країна, рідний край* [222, с. 22].

На нашу думку, варто надати особливої ваги та взяти за основу в дослідженні твердження Г.П. Півторака, В.Г. Скляренка та Є.П. Наконечного, які вважають найвірогіднішою та найпереконливішою версію, яка пов'язує назву «**Україна**» зі словами «**край**», «**країна**», хоч і етимологічний зв'язок не прямим, а значно складнішим.

Григорій Півторак у своїй праці «Україна – це не «окраїна» [157] наводить ґрунтовне пояснення українського вченого В.Г. Скляренка [201, с. 39], за яким

процес становлення поняття «Україна» був досить тривалим і мав кілька етапів. Іменник «край» зі значенням «*відрізок, шматок; шматок землі*» побутував іще в слов'янській мові (***kraĭjь**) і нині відомий багатьом мовам, які корінням сягають у ті часи. Оскільки географічно територія сучасної України характеризується наявністю природних рубежів, то й у часи, коли тут оселилися та розвивали свою культуру давні слов'янські племена, були теж такі «кордони» – річки, ліси, болота (отже, навряд чи племена жили гуртом, найбільш вірогідною є теорія про окремі племінні групи). Давньослов'янське слово «край» як «*відрізок, шматок землі*» набуло нового значення – «*територія, що належить племені*», а згодом також і значення «*крайня межа території племені, початок (або кінець) території племені, берег*». На означення простору в праслов'янській мові вживався спеціальний суфікс **-іна** (*dol + ina = dolina* «долина», *niz + ina = nizina* «низина»). За аналогією ще в праслов'янський період утворилося також слово країна (**kraj + ina**) у значенні «*територія, яка належить племені*».

Паралельно з іменником край у праслов'янській мові функціонував іменник «украї» (***ukraĭjь**), що означав «*відрізок від шматка; відділений шматок землі; відділена частина території племені; крайня межа відділеної частини території племені*».

Учений висуває теорію про те, що після розпаду праслов'янської етномовної спільності в східних слов'ян від слова «украї» та із суфіксом *-ін-а* утворилося слово **україна** (***ukraina**) зі значенням «*відділений шматок землі; відділена частина території племені*».

Підтримує таку позицію і дослідник (в екзилі) українського етногенезу М.Г. Андрусак у праці «Назва України» [7, с. 12]. Учений наводить такий приклад: «Але найкращі матеріали, які виказують, що пра- і всеслов'янське слово «країна» сполучилося на українському ґрунті з прийменником «у» або «в»... знаходимо в джерелах до історії Карпатської України. Її російський дослідник Олексій Петров (дійсний член НТШ) у своїй передмові до збірки грамот до історії Закарпатської церкви¹ ствердив, що групи сіл на волоському

¹ Древнейшие грамоты к истории Карпаторусской церкви, Прага, 1930.

праві – округи доміняльної управи за часів волоської колонізації Закарпаття й галицького Прикарпаття в XIV–XVII ст. називалися «**крайнами**». Цю назву «**craina**» запозичили волохи, (і навіть мадяри у вигляді «**kraina**» [7: 12].

Коли протягом VI–VIII ст. східнослов'янські племена або союзи племен переросли у феодальні князівства, відомі в історичній літературі під назвою «літописні племена» або «племінні князівства», а згодом утворилася ранньоукраїнська держава Русь, змінилося значення і слів «**країна**» та «**Україна**». Слово «**країна**» від значення «територія племені» поступово набуло значення «територія феодального князівства», а потім – «територія Русі». Відповідно до цього змінилося значення й слова «**Україна**»: замість первісного значення «відділена частина території племені» воно стало означати «відділена частина території феодального князівства», а потім – «відділена частина території Русі» [157].

У період феодальної роздрібненості Київської Русі (з XII ст.), коли від неї почали одне за одним відділятися незалежні князівства, слово «**Україна**» набуло значення «**князівство**». Уперше згадану в Іпатіївському списку «Повісті минулих літ» **Україну** дослідники розуміли по-різному: як пограничну з Київською землею територію Переяславської землі; як усю Переяславську землю, названу «**україною**» тому, що вона межувала з половецьким степом; як первісну Русь (тобто Київську, Переяславську й Чернігівську землі); як усю Київську Русь. Проте найвірогідніше, що літописець назвав україною саме Переяславську землю, але не тому, що вона межувала з половецьким степом, а через те, що була окремим князівством.

Крім **Переяславської України**, була ще **Галицька Україна**, **Волинська Україна**, **Чернігівська Україна**, **Київська Україна** та **інші України** – самостійні князівства. Це видно з того, наприклад, що під 1189 роком той самий Іпатіївський список повідомляє: князь Ростислав прибув «до України Галицької, і взяв два городи галицькі, а звідти пішов до Галича». У такому значенні слово існувало й пізніше, наприклад, варто згадати про універсал 1580 р. польського короля Стефана Баторія «в Україні Руській, Київській, Волинській, Подільській і

Брецлавській», що свідчить про вживання у польських урядових актах ототожнювання з української мови «України» з «країною» (воєводством) [43].

Поряд зі словом «Україна» у східнослов'янських діалектах здавна існувало також слово окраїна «порубіжна територія племені», утворене від «окрай» – «обріз, край» за допомогою суфікса *-ина* (*-іна, -їна*). Ці слова чітко розрізнялися між собою: **Україна** – це вся відділена частина території племені (згодом – уся територія феодального князівства); **окраїна** – лише погранична територія племені (згодом – погранична територія феодального князівства) [157].

Для підтвердження своєї позиції, дослідники Г.П. Півторак, С.А. Макарчук наводять чимало текстів. «Особливо недвозначні й переконливі в цьому сенсі приклади з відомого Пересопницького Євангелія, перекладу із церковнослов'янської тогочасною «простою» українською мовою, здійсненого в 1556–1561 рр. архімандритом монастиря в Пересопниці (нині село Рівненського району Рівненської області) Григорієм і сином протопопа Михайлом. Пересопницьке Євангеліє порівнювалося з відповідними текстами Євангелія церковнослов'янською мовою Острозького видання 1581 р. У Євангелії від Матвія за церковнослов'янським текстом читаємо (в переданні російською дореволюційною графікою): «...и послав изби вся дети суцая въ Вифлееме и въвсехъ пределахъ его» – у Пересопницькому перекладі цей текст такий: «...и пославши слоугы свои и побывъ вся діти оу вифлеемъи по всіх оукраинахъ его» (стих 2, ч. 16). У цьому випадку словом «оукраина» перекладено церковнослов'янське «**предель**». Порівняння друге: «...и увидевше его молиша, яко дабы перешель отъ предель ихъ» – переклад: «...и оувидішиего просили его абы отшель з оукраиніихъ» (стих 8, ч. 34). Також словом «оукраина» перекладається церковнослов'янське «**предель**» [12]. Водночас у багатьох не перекладених, а оригінальних текстах того ж XVI ст. слово «Україна», безсумнівно, набуло конкретизованого стосовно Наддніпрянщини значення: «...я, Юрий Васильович Сокольський... служачи в старост Украины» (Луцьк, 1555 р.). У XVII ст., особливо з часу національно-визвольної війни, термін **Україна** дедалі більше вживався відносно всіх українських земель, хоч так само

продовжував слугувати локальною назвою Наддніпрянщини [157]. С.А. Макарчук, посилаючись на те ж Пересопницьке Євангеліє, стверджує: «Виведення багатьма польськими, російськими, а також українськими авторами походження етнотопоніма «Україна» від слів «Оукраїна», «край» у значенні пограниччя, кінця якоїсь землі й таке інше вступає в глибоку суперечність з національною психологією українського народу» [125].

Не можна не згодитися з останнім твердженням, враховуючи менталітет українського народу, який, безперечно, впливає на формування ККС і МКС народу. Топоніми – це клас онімної лексики, який виникає в процесі розвитку певного етносу і характеризується наявністю яскравих ознак культури народу, способів його мислення. Адже топонім такого рівня, як назва держави лишається, зазвичай, закріплений за певною спільнотою протягом усієї історії її розвитку. А. Вежбицька [249, с. 6] постулює тезу про те, що основою слов'янського менталітету² є емоційність, ірраціональність, неагентивність (схильність до фаталізму та покірності), категоричність моральних суджень. Менталітет українського народу формувався під впливом складних історичних обставин. Відомим є той факт, що українці сприймають світ більше серцем, ніж розумом [226, с. 4–6]. Тому особливо щемні патріотичні почуття притаманні представникам нашого народу, і навряд чи українці зголосилися би бути прикордонною нацією, а вже нацією, яка має рідний край – більш вірогідно.

Як вдало підкреслив С.П. Шелухін, «у всіх «окраїнників», «пограничників» помітна одна спільна риса: вони вперто не зауважують в історичних пам'ятках вжитку двох форм назви: «Україна» і «Вкраїна» (з «В» на початку), оминаючи останню. А саме ця форма робить абсолютно неможливим ототожнення слів «Україна» й «окраїна» і понять «Україна» й «окраїна» чи «пограниччя» [237,

² Варто зауважити, що останнім часом у вітчизняній науковій думці помітно тенденцію до розмежування понять ментальність і менталітет, про що свідчать дослідження, зокрема, В. Іващенко: «(1) ментальність – це «інтелект, розумові здібності», «психіка, психічний склад»; менталітет – «сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу, соціальної групи чи індивіда, що проявляються в культурі, мові, поведінці тощо» [70].

с. 25].

Автор слушно зауважив, що все ж немає у світі жодного етноніма, який би викликав проти себе стільки ненависті, злоби, нападів та пропаганди. Це свідчить про органічну змістовність і важливість зв'язаних із цим іменем почуттів народу, його прав та інтересів.

2.1.1. Становлення та популяризація етнотопоніма «Україна» у XIV–XVII ст.

Приблизно в другій половині XIV ст. більшість князівств Русі були захоплені Литвою і Польщею. Відтоді виникли такі назви, як Литовська Україна й Польська Україна. Думки вчених сходяться на тому, що протягом XV–XVI ст. у слові «**Україна**» відбувався процес зміни наголошування Украї́на – Украї́на), що й стало причиною появи значної кількості паралельних форм.

Із розвитком козацтва назва «**Україна**» актуалізується та набуває особливої ваги. Вона замінила собою всі синонімічні означення, які давали козаки своїй Батьківщині: «*святоруський берег*», «*край веселий*», «*мир хрещений*», «*мир християнський*», «*города християнські*», «*наша земля християнська*», «*руські краї*». Це добре простежується у фольклорному дискурсі, бо пов'язано, очевидно, із патріотичним загостреним відчуттям, національною самоідентифікацією, спільністю (бажання кожного козака належати до соціальної групи козацтва), про що зазначає в етимологічному словнику Я.А. Рудницький та додає, що для українців топонім став іменем країни, а для іноземців (європейців) – кордон між цивілізованою Європою та Азією» [57, с. 1075]. Наведений образно-асоціативний складник концепту УКРАЇНА у представників світової спільноти виник тому, що козаки захищали християнську Європу живим щитом від азійських загарбників, до того ж представники тодішнього українського суспільства були теж християнами – останній релігійний кордон єдиновірників. Я.А. Рудницький стверджує, що в часи козаччини онім «**Україна**» набув поширення серед українців ще й через утиски з боку російської та польської влади, їхнє прагнення асимілювати жителів України. У зв'язку з внутрішнім супротивом українців назва почала

асоціюватися з прагненням до незалежності та з індивідуальністю народу, його відмінністю, унікальністю (мова, культура, національність) серед названих вище сусідів» [57: 1076]. Саме з XIV століття Україна вживається як географічна назва, як термін «країна, заселена українцями». Паралельно назва співіснувала з лексемою «Малоросія».

Петро Конашевич-Сагайдачний у листі до польського короля 16 лютого 1622 року писав про «Україну власну, предковичну вітчизну нашу» [222, с. 22]. Назву «**Україна**» вживали спочатку на позначення Середнього Наддніпров'я, а з XVI – середньої і нижньої Наддніпрянщини. Одночасно з посиленням провідного значення цієї території в суспільно-політичному житті українського народу ця назва стала його етнічним, національним іменем [77, с. 143]. Назва «**Україна**» закріпилася в офіційних документах, народній творчості, літературі XVI–XVII ст. У Запорозькій Січі її використовували як офіційну назву козацької держави. Для дослідження є важливим той факт, що, незалежно від свого походження, слово «**Україна**» позначало козацьку державу, утворену внаслідок політичної та військової діяльності Богдана Хмельницького, окрему, незалежну країну, а не «окраїну» Російської імперії.

У зв'язку з формуванням асоціативно-образної та ціннісної компоненти концепту в процесі етногенезу, формуванням нації, усвідомленням своєї унікальності, лексеми «**Україна**» в царській Росії було заборонено. Ідеологи царату знали й усвідомлювали, що навряд чи зможуть знищити та стерти з пам'яті українців це слово, а отже, було прийнято рішення нав'язати негативний ціннісний складник й відповідно викликати асоціацію меншовартості. Російські шовіністи стали пояснювати назву нашого краю Україна як «окраїна Росії», тобто вклали в це слово принизливий і невластивий йому зміст [157].

«Коли ми вдивляємося у минуле Вітчизни, то за своєрідний орієнтир у пошуках власних витоків нам слугують ті назви, під якими виступають наші народ і країна, їхні мова та віра. Витворення самоназви не раз пов'язують із процесом усвідомлення народом своєї окремішності. Вона століттями є

оборонним щитом від ворожих спроб позбавити народ свободи та самобутності» [167].

2.2. Концептуальний аналіз репрезентантів концепту «Україна» у словниковому та енциклопедичному дискурсах

Творення власної назви держави є важливим процесом і його варто розглядати в широкому контексті моделювання свідомості та позасвідомого відповідно до головних постулатів когнітивної науки. О.О. Селіванова вдало дослідила процес номінування явищ позамовної дійсності. Дослідниця визначає, що «породження (продукування) номінативних одиниць має такі етапи: I – **апперцепції** (психонетичний); II – **інтеріоризації** (когнітивний); III – **внутрішнього програмування** (превербальний); IV – **селекції** (номінативно-вербальний); V – **парадигмізації й синтагмізації** (системно-функціональний)» [192, с. 86–108].

Варто взяти до уваги головні постулати, які впливають на продукування номінацій: 1) роль відіграє не тільки мислення, а й когнітивні функції відчуттів, почуттів, інтуїції та трансценденції, а також позасвідомі процеси; 2) знання про позначуване набуваються людиною в індивідуальній або колективній пізнавальній діяльності; 3) ономасіологічна структура найменування може бути первинною чи вторинною: у першому випадку вона є новою в мові, хоч і створеною на базі наявних морфем; у другому – вже наявне в мові найменування отримує новий зміст; 4) мовний знак має довільну природу відносно позначуваного та не відображає його; 5) вибір мотиватора й ономасіологічної структури детермінований внутрішньомовними закономірностями системи, процесами категоризації, стереотипізації та концептуалізації світу й внутрішнього досвіду етносом, архетипами колективного позасвідомого, умовами введення назви до мовлення, тексту тощо [192, с. 147].

Для встановлення ядерного складника концепту обов'язковим є аналіз словникових дефініцій, що дозволяє визначити частини змістового наповнення концепту та з'ясувати особливості його мовного вираження. Поглиблення дослідження через аналіз поетичного та фольклорного досвіду дозволить

встановити ті конотації, асоціації, прагматичні складники лексеми, які втілюють колективний та суб'єктивний досвід та є периферією концепту. Діахроний аспект при встановленні ядра відіграє особливу роль, оскільки концепти в процесі свого історичного розвитку не залишаються сталими, а їх компоненти постійно модифікуються, поглиблюються, уточнюються носіями мови.

Варто зауважити, що часом досить різні позиції подано і в етимологічних словниках української мови. Наприклад, «Україна, краї, країна; україна (заст.) територія уздовж меж держави біля її краю» [59, с. 28].

В етимологічному словнику Я.А. Рудницького, на який варто звернути окрему увагу насамперед тому, що в ньому подано англійські відповідники лексеми та її опис, отже, він максимально адаптований для іноземного користувача. У виданні йдеться про те, що «україна, діал. та фолькл. [...] 1) прикордонна територія; 2) будь-яка віддалена територія; 3) країна загалом». За словом із маленької літери автор подає наступне «Україна» й зазначає «середовище, територія людей, яких визначають (ідентифікують) як українська нація». Дослідник наводить приклади написання лексеми «Україна» різними мовами та дає дефініцію «держава українського народу в його етномовних границях» та наводить синонімічний ряд: «Русь, Козацька держава, Козакія, Козаччина, Українська Народна Республіка – УНР; /російська колонія:/ Малоросія, Українська Радянська Соціалістична Республіка – УРСР [57, с. 1075].

Етимологічний та семантичний словник української мови за редакцією Ю. Мулика-Луцика подає твердження, що слово «Україна» вживалося спочатку як пограниччя, але й не заперечено теорії про те, що в Іпатіївському списку це слово, мабуть, ужито саме в значенні певної території, землі [139, с. 404–405]. У топонімічному словнику-довіднику проаналізовано, крім загальної географічної інформації, теорії про походження слова Україна. Авторка услід за В.М. Русанівським, З.Т. Франко, В.Г. Скляренком підтримує думку про етимологію слова з лексеми «край» [240, с. 361].

У словнику, до якого включено лексеми, що становили каркас староукраїнської мови XIV–XV століть зустрічається «оукраїна ж. (1) (погранична територія)» [204, с. 474]. Наведено приклад функціонування слова, звідки випливає саме така семантика: «ажъ богъ дасть по(д)ближаємься та(м) по(д) оукраины к тым нашим паньствомъ...» (1496). Але є незрозумілим, чому не взято до уваги інші наведені вище приклади функціонування лексеми й не розглянуто решти семантичних варіантів.

В одному з перших найбільших словників літературної української мови П. Білецького-Носенка «**Україну**» визначено як окремий край зі своїми етнічними особливостями: «**Україна** (Вкрайна) (и. с. собств. ж. р.) Малороссія съ прилежащими къ ней губерніями, гдѣ говорятъ южнорусскимъ языкомъ» [15, с. 364].

У виданні 1882 року «Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи», яке висвітлює мову II половини XIX століття, охарактеризовано лексему «**Україна**» так: «1) Кіевская Русь, губерніи лежашія по Днѣпру і Днѣстру; 2) область, страна, край» [160, с. 264].

«Словник української мови» Б.Д. Грінченка, найдосконаліша праця такого ґатунку до початку XX століття, яка мала непересічне значення для становлення української мови та лексикографічної справи, подає таке визначення до оніма: «Україна, -ни, ж. 1. = Країна. Прибудь, прибудь, мій миленький, з україн далеких. [...] 2. Украйна, Малороссія – страна, заселенная украинскимъ народомъ, Так звана по письменські Мала Россія, а по народньому Україна. К. XII. 116. Зажурилась Україна, що нігде прожити: гей витоптала орда кіньми маленькії діти. АД. I. 73. « [43, с. 840].

«Словник української мови» в 11 томах тлумачить лексему «**Україна**» так: «Територія уздовж меж держави, біля її краю. [Завада:] Чи судили її? Якби судили, то було би чутно, адже Самбір не така далека україна (Іван Франко, IX, 1952, 346)», на нашу думку, враховуючи контекст наведеного прикладу швидше випливає значення «окрема територія»; за лругим значенням, поданим у цьому

виданні: «*Країна, край. Ой по горах, по долинах, По козацьких українках Сив голубонько літає, Собі пароньки шукав (Українські народні пісні, 1, 1964, 328)*» [205, с. 422].

У виданні «Великий тлумачний словник сучасної української мови» зафіксовано 12 слів, які входять до словотвірного гнізда з твірною основою **укр-** або **україн-**. «Україна, -и, ж., заст. Віддалена від центру область, територія держави. Україна (Вкраїна), -и, ж., трад.-нар. – край, земля» [25, с. 1207].

Словник географічних назв, який побачив світ 1959 року, подає **УРСР** як «союзна республіка, входить до складу СРСР». У виданні подано геополітичну характеристику Республіки, особливу увагу приділено розвитку промислових та сільськогосподарських сфер, п'ятирічкам, самотійно лексема «**Україна**» не зустрічається, історії становлення назви окремої уваги теж не приділено, що цілком зумовлено ідеологічним підґрунтям [18, с. 267].

Також радянський, але більш сучасний топонімічний словник України, автором якого є М.Т. Янко подає таке визначення досліджуваної лексеми: «Україна – територія, суверенна і незалежна, демократична держава. Україна розташована на пд. зх. Сх. Європи, на якій жили східні слов'яни і була розміщена їхня держава Київська Русь та суміжні землі. [...] Більшість дослідників (О.О. Потебня, О.С. Стрижак, В.А. Ніконов та ін.) вважають, що вона походить від слова «край» – кінець, а точніше від прийменникової будови «у края» – «погранична територія» інші (М.Г. Андрусак, В.М. Русанівський, З.Т. Франко, В.Г. Скляренко) – край – «країна, рідний край, земля» [240, с. 363]. До уваги взято й назви утворені семантичним способом словотвору – 2 міста, та морфологічним (а саме – суфіксальним) 3 відносні прикметники, які в словосполученнях використано на позначення географічних понять.

«Етимологічний словник топонімів України», авторами якого є В.В. Лучик, В.Г. Скляренко, подають таку характеристику: «Україна – держава у Східній Європі, територія, заселена українським народом» та виводять етимологію слова від «кроїти-краяти-україти-украї-Україна – пограниччя країни» [240, с. 453].

Енциклопедичний дискурс подає здебільшого етимологію назви, історію розвитку, геополітичні особливості України. Є.Д. Онацький, наприклад, в «Українській малій енциклопедії» визначає лексему «**УКРАЇНА** – земля, заселена українцями, колишня РУСЬ, батьківщина русинів-українців», також автор подає коротку історію письмових згадок досліджуваного оніма [151, с. 1948].

До видання «Енциклопедія українознавства» написали наукові розвідки Я.А. Рудницький та В.Ю. Січинський. Відповідно до статті першого автора, «назва Україна, – єдина тепер назва території, заселеної українським народом, – слов'янського походження й означала первісно «пограниччя», «окраїну», «пограничну країну» (індоєвропейський корінь найімовірніший *(s)krei- «відокремлювати, різати»). [...] У такому значенні ця назва засвідчена посередньо в чужій іранській формі з VI–VII ст. по Хр. назвою **анти** («пограничне плем'я, краяни»), що з історичних, географічних, ономастично-філологічних та інших міркувань тотожна з назвою **українців**. На думку вченого, уже в XVI ст. назва Україна набула нової семантики й уживається тільки в значенні «країни або держави, заселеної українцями. Енциклопедична стаття В.Ю. Січинського висвітлює питання становлення та популяризації назви з часів козаччини, простежує становлення етноніма в офіційних документах від XVII століття. Автор наводить приклади функціонування та визначає синонімічний ряд лексеми за літописом Самійла Величка XVIII століття: «Україна обох сторін Дніпра, обої України, Україна сегобічна, Україна тогобічна, Козацька Україна, Козако-руська Україна Малоросійська, а також відомий вираз: «Зо всею Україною і Войском Запорожским» [57, с. 12–16.]. Наведені дані є досить цінними для цього дослідження, адже свідчать про оформлення ядерної зони концепту, його поняттєвого складника в значенні «країна», до того ж не тільки у писемному, а й в усному народному дискурсах, про що свідчить багата фольклорна спадщина тих років.

У словниковій частині «Енциклопедії українознавства» опрацьовано питання походження та семантики назви. «**Україна**» – **назва**, єдина тепер назва

території, заселеної укр. народом, генетично пов'язана зі словом (терміном) *україна*, що в літ. та іст. пам'ятках 12–15 вв. означало границю, пограниччя, пограничну країну (індоевр. корінь – *(s)krei* «відокремлювати, різати»)). Автор словникової статті за іншими вченими стверджує, що у зв'язку з особливими історико-політичними умовами, етнонім «**Україна**» актуалізується та набуває особливого значення – країна, держава, батьківщина, рідна земля – та наповнюється ціннісною компонентою – свята земля, що зумовлено підвищенням рівня патріотичної національної свідомості, «лицарським» часом, хоч в офіційних документах послуговувалися назвою Козацько-Гетьманська Держава (XVII–XVIII ст.), але в розмовній та письмовій мовних практиках переважало вживання саме лексеми «**Україна**» [58].

«Українська радянська енциклопедія», яку свого часу вважали найповнішим та одним із найбільш фундаментальних енциклопедичних видань, лексему «**Україна**» пояснює через Українську Радянську Соціалістичну Республіку й наводить синонімічні заміники УРСР, Україна – «союзна республіка у складі СРСР». Автори енциклопедичної статті докладно аналізують географічні та природні характеристики країни, потім торкаються питань етногенезу, становлення Київської Русі, Гетьманської держави та переходять до становлення радянської влади на теренах України. Привертають увагу моменти ідеологічної маніпуляції авторів над читацькою думкою, наприклад: «Після громадян. війни нар. г-во У., що перебувало в стані розрухи, з допомогою братніх республік, насамперед РРФСР, було до 1925 в основному відбудовано» [УРЕ 463] або «УРСР – важлива частина єдиного народногосподарського комплексу СРСР» [225, с. 464]. Про походження народу та назви інформації немає. Загалом Енциклопедія подає та дефініціює слова й словосполучення, які входять до словотвірного гнізда з базовою лексемою «**Україна**», що свідчить про її значний дериваційний потенціал.

Статистичний метод опрацювання лексеми з твірними основами **укр-україн-**, які зафіксовано у виданні «Українська радянська енциклопедія», дав такі результати:

•вжито слів і словосполучень із твірною основою «україн-» – 109; із них: іменників – 11; прикметників чол. р. – 41, жін. р. – 35, сер. р. – 19, мн. – 6.

•вжито слів із твірною основою «укр-», які є складноскороченими лексемами, утвореними двома способами – складанням частин кожної з твірних основ та поєднанням частини твірної основи й твірної основи чи цілого слова – 24.

«Українська мова. Енциклопедія» за редакцією І.В. Муромцева подає 6 слів із коренем «**україн-**»: *українізація, українізм, україністика, українська мова, український алфавіт, україно-російські мовні контакти* [223, с. 363]

«Українська мова. Енциклопедія» за редакцією В.М. Русанівського й ін. подає 19 слів, серед них повторюються наведені вище, 9 друкованих органів тощо. В енциклопедичній статті проаналізовано також провідну роль у культурному розвитку українського народу та його мови, яку відіграла Наддніпрянщина, що з XIV століття отримала назву «**Мала Русь**» [238]. Стверджено, що до цієї території вживали й давнішу назву — Україна, тобто «внутрішня земля», «земля, населена своїм народом» (пор. з англ. inland (територія всередині країни) та outland (чужа земля), нім. ausland – закордон). «Саме у такому значенні вжито цю назву в Іпатіївському літописі» [224, с. 256]

Аналіз словникових дефініцій лексеми свідчить про те, що концепт «**Україна**» є актуальним для носіїв української мови та належить до суспільно-політичних, географічних, ідеологічних та культурних концептів, якщо проаналізувати основні сфери найчастішої вербалізації й актуалізації концепту. З огляду на це концепт має складну еволюцію, пов'язану з історичним поступом нації та держави, а також широкий резонанс у суспільній та культурній свідомості представників українського народу. Від твірної основи походить чимало слів, які є в активному вжитку серед представників різних верств населення, але є й похідні слова, які використовують представники наукової громадськості, здебільшого описані в енциклопедичних виданнях (українофоб, українофіл, україніка, українізація та ін.).

2.3. Особливості формування асоціативно-образного складника концепту УКРАЇНА

Кожне зі значень, які є в ядерній зоні концепту, не є сталим, а завжди змінним, амбівалентним залежно і від часу, і від ідеології. Концепт «Україна» є структурою з насиченим ціннісним компонентом і відповідно викликає значну кількість асоціацій та образів.

Про ідеологічний вплив радянської влади на формування української нації можна говорити багато, частково він мав успіх. «Популярна в радянський період тематика ідеологічної пропаганди та агітації, була інституційована у спеціальні навчальні курси, освітні заклади... довготривалий ефект радянської пропаганди відчуває на собі суспільство незалежної України, що ускладнює формування політичної української нації. Як відомо, за радянських часів у суспільствознавстві проблематика національної ідентичності й дотичні до неї питання націотворення та націогенезу знаходилися під тінню звинувачень у буржуазному націоналізмі» [78, с. 35]. Вплив таких процесів можна помітити, порівнявши **асоціативно-образний складник концепту «Україна»**, а якщо більш конкретно, то його семантико-когнітивних сегментів «країна», «держава», «край». Для цього можна скористатися даними асоціативних словників радянської (1989) [21] і сучасної (2007) України [130]:

«**КРАЇНА** (830) – велика 156, соціалістична 61, могутня 59, капіталістична 51, неосяжна 48, мала 47, радянська 44, красива 41, багата, рідна 32, безмежна 17, прекрасна 15, дорога 14, неозора, простора 13, гарна, щаслива 12, дружня 11, миролюбна 10, безкрая 9, молода, сильна 8, любима, чудова 7, широка 6, зелена, розвинута 5, багатолюдна, багатонаціональна, квітуча, передові, сонячна 4, буржуазна, мирна, невідома, трудова 3, бідна, близька, вільна, ворожа, гориста, загарбницька, зарубіжна, індустріальна, найдорожча, радісна, справедлива, чужа 2, багатомільйонна, весела, визволена, відвідана, відстаюча, войовнича, гостинна, далека, демократична, добра, життєрадісна, завойована, заморська, казкова, найкраща, небезпечна, незабутня, незалежна, нездоланна, незламна, необжита, непереможна, підкорена, привітна, промислова, світла, славна,

хороша, цікава, щедра, щира 1».

Кількість опитаних респондентів – 203: «т I Україна 39; держава 9; велика; моя 3; дім; земля; модна; рідна; сила; Японія 2; Америка; Англія; анкета; баранів; батьківщина; бевзів; Бразилія; велич; гарна; географія; гній; границя; громадянин; дружня; Європа; ж/д вокзал; Індія; кордони; мир; місце; молода; мрії; мрій; народ; не шут; одиниця; світу; своя; сучасність; територія; Хусейн; щаслива 1; 100/43; 0=2 II сила 1/1. f I Україна 31; держава 8; рідна 6; моя 5; велика 4; багата; батьківщина; земля; світ 3; народ; Німеччина; США; територія 2; Америка; Батьківщина; бідна; вільна; власна; громадянство; екзотична; Європи; закон; звичаї; Іспанія; карта; кордон; люба; люди; мрій; населення; наша; незалежна; передова; прапор; рабство; розвинута; світу; снів; щаслива 1; 101/40; 0=1 II нещасна 1/1».

Варто зауважити, що підхід до складання словників різний, якщо в радянському виданні до асоціативного ряду включено лише слова, які відповідають на питання «який» або «яка» та виконують функцію означення, то в сучасному словнику обмежень щодо частин мови чи словоформ немає, тому в останньому трапляються навіть словосполучення. Але задля об'єктивності та визначення відсоткового співвідношення слів, які збігаються при виникненні асоціативного ряду, варто брати до уваги лише означення. Відповідно до проведеного аналізу, можна зробити висновок, що в сучасного громадянина України асоціації щодо семантико-когнітивного сегмента «**країна**» концепту УКРАЇНА збігаються на 68% з асоціаціями радянської людини. У таких асоціативних рядах добре видно ідеологічний вплив, зустрічають актуальні лексеми, так би мовити, вагомні концепти конкретної доби. Наприклад, «*соціалістична, капіталістична, радянська*».

Асоціативний ряд семантико-когнітивного сегмента «**держава**» подано в радянському й сучасному українському словниках відповідно:

«**ДЕРЖАВА** (600) – могутня 96, велика 89, соціалістична 54, радянська 52, міцна 48, сильна 39, капіталістична 25, слаба 12, мала, рідна 10, вільна 9, рабовласницька, розвинута 8, багатонаціональна, миролубна 7, багата, народна

б, демократична, дружня, незалежна, неозора, неосяжна 5, буржуазна, нездоланна, чужа 4, ворожа, воююча, молода 3, безкрайня, відстала, древня, єдина, любима, мілітаристська, передова, переможна, самостійна, стара, суверенна, сусідня, щаслива 2, авторитетна, аграрна, агресивна, азіатська, американська, антагоністична, антична, безмежна, велична, відвойована, відома, диктаторська, завойована, загарбницька, занепала, знищена, імперіалістична, квітуча, кріпосницька, майбутня, мирна, монархічна, монополістична, морська, нейтральна, непереможна, неподільна, нова, окупована, поневолена, прекрасна, революційна, республіканська, роздроблена, славетна, справедлива, стійка, утопічна, феодальна, червона, широка, щедра 1».

«т I Україна 13; країна 7; міцна 5; народ 4; влада; суспільство 3; Кучма; могутня; наша 2; Батьківщина; бідна; велика; велич; відсутня; встала зі сну; герб; гетьман; демократична; захист; індиферентна; карта; козаки; кордон; майно; МВС; місто; міць; могутність; моя; нація; немає; ненька; нечесна; об'єднання; обов'язок; одиниця; Панама; парламент; повага; погано; політика; президент; президент і парламент; провідна; рідна; рішення; родина; сила; сильна; столиця; суверенітет; сила; твердиня; тяжка система; українська; унітарна; уряд; устрій; фігова; цілісність; чудовисько 1; 98/63; 0=4; ?=1 II заможна; країна 1; 2/2. f Україна; країна 11; незалежна 5; влада; демократична; міцна; народ; наша; політика; спільнота; українська 3; майбутнє; могутня; нація; президент; рідна; самостійна; тризуб; уряд 2; анархія; антикучмівська; багата; барани; безпека; бідна; велика; відсутня; війна; вільна; власна; герб; демократія; захист; земля; кабінет міністрів; Київ; колона; конституція; край; люди; місто, мова; могутність; мрія; мужня; небезпека; невинна; організація політичної влади; організованість; парламент; право; самодержець; свобода; сила; система; скіпетр; справедлива; стабільність; стійкі суспільство; устрій; хаос; цілісність; як люди керують? 1; 113/65; 0=1. II багатівікова 1/1».

Проаналізувавши наведений приклад, можна стверджувати, що асоціативне поле концепту УКРАЇНА при актуалізації семантико-когнітивного компонента «держава» збігається на 32%. До того ж радянські часи в словнику асоціацій до

лексем «**край**», «**країна**» та «**держава**» не зафіксовано асоціації, яка об'єктивується лексемою «**українська**».

«**КРАЙ** (820) – рідний 186, чудовий 84, улюблений 73, прекрасний 45, неозорий, чарівний 28, далекий, красивий 27, безмежний 26, багатий 22, великий 21, неосяжний, радянський 18, зелений, мальовничий 17, просторий 13, дорогий, милий 12, чужий 11, веселий, широкий 30, сонячний 8, близький, пісенний 7, вільний 6, співучий 5, квітучий, щасливий 4, єдиний, коханий, незабутній 3, Алтайський, болотистий, вузький, забутий, засніжений, знайомий, казковий, лісистий, малий, необмежений, оспіваний, південний, поліський, Приморський, степовий, теплий, щирий 2, батьківський, березовий, бідний, вірний, голубий; дикий, заморський, карпатський, Краснодарський, маленький, надхмарний, неблизький, незнайомий, неповторний, новий, озерний, отчий, північний, привітний, пустинний, радісний, рівнинний, розкішний, славний, суворий, український, холодний, чорний, чудний, щедрий, ясний 1».

Про асоціації з лексемою «**край**» опитано 216 респондентів: «m I рідний 19; земля 5; батьківщина; Батьківщина; Україна 4; дороги; регіон 3; гори; зелений; країна; Львів; мій; місто; місцевість; область 2; Африка; безкрай; безмежний; безмежність; бік; Вангеліс; гай; горизонт; долини; Закарпаття; закінчення; заповітний; землі; карта; Краснодарський; кінець; кінець чогось; ліс; мій рідний край; міста; неба; незалежний; обрій; пагорб; перед безоднею; поле; Попович; рідня; родной; вій; світу; села; територія; Хабаровський; удовий; широкий; щасливий; Японія 1; 8/55; 0=1; ?=1 моя рідна сторона 1/1 П рідний 37; батьківщина; Україна 6; земля; кінець; чудовий 3; зелений; Карпати; неба 2; 1 Батьківщина; без перспективи; безмежний; 1 буквар; веселий; вишня; всесвіт; гори, Карпати; Гуцульщина; далекий; далекий і близький; де живеш; держава; дитина; 1 дороги; зачарований; зелень; квітучий; Я країна; край; куточок; Львівщина; любов; мальовничий; мій; місце; небо; небокрай; незабутній; обрив; обрій; парк; пісень; Поділля; поле; поля; прекрасний; природа; рідний для кожної людини; свій; села; сонце; і Ставропольський; теплий; тільки рідний; чудесний; чужина; щасливий 1; 113/58; 0=1».

Відповідно до зазначеного вище, можна зробити висновок, що збігається 52% відсотки асоціацій. До речі, семантико-когнітивний компонент «край» викликає особливий ціннісний складник в носіїв мови різних періодів. Під час актуалізації він викликає позитивні емоції та описаний здебільшого поетичними епітетами «пісенний, співучий, неосяжний, сонячний та ін.». На відміну від більше геополітичних, ніж поетичних лексем «**держава**» й «**країна**».

Формування ядерної, близькоядерної та маргінальної зони сегментів концепту УКРАЇНА у свідомості представників інших етносів висвітлено в праці І. Борщевського «Україна у літературі Західної Європи». Це професійний огляд значної кількості різнопланових рукописних та інших джерел і літератури з різних питань зв'язків України з Європою, які вчений ретельно збирав, вивчав, аналізував протягом десятиріч своєї натхненної та наполегливої праці в архівах і бібліотеках багатьох країн Європи. Перші фіксовані згадки про наших предків (Русь) у західноєвропейських джерелах учений датує IX ст. (839 р.), Бертинської хроніки, складеної єпископом м. Труа Пруденцієм, який повідомляв, що разом із послами імператора Теофіла до Інгельсгейму прибуло чимало людей, які говорили, що їхнє плем'я зветься Рос. Наступні згадки про русів зафіксовано в західних джерелах X і наступних століть. До речі, опрацьовані вченим факти свідчать про те, що всі тодішні синоніми назви УКРАЇНА (**Русь, Малоросія**) з початку київських князів у західноєвропейських джерелах виступали на позначення населення Русі, а от народи східних земель (*суздальці, володимирці, муромці* та ін.) з кінця XIII століття самі себе називають московитами та Московією. Тому не цілком об'єктивними є праці науковців, особливо російських, які й досі стверджують, що не український етнос є правонаступником Русі. Як підтвердження цієї тези автор наводить відомі та маловідомі джерела про духовні зв'язки Київської Русі домонгольського й литовського періодів із західними країнами. При цьому І.Л. Борщак доводить, що західні автори розглядали «і східні, і західні українські землі як одну країну соборної України-Русі, яку ще називали Сарматією. На давніх італійських географічних картах 1508, 1529, 1532 років, що зберігаються у ватиканських

сховищах, зазначено, що Русь (Russia) – це тільки Україна, а Московія – не Русь, і пишеться всюди «Moscovia, Mosczouvi, Moscovia ducatus» [221, с. 13]. Із середини XVI ст. зустрічаємо її в листі турецького султана Сулеймана до польського короля Жигимонта 1564 р., де нашу землю названо Україною. Універсал короля Стефана Баторія 1580 р. звернений «к Україні Руській, Київській, Волинській, Подільській і Брацлавській». Офіційні записи Польського Сейму 1585 р. називають Україну Подольську.

Назву «Україна» зафіксовано у європейських картах із 1650, 1666, 1720 рр. На європейських картах її іноді позначали як Козакоріум, або Країну козаків. Найбільше популяризував назву «Україна» французький інженер-картограф Г.Л. де Боплан, який після подорожі Україною видав книгу «Опис України». Книга вийшла у Франції в 1650 р. і швидко розійшлась у всіх країнах Європи. Крім того, Боплан склав три карти України (1648, 1650, 1660 рр.).

Першою в Європі працею з історії України стала книга І.К. Енгеля «Історія України, українського козацтва, а також князівства Святого Володимира», видана в 1746 р. Історію становлення та розвитку держави зафіксовано не тільки в підручниках чи на археологічних, антропологічних пам'ятках. Її можна дослідити через етнотопоніми, які відбивають самоідентифікацію, культуру, ментальність народу.

Проаналізувавши різні типи словників, можна стверджувати, що ядро номінативного поля концепту «Україна» є загальноживаним етнотопонімом та культурно вагомим концептом, а не периферійним. Репрезентантами концепту часто оперують у різних сферах суспільного життя. Іменем держави названо значну кількість друкованих органів, громадських, наукових і творчих об'єднань, що теж засвідчує його важливість для носіїв мови. В основі ядра лежать поняття, зафіксовані в Конституції України, про те, що Україна – «*суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. [...] Україна є унітарною державою. [...] Україна є республікою*» [90]. Окрім того, найчастіше наводять дефініцію про те, що «*Україна – держава і країна у Східній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини. [...] Україна є*

парламентсько-президентською республікою. [...] Україна – промислово-аграрна країна. [...] Україна є одним із членів-засновників Організації Об'єднаних Націй, а також членом понад сорока міжнародних організацій» [220].

Номінативне поле концепту УКРАЇНА вибудовано навколо поняттєвого ядра, яке вдалося встановити через аналіз словникових дефініцій лексеми «Україна». У концепті регулярно активізуються семантико-когнітивні сегменти: ***країна** (адміністративно-територіальне утворення, географічне положення (клімат, природа), культура, територія, яка має свої кордони, держава у Східній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини. Найбільша за площею країна на Європейському просторі); ***держава** (форма правління, влада, політичні, економічні, міжнародні компоненти, суверенітет, незалежність); ***край** (рідна земля, батьківщина, територія, яка належить громадянам); ***Україна – народ** (мова, нація, освіта, ментальність, духовність).

Усі поняття, через які дефініціюють Україну, на перший погляд, означають одне й те саме, але це не так. **Держава** – політичне утворення з визначеною територією, економікою та політичною владою. **Країна** – це територія з визначеними кордонами й населенням, яка є цілісністю з позицій історії, культури. Із політико-географічного погляду країна може бути незалежною або залежною. «Країна не завжди є державою, наприклад, Україна в 1900 р. була країною українців, але поділеною між Російською та Австро-Угорською імперіями» [50].

Концепт УКРАЇНА є одним із вагомих концептів культурного, ідейно-морального й ідеологічного детермінізму, тому його можна розглядати як частину ідеологеми, яка відповідно до зміни влади набувала чи втрачала певні ознаки, трансформувалася. Наприклад, Україна – Русь, Україна – Козацька держава, Україна – частина СРСР, Україна – незалежна держава. Кожна з наведених позицій була в ядрі поняттєвого поля того чи того періоду. У зв'язку з серйозним запитом у суспільстві на етнотопонім «Україна» він впливає на формування смислів дотичних концептів, відповідно й на свідомість і картину

світу через національні вагомі концепти та наповнення їх нових змістом (патріотизм, незалежність, воля, свобода) та метафоризацію географічного простору України (Київ – мати міст Руських, Одеса – Південна Пальміра тощо).

Отже, слово «**Україна**» вживалося вже за часів Київської Русі. З еволюцією держави наших предків еволюціонувала й назва. Виокремлюючи ядро концепту, треба врахувати розрізнення між значенням, поняттям та смислом. Ф.Г. Самігуліна зазначає, що смисл не є явищем дискретним, його можна виокремити та констатувати в процесі пізнання та сприйняття дійсності з послідовно представленого ряду значень. Смисл знаку завжди більший за його усталене значення. Значення актуалізує кілька концептуальних, які мають вагу лише в певному повідомленні чи конкретній комунікативній ситуації [189, с. 46–50]. Якщо брати до уваги подану дефініцію Д.Є. Розенталь, М.А. Теленкової у «Словнику-довіднику лінгвістичних термінів», то під «смислом» слова можна розуміти значення, притаманне слову в конкретній мовній ситуації; а під «значенням» слова – «смисл, який закладено в слові, пов'язане з поняттям як відображенням у свідомості предметів та явищ об'єктивного світу». Із погляду філософії «смисл» вважається конкретним, а «значення» – загальним. Окремо варто згадати про поняття. У попередньому розділі простежено кореляцію «концепту» та «поняття» у термінологічному апараті когнітивної лінгвістики. Варто розглянути кореляцію «поняття», «смислу» та «значення». Більшість учених вважає поняття «розумовим явищем, пов'язаним із раціональним знанням» [30, с. 16]. Ю.С. Степанов визначає поняття як думку, яка відображає в узагальненій формі предмети та явища дійсності через фіксацію їх властивостей і відношень між ними. Властивості та відношення виступають у понятті як загальні та специфічні ознаки, співвіднесені з класами предметів і явищ та пов'язанні з процесом категоризації [242, с. 383–384]. Поняття – це вищий рівень мисленневого узагальнення картини світу на побутовому рівні спілкування. Загалом, поняття – це ментальний образ предмета або явища дійсності, створений шляхом віддзеркалення їх властивостей у свідомості людини.

На початку свого функціонування етноназва мала значення окремої території, згодом назва поширилась і почала позначати не маленькі окремі «україни», одну сукупну територію, а водночас і народ. За часів козаччини Україна набуває нового значення – незалежна держава – й асоціюється з поняттями волі, свободи. Ця традиція продовжується також в епоху Романтизму, епоху українського відродження.

Поняттєвий складник концепту включає в різних контекстах такі прямі та метафоричні змістові частини в процесі вербалізації концепту Україна: 1) **етнополітичний** – Україна як держава; 2) **географічний** – Україна як територія; 3) **етнічний** – Україна як народ; 4) **культурний** – Україна як традиції, звичаї, обряди; 5) **релігійний** – Україна як сукупність вірників (Київський патріархат); 6) **соціальний** – Україна як населення, до якого входять не лише українці, а й представники інших етносів.

є

2.4. Опис формування номінативного поля концепту УКРАЇНА у діяхронному аспекті

Назва території українського народу змінювалася протягом століть. Що загалом є явищем закономірним, притаманним багатьом країнам світу, топоніми яких змінювалися в процесі історичного поступу. Змінювалася в різні часи й назва нашого народу відповідно до політичного становища, іноземних впливів. Ці назви набували іншого значення: ширшого чи вузкого, загальнотериторіального та загальнонаціонального або, навпаки, провінційного чи племінного. Вони були частково місцевого походження, частково приходили з чужих країв або від завойовників і відповідно до цього були власними, прийнятими назвами, або примусовими, нав'язаними. Деякі з них були штучним продуктом і вживалися тільки чужинцями, деякі мали навіть глузливе значення.

Усі назви, з яких постала згодом Українська держава, є цікавими для дослідження, бо репрезентовані в поетичному дискурсі, зокрема як синонімічні лексеми-вербалізатори концепту УКРАЇНА, які варто дослідити в діяхронному

аспекті, адже ті фактори, які формували етнотопонім «Україна», впливали на формування ядерної, близькоядерної та маргінальної зони концепту.

Отже, найдавніший опис української території та етносу подав грецький історик Геродот (484–425 до н.е.), який назвав українську землю **Скитією**, а її населення – скитами. Назву Скитія можна побачити в літописі «Повісті минулих літ», де йдеться про те, що греки називали Великою Скитією землю українського племені уличів (угличів). Джерела свідчать, що в IV ст. до н.е. Україну називали Сарматією, а її людність народом сарматським. Князем Сарматії назвав себе Юрій Хмельницький у 1678–1681 рр [57, с. 12–16].

У II й III ст. н.е. на позначення територій України зазвичай використовували назву Роксоланія від іранського племені роксоланів, яке оселилося на території сучасної України. Таку назву вживали в козацькі часи для підкреслення індивідуальності, відмінності від Московської Русі. Очевидно, тому Наталію Лісовську, жінку турецького султана, називали Роксоланою.

Назва «**Русь**» спершу позначала племінні землі й збірно племена полян біля Києва, але згодом поширилася майже на всю Східну Європу й закріпилася на позначення сучасної української території й українського народу.

Із середини IX ст., із виникненням над Дніпром політичного утворення зі столицею в Києві, у літописних згадках з'являється термін «Руська земля», за аналогією до «Лядська земля», «Угорська земля», «Гречеська земля». Слово «земля» використовували в значенні держави, бо нинішнього слова «державна» не вживали.

Назви «**Русь**» і «**Руська земля**» зустрічаються в історичних джерелах одночасно в різних значеннях, а це викликає певні труднощі при їх інтерпретаціях. Найповнішу класифікацію різних значень терміна «Русь» зробив класик російської історичної науки Василь Ключевський. Він розрізняє чотири значення слова «Русь»: «1) етнографічне: русь – плем'я; 2) соціальне: русь – стан; 3) географічне: Русь – область; 4) політичне: Русь – державна територія [101, с. 130]. До переліку Ключевського закономірно додати п'яте означення – церковне: Русь – віряни східної православної церкви. У церковному значенні

слово «Русь» об'єднувало всі народи, слов'янські й неслов'янські, що сповідували «руську релігію», тобто православ'я [191, с. 66].

Історики відзначають, що термін «Русь» найчастіше вживався і як етнонім, та як назва держави [191, с. 40]. Однак передусім назва «Русь» мала етнічне значення та вживалася як збірне поняття народу, тому в слов'янському тексті договору Ігоря з греками 945 року «Русь» та «Рід Руський» – збігаються. Важливим для дослідження є той факт, що політонім «Русь» не вимагав якогось додаткового уточнення. Русь була одна, тому жодного разу в руських літописах не виступає таке поширене зараз історично некоректне словосполучення Київська Русь. «Назва «Київська Русь» є штучною, вигаданою російськими істориками, як антитеза «Московській Русі» [83, с. 317].

Становлення Галицько-Волинської держави відбувалося протягом 1199–1205 рр. Під 1250 роком літопис у такий спосіб говорить про князя Данила: «Данилови Романовичю князю бывшу велику, обладавшу Рускою землею, Киевом и Володимером, и Галичем». Під кінець XII ст., коли галицько-волинський князь Роман Мстиславович став «самодержцем всея Руси», і «Галичина називається вже частиною Руси» [119, с. 807, 808]. Із занепадом Київської держави в XIII ст. назва «Русь» перейшла на позначення Галицько-Волинського князівства. Отже, паралельно починають існувати дві назви: «Свідомість національної єдності й у XII ст. не була повною і загальною: Руською землею спеціально називали південну Русь (зокрема Київську землю) на противагу північній та західній» [26, с. 27]. У західноукраїнських землях в Австро-Угорщині назва Русь і русин вживалася майже до кінця XIX ст. на означення української території й українського народу (Studium Ruthenum у Львові, Руська Трійця, З'їзд руських учених 1848 р. й ін.).

Політичні події 1772–1795 рр. були поштовхом для наповнення новим змістом етнотопонімів «Україна», «Галичина», «Волинь», «Руська крайна», «Буковина», «Холмщина», «Підляшшя» та ін. Насамперед терміни «Україна», «українські землі» почали вживати на означення всіх українських земель у складі Росії, до того ж у свідомості австрійських українців. Етнотопонім

«Волинь» став локальною назвою території України. При цьому від Волині відійшла її історико-етнографічна частина з містами Бужеськ, Белз, Сокаль, Броди тощо.

Етнотопонім «Русь», який функціонував як назва праукраїнської держави, вартий окремої уваги, тому що й досі вживається на позначення України, особливо в поетичній творчості представників української літератури. Це пов'язано насамперед із тим, що засобами поетичної мови утримується у свідомості читача як сучасний, так і історичний контекст, на який є попит.

Близько 250 років тому в історії розвитку українського народу відбулася свідомо зміна етнонімів. Перехід від етноніма русин, руський (від Русь) на українець (від Україна) була історично необхідна. Така дія стала своєрідною протидією агресивній політиці царизму, який ставив собі за мету денационалізувати українців і розчинити їх у такому популярному нині «русском мире». В умовах, коли Московська імперія з експансіоністських мотивів присвоїла собі історичну назву України – Русь, а для панівного етносу запровадила трохи підправлений від слова руський етнонім «русский» і поширила його й на мешканців історичної Русі-України, перехід від самоназви русин, руський до етноніма українець завдав істотного удару по імперській ідеї московського самодержавства «єдиного руського народу от Камчатки до Карпат». Це мало вагоме значення для утвердження національної ідентичності всього українського народу. Спочатку суто географічна назва «Україна» поступово перетворилася в національну ідею, яка об'єднала такі історичні й географічно не схожі між собою регіони, як Полісся, Сіверщина, Слобожанщина, Донбас, Наддніпрянщина, Причорномор'я та Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття й Закарпаття [157].

«Присвоївши собі давню назву нашого народу, імперська Москва тим самим сподівалася загальмувати, а потім знищити наше прагнення до самобутності» [157]. Від того часу вигадали ідеологи царату назву Мала Русь або Малоросія на позначення території сучасної України. А за козацьких часів назву Мала Русь перейняли київські письменники й канцеляристи та на означення східно-

українських земель у формі Малоросія чи Малоросійська Україна, а в XVII–XVIII ст. було введено урядову назву Малоросія на означення Гетьманської України. Етноніми малорос, малоруський, особливо в XIX ст., набувають негативного ціннісного звучання й асоціюються зі згідливим значенням.

У XVII ст. після Переяславської угоди московський цар Олексій приймає в 1655 р. титул «Всея Великая, Малая и Белая Руси самодержец». Титул «Всеї Великої і Малої Росії» піднесено московському цареві від України саме в часи Переяславської угоди. Російський дослідник цього питання А. Соловйов змушений визнати, що «терміни» «Велика» і «Мала» Русь із 1654 р. увійшли в російську мову та політичну термінологію під впливом київської ученості й набули грецького забарвлення – «Великая и Малая Россия». Ці назви прийшли до Москви з Києва, «походячи своїм корінням із Візантії» [145, с. 78].

За аналогією з назвою Малоросія із середини XVIII ст. починають вживати штучну назву Новоросія на означення території Південної України. Цей термін виник унаслідок того, що на землях Південної України в 1764 р. було утворено Новоросійську губернію; після знищення Запорізької Січі вся Південна Україна дістала назву Новоросійський Край. Ця назва спричинила те, що в XIX ст. поширилося хибне уявлення, ніби «Новоросія» не є Україна, і вона стала випадати з уваги істориків, які вивчали минуле Лівобережної та Правобережної України. А сьогодні лексема «Новоросія» знову актуалізувалася у зв'язку з військовими діями з боку Росії на Сході України. У результаті ідеологічних маніпуляцій така лексема набула негативного ціннісного складника й асоціюється зі зрадою, війною, смертю, брехнею.

Із розвитком феномену козацтва в XVII ст., за час правління Б. Хмельницького, виникла й набула поширення назва Гетьманщина на позначення територій колишньої Русі. Етимологію пояснити нескладно, гетьман був правителем держави, отже, за формою правління і сформовано назву [145: 78].

У період, який історики називають «руїною», сформувався ще один регіон, який нині є частиною України, під назвою Слобідська Україна (східна територія

сучасної України). У його основі був етнос, який оселився на цій землі ще у XII столітті та входив до тодішнього Московського князівства й нині межував із Гетьманщиною на заході, із Запоріжжям і володіннями Кримського ханства з південного боку, на сході з Доном, на півночі з Московщиною.

Назви «Мала Русь», «Малоросія» існували вже в той час, але з XVIII ст. посилюється нав'язування цієї назви у зв'язку з наступом Російської імперії, бажанням русифікувати населення та знищити все українське (підтвердженням цьому є різні укази й заборони).

«В офіційних урядових документах «Малоросія» – це майже завжди Чернігівщина й Полтавщина. Для земель Війська Запорозького (степова Україна) царський уряд вигадав назву «Новоросія». Слобожанщина, чи Слобідська Україна, охоплювала сучасну Харківську й частину Сумської, Донецької, Луганської областей, а також південь Белгородської, Вороніжської, Курської та частково північ Ростовської областей і в урядовій мові називалася «Слободской Україной». Для Г. Сковороди «Малоросія» – це тільки Полтавщина й Чернігівщина, але не Слобожанщина [145, с. 89].

Як ішлося вище, становлення топоніма «Україна» на позначення географічної території центральної частини, а згодом і західної відбулося в період становлення та зміцнення козацької держави.

На початку XIX ст. переважна частина українських земель (Лівобережна, Слобідська, Правобережна та Південна Україна) перебували в складі Російській імперії. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. в Україні розпочинається національно-культурне відродження. Суть цього процесу полягає у відновленні різних сфер (національної, духовної, культурної, мовної тощо) буття народу після їхнього занепаду. Утвердження етнотопоніма «Україна» й етніма «українці».

«Боротьба навколо назви «Україна» та її похідних («українець», «український», «українство», «українськість») була, та й залишається, такою гострою тому, що це не просто слово – це символ, у якому закована

національна ідея і закладена потужна енергія прагнення народу вільно жити на своїй землі в соборній, самостійній державі» [182, с. 25].

Проголошення автономії Директорією Центральної Ради відповідало вимогам часу. І хоча Українська Народна Республіка існувала недовго, але все ж була. За цих обставин уряди ЗУНР і Директорії домовляються про утворення єдиної України. Урочисте проголошення Акту злуки відбулося 22 січня 1919 року в Києві й розпочала своє існування Українська Держава.

Проголошенням Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки етнопоніми «Україна» й «український» остаточно стверджуються як у внутрішньому, так і зовнішньому вжитку. Напевно, саме тому частково назву було офіційно прийнято й у час приходу більшовицької влади на територію сучасної України. У 1939 році, до речі, було прийнято на офіційному рівні назву Карпатська Україна, таким чином відбувся процес самоідентифікації жителів цієї території.

«Назва «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР), як уособлення та визначення маріонеткового більшовицького адміністративно-територіального утворення в Україні, було надано зазначеній формації Тимчасовим робітничо-селянським урядом України 6 січня 1919 року УСРР була формально проголошена як «окрема держава» [35].

Актом проголошення незалежності України (документ, прийнятий позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 року) проголошено незалежність України. Тим самим було покладено край юридичному існуванню Української Радянської Соціалістичної Республіки.

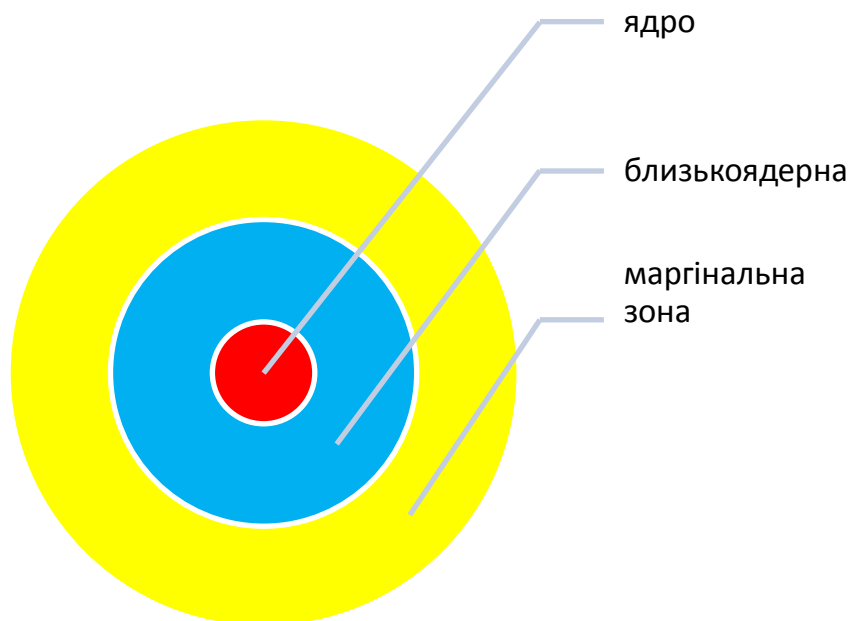
Отже, проаналізувавши політичні та соціальні зміни формування нашої держави, поширення етноназви «Україна» як ідентифікатора окремої території, держави, народу, культури можна зробити висновок про те, що етимологія кожної з назв пов'язана з мисленням, менталітетом етносу та впливає з історичного поступу держави. Якби політика Російської імперії була менш агресивною, можливо, держава українського народу й нині мала б назву «Русь». Використання топоніма «Русь» як лексеми-вербалізатора концепту УКРАЇНА,

особливо в поетичному дискурсі, свідчить про актуальність історичного контексту, підкреслює вагомість держави, яка стала спадкоємицею традицій та культури.

Проаналізовані назви, з яких постала Українська держава, оформлено в етнотопонімічну сферу. За основу виділення тих чи інших сем до близькоядерної зони покладено природність виникнення назви, тобто ненав'язування назви іншими країнами, навіть якщо ця назва побутувала недовго, усе ж протягом певного історичного періоду вона була в ядрі номінативної сфери на позначення України. Також важливою є глибина проникнення в соціум, фіксація в документах. Поділ на зони подано в **Діаграмі 1**. Моделювання номінативної етнотопонімічної сфери «Україна» здійснюється з урахуванням принципу: рух від ядра до периферії.

Діаграма 1

Топонімічна сфера як частина концепту «Україна»

Ядро

Україна, Вкраїна

Близькоядерна зона

Русь, Галицько-Волинське князівство, Закарпатська Русь, Козацька держава, Закарпатська (Прикарпатська) Україна, Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Народна Республіка, Карпатська Україна, Лівобережна Україна, Правобережна Україна, Слобідська Україна, Південна Україна, Гетьманщина, УРСР

Маргінальна зона

Скитія, Сарматія, Роксоланія, Рутенія, Малоросія, Лівобережжя, Лівобічна земля, Правобережжя, Правобічна земля, Слобожанщина, Таврія, Південна Бессарабія, Надбужжя, Наддніпрянщина, Холмщина (Забужжя), Підляшшя (Підлісся), Надросся, Надпоріжжя, Покуття, Сіверщина, Новоросія

2.5. Еволюція етнічних назв українського народу.

Етноніми як сегмент концепту УКРАЇНА

Про те, що нація врешті сформована й етногенез пройшов успішно, свідчить етнічна ідентифікація або внутрішня свідомість, яка проявляється через етнонім чи політонім (етнотопонім). Те, що народ обирає самоназву, характеризує готовність групи об'єднатися в одну державу. Топонім «Русь» є першим свідченням свідомого об'єднання племен, які проживали на території сучасної України. Назва має важливе значення для українців у зв'язку з усвідомленням непростого, але славного історичного шляху, який пройшов український народ від слов'янства до сучасної незалежної України.

Народ і його культура є основними чинниками формування, існування та розвитку кожної держави. Від культури етносу та його ментальності залежить, якою буде держава та як вирізнятиметься з-поміж інших територіальних утворень. Отже, семантико-когнітивний сегмент «народ» і його репрезентанти входять до змісту концепту УКРАЇНА, бо ототожнюються й асоціюються саме з цією країною.

Етнонім є тим інтегральним фактором, який відбиває усвідомлення причетності чи належності людей до конкретної країни, а самосвідомість, результатом якої і є етнотопонім, як правило, проявляється через збереження культури народу. Етнічна самосвідомість та етнонім очевидно здатні фіксувати етногенез, відповідно не можна не погодитися з тим, що їх трансформація буде свідчити про зміни в ментальності етносу, а можливо, і про зародження нового етносу на будь-якій етнічній чи навіть антропологічній основі. Етноназва та культура народу можуть вказувати на поетапність розвитку етносу. Свідченням кардинальної трансформації українського народу є зміна етнотопоніма «Русь» на назву, яка до того тривалий час функціонувала в народі «Україна», що свідчило про бажання відокремитися та самоідентифікуватися як окремий від російського народ, про що йшлося вище. А першим етапом переходу праукраїнського етносу в націю було створення власної держави з назвою «Русь».

Ті східнослов'янські землі, які були на території сучасної України, були пов'язані між собою і культурою, і ментальністю, що підтверджує використання лексеми «Русь» у різних варіантах: *Рустія, Угорська Русь, Підкарпатська Русь, Червона Русь, Біла Русь, Мала Русь, Чорна Русь, Південно-Східна Русь*. А політонім Руська земля характеризував цілісність територій, військову та економічну міць.

Найближче до вирішення проблеми спадкоємності Росією традицій Русі підійшов Л.М. Гумільов, котрий вважав, що «утворення сучасної Росії – явище нове, і вона не є продовженням Київської Русі. Формування російського етносу припадає на XIV ст., найважливіший поштовх якому дала Куликовська битва 1380 року, об'єднавши руські князівства проти Золотої Орди» [101, с. 35]. Висловлене положення цілком узгоджується з етногенетичною концепцією.

Процес районування України включає кілька етапів. **Перший** (VI–X ст.) – це формування переважно племінних утворень, зафіксованих у самоназвах населення, які ми розглянемо далі [24, с. 46]. Центральне становище поміж українськими племенами в IX сторіччі займали **поляни** (сучасний Київ – центральний осередок Української держави), вагоме місце мали й **сіверяни** (лівий берег Дніпра). На заході жили **деревліани** (у літописах є фіксація територій, які називали «Деревами»). Над Чорним морем були **уличі** (угличі) і **тиверці**. Відомим із VI ст. було плем'я **дулібів**. До слов'янських племен відносять також **хорватів**, але докладно про них невідомо [9, с. 13].

Особливістю **другого етапу** (X–XIV ст.) є поділ давньоруської держави на окремі землі та князівства. Через слабку ізольованість земель на цьому етапі не так яскраво проявляється формування регіональної своєрідності культури народів. Районування та поділ на етноси помітно посилюється на третьому етапі (XV–XIX ст.) у зв'язку з колонізацією окремих частин України сусідніми державами: Великим князівством Литовським, Річчю Посполитою, Угорщиною, Австрією, Румунією, Туреччиною, Росією, Чехословаччиною. Така колонізація, стримувала етнокультурну консолідацію українського народу, поглиблюючи водночас локалізацію культури. Адже кожна держава, що захопила певну землю

України, вирізнялася і політичним устроєм, і соціально-економічним розвитком, і конфесійною ситуацією [101, с. 37–38].

На сучасному етапі розвитку української держави в етнічній структурі українців є кілька найбільших етнографічних груп: **гуцули, бойки, лемки, поліщуки та литвини**. Кожна з них має відмінну від іншої етногенетичну природу, історію формування та культурний образ. Гуцули, бойки та лемки – групи українського етносу Карпатського регіону, поліщуки та литвини – Українського Полісся. Усі наведені групи сформувалися на міжетнічному кордоні племінних об'єднань [167, с. 98].

Гуцули (інші назви – горяни, верховинці) – частина гірського українського населення Карпат. Походження етноніма остаточно не з'ясоване, є хоч і ґрунтовні, але різні гіпотези. Здебільшого етимологію самоназви етнічної групи пов'язують із видом діяльності – скотарством, а саме з головним словом «когул» – чабан, вівчар. В.О. Кобелюх у своїй книзі «167 синонімічних назв землі у санскриті» виводить етимологію слова «гуцул» із праіндоєвропейського гуцу+лія – шум, плин швидкої ріки. Отже, гуцули – шумні, веселі люди [84, с. 67].

Бойки – самобутня етнографічна група українців, вихідці з центральної та часом західної частини Українських Карпат. Для нашого дослідження менш важливими є проблеми походження згаданих етнічних груп, а більше цікавить етимологія їхніх самоназв, яка дозволить сформувати краще уявлення про менталітет українського народу та їхні внутрішні мотиви при формуванні самоназви. Щодо походження назви «бойків» є кілька гіпотез. «Зокрема, заслуговує на увагу концепція М.Л. Худаша, котрий виводить етнонім від антропоніма Бойко – можливого засновника роду» [166]. Як підтвердження автор наводить слов'янські пам'ятки X ст., які фіксують такий антропонім. Одним із найхарактерніших показників належності до українського етносу, його історії та культури є збережена сучасними бойками первинний етнонім «русини». Етнографи припускають, що етнонім «бойки» може бути штучним, тобто нав'язаним іншими народами, наводять у зв'язку з цим записки

І.Я. Франка, який розмовляв із представником згаданої етнічної групи: «Який я бойко, я такий же русин, як і ти». У цьому випадку яскраво проявляється те, яким чином людина сприймає етнотопонім, який є природним для певної групи, і як зовсім не асоціює себе зі штучною назвою чи екзоетнонімом (термін за А.П. Пономарьовим) [166, с. 84].

Лемки – західнокарпатська етнографічна група українського народу. М.Л. Худаш питання походження назви пояснює з антропонімічних позицій – етноніма від власного імені людини – Лемко [227, с. 78]. Гіпотеза, сформульована І.Г. Верхратським, В.М. Гнатюком та І.Я. Франком, пов’язує етнонім «лемки» з прізвиськом, яке нібито давали їм сусіди через уживання частки лем у значенні «лише». Проте А.П. Пономарьов зазначає, що слов’янська мова мала корінь «лем», що частково підтверджує прадавності генетичних витоків лемків [167, с. 37].

Поліщуки – етнографічна група українців, яка зародилася на межі між українським і білоруським етнічним кордоном. Етимологія слова «поліщуки» пов’язана з топонімом «Полісся». Історичні джерела та пам’ятки фіксують згаданий етнонім «поліщуки» з XV ст [227, с. 93].

Литвини – етнографічна група українського етносу, яка формувалася на перетині двох етноконтактних зон: українсько-білоруської та українсько-російської [167, с. 56]. Етнонім «литвини» вперше зафіксовано в історичних документах із XIV ст. Тоді ця назва була політонімом – позначала громадян литовської держави.

Важливим є той факт, що більшість представників етносів, яких зазвичай називають східнослов’янськими, лише себе вважали руськими, а тих, хто межував із ними називали екзоетнонімами: «українці та росіяни називали білорусів литвинами; білоруси росіян – московитами або новгородцями чи псковичами, українців – козаками, черкасами, сіверянами. На рівні ж держави всі називалися литвинами, котрі в офіційних документах, однак, диференціювалися в досить незвичайний спосіб: «литвини руського роду», «литвини грецького закону» тощо» [166].

Окремої уваги вартий етнонім **«русин»** (руські, русичі, рутени), який досі функціонує в Західних регіонах України, адже для Закарпаття ця самоназва є характерною з XI століття (перші згадки в письмових джерелах щодо цієї території) була головною. Із XII–XIII ст. в інших регіонах України часто вживали етнонім русич, хоча він уже почав частково замінюватися на «козак», «українець». На картах, складених у 1650 р. Г.Л. де Бопланом, Закарпаття позначене назвою «Угорська Україна», інші ж документи називають її Підкарпатською Руссю. Боплан, окрім карт, додав іще й описи України, у яких часто вживає цей топонім: «Якраз на цій топографічній карті Ви можете за мить оглянути з будь-якої точки цю простору землю України, володіння якої є для Вас таким же славним, як і вигідним» [19, с. 23].

Аналіз синонімічного функціонування назв **«Україна»** та **«Русь»** дослідив М.С. Грушевський, який не випадково назвав видання «Історія України-Русі»: «Ся праця, – писав він в «Історії України-Руси», – має подати образ історичного розвою життя українського народу, або тих етнографічно-політичних груп, з яких формується те, що ми мислимо тепер під назвою українського народу, інакше званого малоруським, південноруським, просто руським, або русинським. Різноманітність сих назв не має особливого значення, бо покриває поняття само по собі ясне; вона цікава тільки як характеристичний прояв тих історичних перемін, які довелося пережити народові» [104, с. 110].

Учений зазначає, що «великоросійський народ» присвоїв собі нашу давню історичну назву, «щоб підкреслити зв'язки нового українського життя з його старими традиціями, се українське ім'я уживано також в зложеній формі «Україна-Русь», «українсько-руський», хоч значення їх одне – вони означають те, що ми мислимо тепер як український народ: його територію і життя, форми, з яких організовувалося сучасне українське життя» [104, с. 112].

Як ішлося вище в дослідженні, назви **«Україна»** та **«Мала Русь»**, а згодом «Малоросія», тривалий час співіснували, відповідно з'явився й етнонім – **«малоросіяни»**, – якого представники українського народу вважали виявом певної зневаги до України й українців як до окраїни та провінціалів. Ця

обставина позначилася на прискоренні процесу усвідомлення своєї причетності до українських цінностей, зокрема до таких самоназв, як «козак», «українець». Щодо самоназви «українець», то вона утвердилася в XVI–XVII ст., тобто набагато пізніше самоназви «Україна» [101, с. 29].

Роль козацтва в соціальному, економічному й політичному житті була великою, а зв'язки з народом – міцними, тому в офіційних іноземних документах XVI–XVIII ст., українців називали «нацією козаків» або «українською козацькою нацією», а Україну – «країною козаків» [140, с. 242].

Самоназва «козак», особливо поширена в XVI–XVII ст., означала не лише соціальний стан: вона була символом захисника національних інтересів. Отже, не випадково поняття «козак» і «українець» нерідко співіснували й ототожнювалися. Лексема козак – тюркська за походженням і означає «вільна людина, незалежна» або «людина поза підданством». Перше семантичне поле слова – самостійний чоловік, воїн, охоронець, розбійник [42, с. 22]. Як зауважував М.С. Грушевський: «У міру того, як зростала свідомість тяглості і безперервності етнографічно-національного українського життя, це українське ім'я поширювалося на всю історію українського народу. Щоб підкреслити зв'язки нового українського життя з його давніми традиціями, це українське ім'я вживалось в складній формі «Україна-Русь», «українсько-руський»: старе традиційне ім'я зв'язане з новим терміном національного відродження і руху» [104, с. 76].

Перше писемне джерело, у якому зафіксовано лексему «козак», – «Польська хроніка» Мартина та Йохима Бельських. «Розповідь про козаків» уміщена там під 1489 р. Описуючи похід королевича Яна Ольбрахта на Східне Поділля, польські хроністи Бельські зазначали, що польське військо могло успішно просуватися в степах лише завдяки тому, що шлях йому показували тамтешні козаки, які добре знали місцевість. Із кожним наступним роком кількість свідчень про козаків з України невпинно зростала» [140, с. 242].

У XIX ст. настав період національного піднесення. У цей час етнотопонім «Україна» остаточно утверджується серед українців, офіційний термін

«Малоросія» не був встановлений на побутовому рівні. Змінюється та поповнюється смислове ядро та периферійна зона концепту «**Україна**», яка до цього сприймалася переважно як *невелика територія* (наприклад, *князівство*). Пізніше поняття «**Україна**» стало сприйматися в значенні краю, потім країни, і згодом – держави.

Не можна не погодитися з тим, що назва, під якою етнос творить свою історію, є віддзеркаленням певного типу національної свідомості та ідей народу. Зміни як назв етносу, так і території, на якій він проживає, свідчать про трансформацію національної ідеї та мислення людей. Такі висновки можна зробити з проведеного аналізу, адже в XIV столітті етнотопонім «**Україна**» вже був поширеним серед представників народу, а вони все ж не називали себе «українець», а обирали самоназви відповідно до регіональної, земельної належності: кияни, сіверяни, подоляни, галичани, волиняни, буковинці. Це свідчить про недостатньо сформовану свідомість етносу на рівні країни, але сформовану на регіональному рівні. Україну називали або Малоросією, або Південно-Західним краєм Росії, а українців – малоросами чи навіть **хохлами**. До речі, **хохол** – це екзонім, зневажлива назва українців, часто вживана на побутовому рівні серед росіян, білорусів та інших народів колишнього СРСР, яка майже замінює слово «**українці**» [150]. Ця назва з'явилася в XVII столітті та могла походити від «оселедця» – характерної зачіски в козаків. У Київській Русі така зачіска була однією з ознак знатного роду. Зберігся візантійський опис князя Святослава Ігоревича, у якому є згадка про те, що він носив чуприну. Слово «**хохол**» у значенні «несвідомий українець» використовують і українці.

У зв'язку зі складною політичною ситуацією в українців зростало прагнення відмежувати себе від інших сусідніх народів і особливо тих, хто мав у своїй самоназві корінь «рус» – росіян, білорусів. Самоназва «**українці**» здобуває на зламі століть загальне визнання, хоча в західних регіонах вона побутувала паралельно з традиційною місцевою самоназвою – «**русини**», яка формувалася та функціонувала в дещо інших етнокультурних умовах – національного тиску з боку Польщі й Угорщини. Утім, і на Лівобережній Україні ці дві самоназви

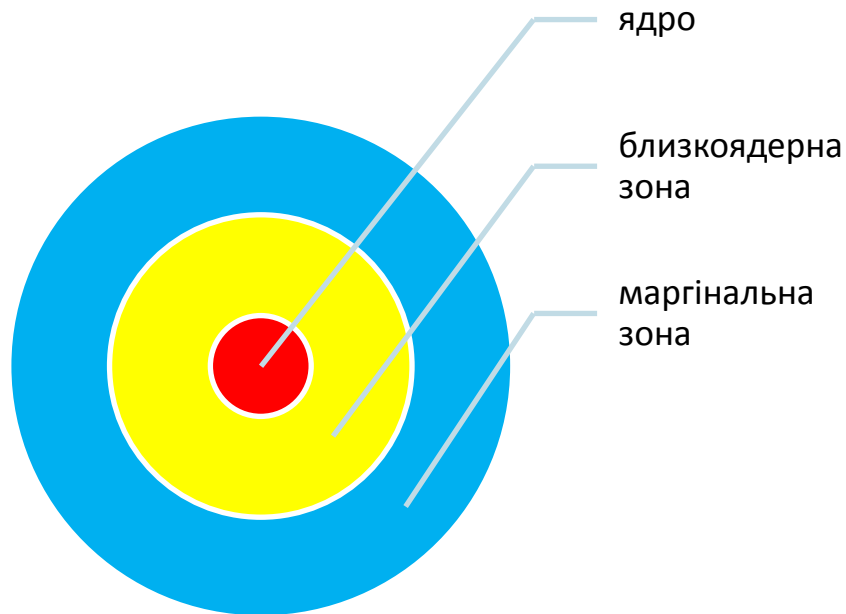
тривалий час співіснували як символ спадковості давніх традицій. Останнє виявлялося також через збереження етнорегіональних і крайових (земельних) самоназв, які нерідко сягали ще докиївських часів [145, с. 79].

Картина крайових етнонімів в Україні надзвичайно строката й колоритна. До нині збереглися самоназви, котрі згадували ще в давньоруських літописах, вони є досить усталеним прошарком у крайовій самосвідомості й нинішніх українців, – подоляни, волиняни, поліщуки, буковинці, слобожани, запорожці тощо. Ці самоназви фіксують історичну пам'ять про колишній крайовий поділ України, у зв'язку з цим їх сучасне побутування виправдане. Але всі представники наведених вище етнічних груп є однією нацією – українці, – що увібрала всі етнічні відтінки ментальності людей, об'єднаних національною самосвідомістю, спільністю історії та культури.

Отже, картина етнонімів українського народу розмаїта, на її формування впливало багато різноманітних чинників. Народ є невід'ємною частиною держави, його назви асоціюються з країною та є семантико-когнітивними сегментами концепту УКРАЇНА. Уся складність етнічної історії українців віддзеркалюється в розмаїтті їхніх самоназв (етнонімів) та назв із боку інших народів (екзоетнонімів), а також назв краю або держави (етнотопонімів та етнополітонімів), у яких вони жили. Динаміка цих найменувань відтворює як зміни соціально-політичної й етнокультурної ситуації в Україні, так і характер її взаємин із сусідніми державами. Вони, зрештою, впливають на становлення українців як нації і сьогодні.

Діаграма 2

Етносфера як частина концепту УКРАЇНА

Ядро

■ українці

Близькоядерна зона

■ русини, руснаки, бойки, волиняни, буковинці, верховинці, галичани, гуцули, запорожці, гайдамаки, козаки, лемки, малороси, малоросіяни, ополяни, пінчуки, подоляни, древляни, уличі, черкаси, перемишляни, поліщуки, поляни, сіверці, дуліби, хорвати, слобожани, тавричани, угроруси, червоноруси, карпаторуси, черкаси, чорноморці

Периферійна зона

■ батюки, підгорці, пальовики, крайовики, райки, роксолани, рутени, степняки, хохли, севрюки, цісарці

Висновки до розділу

1. Досліджуючи концепт, варто враховувати його ментальну природу, подвійний характер, який пов'язаний із середовищем його виникнення, трансформації та розвитку – з психікою та мовою. У концепті можна виокремити ментальну компоненту (це те ідеальне ментальне утворення, яким оперує людина в процесі мислення, це образ, у якому зосереджено уявлення носія мови про той світ, що неодмінно пов'язаний із культурою та історичним розвитком нації, до якої належить носій). Щодо мовного вияву, то концепт утілено в номінації – «**Україна**», яке теж є не випадковим і, як свідчить проведений аналіз самоназви, пов'язане з історичним та ментальним формуванням кожної нації, самоназва у кожному з випадків є культурно-зумовленою. Це стосується не тільки самоназв, ідеться про різні типи концептів та їх мовну репрезентацію, саме у зв'язку з різним менталітетом. Відповідно представники різних націй концептуалізують світ по-різному.

Етнотопонім «**Україна**» увійшов до народного мовного обігу вже за часів Русі. З еволюцією держави наших предків еволюціонувала й назва. Зміст концепту набуває глибших смислів. На початку функціонування етноназва мала значення окремої території, згодом назва поширилась і почала позначати не маленькі окремі «україни», а одну сукупну територію, водночас і народ, що проживав на ній.

Як основну обрано одну з теорій походження назви «**Україна**». За твердженням Г.П. Півторака та В.Г. Складенка давньослов'янське слово «край» «відрізок, шматок землі» набуло нового значення – «територія, що належить племені», а згодом також і значення «крайня межа території племені, початок (або кінець) території племені, берег». На означення простору в праслов'янській мові вживався спеціальний суфікс -іна (dol + ina = dolina «долина», niz + ina = nizina «низина»). За цим самим зразком іще в праслов'янський період утворилось і слово країна (kraj + ina) у значенні «територія, яка належить племені».

2. Аналіз словникових дефініцій дозволяє встановити ядро концепту, визначити особливості змістового наповнення концепту та з'ясувати особливості його мовного вираження. Поглиблення дослідження, аналіз поетичного та фольклорного дискурсів дозволить установити ті конотації, асоціації, прагматичні складники лексеми, які втілюють колективний і суб'єктивний досвід та є периферією концепту. Діахронний аспект при встановленні ядра відіграє особливу роль, оскільки концепти в процесі свого історичного розвитку не лишаються сталими, а їх компоненти постійно модифікуються, поглиблюються, уточнюються носіями мови. Установлено, що за часів козаччини, наприклад, «Україна» набуває нового значення – незалежна держава – й асоціюється з поняттям волі, свободи.

Аналіз словникових дефініцій лексеми свідчить про те, що концепт УКРАЇНА є актуальним для носіїв української мови та належить до суспільно-політичних, географічних, ідеологічних і культурних концептів, якщо звернути увагу на основні сфери найчастішої вербалізації й актуалізації концепту. Ядро номінативного поля концепту УКРАЇНА є загальноживаним етнотопонімом та культурно вагомим, а не периферійним концептом.

3. Описано номінативне поле концепту УКРАЇНА, яке вибудовано навколо поняттєвого ядра. Його вдалося встановити шляхом аналізу словникових дефініцій, репрезентованих номінацією «Україна». У концепті регулярно активізуються семантико-когнітивні сегменти: ***країна** (адміністративно-територіальне утворення, географічне положення (клімат, природа), культура, територія, яка має свої кордони, держава у Східній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини. Найбільша за площею країна на Європейському просторі); ***держав**а (форма правління, влада, політичні, економічні, міжнародні складники, суверенітет, незалежність); ***край** (рідна земля, батьківщина, територія, яка належить громадянам); ***Україна – народ** (мова, нація, освіта, ментальність, духовність). На початку свого функціонування етноназва мала значення окремої території, згодом назва

поширилась і почала позначати не маленькі окремі «україни», одну сукупну територію, водночас і народ.

Досліджено поняттєвий складник концепту, яка включає в різних контекстах у процесі вербалізації концепту УКРАЇНА такий зміст: 1) **етнополітичний** – Україна як держава; 2) **географічний** – Україна як територія; 3) **етнічний** – Україна як народ; 4) **культурний** – Україна як традиції, звичаї, обряди; 5) **релігійний** – Україна як сукупність вірян (Київський патріархат); 6) **соціальний** – Україна як населення, позначене не лише власне українцями, а й представниками інших етносів.

Визначено, що народ і його культура є основними чинниками формування, існування та розвитку кожної держави. Від культури етносу та його ментальності залежить, якою буде держава та як вирізнятиметься з-поміж інших територіальних утворень. Отож наш народ, його культура та їх номінативне поле входять до семантико-когнітивного поля концепту УКРАЇНА. Номінації нашого етносу входять до семантико-когнітивного поля концепту, бо ототожнюються й асоціюються саме з цією країною.

4. Підтверджено, що назва, під якою етнос творить свою історію, є віддзеркаленням певного типу національної свідомості та ідей народу. Зміни як назв етносу, так і території, на якій він проживає, свідчать про трансформацію національної ідеї та мислення людей. Такі висновки можна зробити з проведеного аналізу, адже в XIV столітті етнотопонім «**Україна**» вже був поширеним серед жителів, а вони все ж не називали себе «українець», а обирали самоназви відповідно до регіональної, земельної належності: кияни, сіверяни, подоляни, галичани, волиняни, буковинці. Це свідчить про недостатньо сформовану свідомість етносу на рівні країни, а сформовану на регіональному рівні.

Описано картину етронімів українського народу. Визначено, що на її формування впливало багато різноманітних чинників. Народ є невід'ємною частиною держави, його назви асоціюються з країною та є семантико-когнітивними сегментами концепту УКРАЇНА. Уся складність етнічної історії

українців віддзеркалюється в розмаїтті їхніх самоназв (етнонімів) та назв із боку інших народів (екзоетнонімів), а також назв краю або держави (етнотопонімів та етнополітонімів), у яких вони мешкали. Динаміка цих найменувань відтворює як зміни соціально-політичної та етнокультурної ситуації в Україні, так і характер її взаємин із сусідніми державами. Вони впливають на становлення українців як нації і сьогодні.

РОЗДІЛ 3

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА У ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ

3.1. Концепт УКРАЇНА у концептуальній системі українського народу

Етноцентричне наповнення концепту УКРАЇНА нерозривно пов'язане з особливостями ментальності народу, у концептуальній системі якого воно функціонує, оскільки в національно-культурних вербальних стереотипах якнайповніше відображено особливості сприймання світу певним етносом. «Національно-специфічні відчуття, матеріалізуючись у тканині мови, породжують ту особливу для кожної мови субстанцію, яка в сучасній антропоцентричній лінгвістиці одержала назву *національно-мовної картини світу* (НМКС), тобто відображене в мовних формах етнічно зумовлене осмислення й оцінювання зовнішнього світу. Національно-мовна специфіка виникає при поєднанні єдиного логіко-поняттєвого каркасу різних НМКС з етнічно-специфічними нюансами світовідчуття, світоосмислення й світооцінки. Поєднання універсального з національним у мовній субстанції й створює «обличчя» національного менталітету» [40, с. 92]. І.О. Голубовська пов'язує особливості вербалізації світу тим чи іншим етносом із дією двох основних факторів: 1) зовнішнього (природне середовище та матеріальна культура етносу); 2) внутрішнього, який полягає в специфічності національного способу мислення, національного менталітету [40, с. 94].

Мова є динамічною системою, частини якої перебувають в постійному русі, трансформації та розвитку. Процес її становлення й удосконалення ніколи не припиняється, водночас вона зберігає ознаки іманентної стабільності, цілісності [197, с. 320]. На формування концепту та його мовну репрезентацію беззаперечно впливають зазначені вище екстралінгвальні дані, під якими варто розуміти «всю сукупність надзвичайно різноманітних імпульсів, які зумовлені зовнішнім середовищем і пов'язані з особливостями історичного розвитку суспільства, переселенням та міграціями, об'єднанням і розпадом мовних

колективів, змінами форм спілкування, прогресом культури та техніки тощо» [198, с. 220]. Для позначення в лінгвістичних дослідженнях поняття «екстралінгвальний чинник» є такі терміни: екстралінгвальний фактор, екстралінгвальний детермінант, екстралінгвальний стимул, екстралінгвальний параметр, зовнішній імпульс, зовнішня причина, комунікативний стимул тощо. Найчастіше доречно використовувати поняття «екстралінгвальний чинник».

Обставини формування та розвитку нації, особливості мислення є формою адаптації до зовнішнього середовища: географічного, кліматичного, історичного, релігійного. Відповідно мова як один з інструментів категоризації та концептуалізації, загалом інтелектуального осягнення дійсності відображає ознаки такої адаптації. Мова – це «...не тільки найпростіші семантичні конструкції, але й виражений у них увесь комплекс духовної культури етносу – носія цієї мови» [24, с. 95]. При цьому культуру слід розуміти як картину світу, що панує у свідомості людини в певний час на певній території й зумовлює лінгвосоціальну практику. Мова ж трактується як природний субстрат культури, що пронизує всі її сторони та є інструментом ментального впорядкування світу, засобом закріплення етнічного світосприйняття й оптимізації міжкультурної взаємодії. Отже, мова відображає етнокультурні, психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто менталітет етносу як національну специфіку людського світосприйняття [24, с. 106].

Концепції держави в різних культурах принципово відрізняються одна від одної, а способи позначати її є культурно насиченими. Людина сприймає країну як **землю** – «свою» або «чужу», **землю як невелику територію** та як **суверенну державу** або ж **залежну**. Відповідно до зазначених тверджень, семантико-когнітивний компонент «земля» викликає різні асоціації, образи. Залежно від ментальних особливостей, історичних умов розвитку, іноземних впливів виникають назви територій, народу, держави, які в підсумку підпорядковуються одному знаку – імені концепту.

У цьому підрозділі дослідження зосереджено увагу на формуванні уявлень про концепт **УКРАЇНА** у традиційній культурі українського народу, на ті

асоціації та ціннісні компоненти, які актуалізуються в процесі вербалізації досліджуваного концепту. Для дослідження особливостей об'єктивної компоненти концепту у фольклорному дискурсі до уваги було взято фрагменти історичних пісень. Такий вибір зумовлений тим, що саме в цьому жанрі найбільше актуалізовано компоненти концепту УКРАЇНА.

У концептуальній системі українського народу феномен «Україна» має вагомому поняттєву позицію, яку можна структурувати за компонентами – поняття, образи й асоціації, цінності та яка має вигляд поля (понятійно-сислової ділянки) з елементами – сегментами вищого й нижчого порядку, організованими за принципом включення одного елемента в інший. У центрі поля перебуває базовий компонент – поняття, позначене іменем «Україна», його компоненти – етнопоніми й етноназви – виступають родовими поняттями щодо видових, які можуть бути досліджені як окремі концепти та за способами реалізації членуються на дрібніші конститuentи. У межах цього дослідження вони є семантико-когнітивними компонентами концепту УКРАЇНА. Мовні засоби втілення градуальної організації концепту УКРАЇНА найбільш виразно підкреслюють його етнокультурну специфіку.

Отже, можна стверджувати, що сприйняття світу певним етносом має чітко виражений національний характер. Концептуалізуючись у відповідних параметрах поля, об'єктивно-суб'єктивна специфіка етнопоніма виражається в багатому інструментарії різнорівневих мовних засобів. Концептуалізація пов'язана з культурою народу, процесом його історичного розвитку та мовою.

Концепт УКРАЇНА є тривірневою структурою, яка характеризується цілісним змістом інтеріоризованої в її межах поняттєвої (або ширше – когнітивної) сутності [65, с. 4]. Інакше кажучи, «у кожному концепті є складники, які, своєю чергою, можуть бути взяті як окремі концепти» [65, с. 30]. Кожний складник концепту є «інтенсивною ознакою, інтенсивною ординатою, яка має розумітися не як загальне чи часткове, а просто як суто одиничне» [65, с. 31]. Лексема УКРАЇНА є власною назвою, відповідним логічним поняттям, яке є ядром концепту, виявляє ознаки дефінієндума, тобто пізнається

дефініційно, що доведено в попередньому розділі. Інші близькоядерні та маргінальні зони концепту та їх сегменти можна виокремити та дослідити на основі аналізу дискурсивних реалізацій лексеми УКРАЇНА та/або її дериватів, асоціацій та цінностей, які є концептуальними ознаками ментально-мовного явища.

У контексті дискурсу складники концепту та їх ознаки закодovanі у вигляді ієрархії макро- та мікротем. Ця ієрархія формує скелет концепту та є різновидом «цілісних єдностей, які називаються форматами знання» [24, с. 5]. Функціонування концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі окреслене основною макротемою – *«Україна є незалежною самостійною державою»*, та мінітемою – *«військова боротьба українського народу за незалежність держави»*. Мінітема є контейнером для релятивних мікротем. Наприклад, мінітема *«боротьба народу за незалежність»*, як політика, містить теми *«внутрішня політика України»* та *«зовнішня політика України»*, де перша представлена мікротемами *«боротьба за владу, нестабільність, перспективи на майбутнє»* тощо. Мікротеми першого порядку поділяються на мікротеми другого, третього й нижчих порядків.

Оскільки, досліджуючи концепт УКРАЇНА, апелюємо до його складників та їх ознак, під якими розуміємо всю сукупність властивостей референта, а також відношень, до яких його залучено, то на кожному рівні ієрархії макро-міні-мікротем у контексті дискурсу, референтами метафор стають не лише цілісно репрезентований лексемою УКРАЇНА відповідний концепт і його різні ієрархічно впорядковані предметні складники, а й їх різноманітні ознаки/дії та відношення між ними.

У конкретних дискурсивних контекстах складники концепту УКРАЇНА репрезентовані актантами, ознаками/діями/відношеннями актантів, а також подіями, які є результатом дій актантів. Подію розуміємо як «зміну хоча б однієї структурної властивості об'єкта, системи, оточення або зв'язку між ними протягом періоду часу певної тривалості» [38, с. 29].

Найбільш яскраво та самобутньо досліджуваний концепт реалізується у

зв'язку з концептами **історія, культура**, адже становлення будь-якої етноназви й етнотопоніма невід'ємне від становлення його мови як основного виразника етноспільноти та водночас яскравого показника рівня її культурного розвитку. Отже, слово (і міф, який є його підґрунтям) є виявом світоглядної природи людського роду – суб'єктивного й об'єктивного першопочатків у ній. Кожний народ має власні традиції, культуру, а отже, ментальність, детерміновану специфікою етнічного буття, історичними умовами. Духовна культура української нації чи не найкраще представлена в поетичних творах свого народу, а саме в історичних піснях та думах як виразниках національної свідомості та історичного розвитку народу.

Серед детермінантів української ментальності козацької доби особливе місце посідає національна ідея. Про оформлення української національної ідеї можна говорити з кінця XVII ст. (хоча витоки її прослідковуються ще з часів Русі). На думку Л.П. Нагорної, саме тоді «українська еліта виробила стереотип наступності щодо княжої Русі й усвідомила наявність «руського народу політичного», готового боронити свої права й привілеї та обстоювати утискувану православну віру». Під час революції Богдана Хмельницького національна ідея еволюціонувала від «захисту козацьких вольностей і православної віри до державної ідеї, поєднаної з ідеєю «збирання» українських земель» [144]. Незважаючи на те, що під кінець XVII ст. український етнос розпався на низку регіональних одиниць із різним ступенем залежності, національна ідея не зникла з національної свідомості, а продовжувала відроджуватись у наступних формах державності новими поколіннями. Козацька ж доба дала серйозний поштовх для формування української національної ідеї.

Доба XVII–XVIII ст. в Україні, як і в Західній Європі, була позначена переходом від міфологізованого до раціонального мислення, що спричинило перегляд українськими мислителями релігійної версії історії та появу світських творів. Із початком становлення історії як наукової дисципліни в центр уваги дослідників потрапляють козацькі часи. Як слушно зауважує Д. Дорошенко, «героїчна козацька доба, що найшла собі блискучий апофеоз в українській

народній поезії, давала особливо багату поживу для романтичної творчості. Козаччина настільки заповонила уми дослідників української минувшини, що закрила була собою все: і старий князівський період, і литовську добу, і розвиток інших ніж козацтво, суспільних станів, взагалі всі інші прояви історичного життя» [55, с. 7–8].

Постаючи одним із найпотужніших інтегративних чинників, а також підґрунтям етнототалітвотворення, національна ідея має важливий компонент, зокрема ідею єдності та соборності, яка виступає головним змістом державницької ідеології будь-якого народу, зокрема й українського. У часи національно-визвольної революції 1648–1654 рр. вона оформлювалася в різних тлумаченнях – територіальному й духовному, – що безпосередньо вплинуло на актуалізацію імені концепту та його переосмислення.

Тому цей період розвитку держави характеризується найбільшим поширенням самоназви «**українець**», (нагадаємо, що вона утвердилася в XVI–XVII ст.), та утвердженням самоназви «**Україна**». Частково це пов'язано з особливостями етносоціального розвитку України, зокрема з козацтвом, яке фактично виконувало роль головного носія етнічності. Самоназва «козак», особливо поширена в XVI–XVII ст., означала не лише соціальний стан: вона була символом захисника національних інтересів. Невипадково поняття «**козак**» і «**українець**» нерідко співіснували й ототожнювалися. Саме становленню й укоріненню етноназви завдячуємо періоду козацької доби – це територіальне тлумачення національної ідеї. Тлумачення національної ідеї на духовному рівні – це означення себе українцями, самосвідомість, сомоідентифікація, що яскраво виражена у творах усної народної творчості, а найбільше в історичних піснях.

«Поширеним жанром героїчного поетичного епосу українського народу є історичні пісні – ліро-епічні твори про конкретні чи типові історичні події та процеси, відомих історичних осіб та безіменних героїв, чиє життя й учинки пов'язані із суспільно-політичними подіями, в яких відтворено дух певної історичної епохи» [112, с. 279].

Важливим для дослідження цей жанр є тому, що об'єднує у своїй основі ліричний та епічний типи. В основі історичної пісні лежать реальні події та постаті. Лірика, базована на реальних подіях, усе-таки художньо прикрашена. Але щирість емоцій, яскравість вираженої ціннісної компоненти та правдивість виведених у фольклорному дискурсі асоціацій є безсумнівним. Беремо за основу твердження про те, що фольклор досить повно відображає справжню, конкретну історію народу, хоч і не є офіційним історичним джерелом, та все ж має певний рівень вірогідності відображених подій – співвідношення життєвої та художньої правди в історичній творчості народу. Важливою є така думка: «...історизм цих пісень полягає не в тому, що в них правильно виведені історичні особи і розказані історичні події або такі, які народ вважає дійсними. Історизм їх полягає в тому, що в цих піснях народ висловлює своє ставлення до історичних подій, осіб і обставин, виражає свою історичну самосвідомість. Історизм тут є явище ідейного порядку» [180, с. 11]. Хоч фольклор вважають творінням народним, але він мав свого автора. Серед творців могли бути або учасники, або очевидці подій.

Варто віддати належне дослідникам історичної пісні, які чимало зробили для збереження фольклорної спадщини та доклали немало зусиль для розуміння важливості цього виду народної творчості. Зокрема, увів термін «історична пісня» у науковий обіг М.В. Гоголь, уперше згадавши його в статті «Про малоросійські пісні» (1833 р.). Він, зокрема, зазначав: «Пісні малоросійські можуть із повним правом називатися історичними, тому що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди вірні тодішній хвилині й тодішньому стану почуттів. Історик не повинен шукати в них сказання дня і числа битви або точного пояснення місця, вірної реляції; із цього погляду небагато пісень допоможе йому. Та коли він захоче віднайти вірний побут, стихії характеру, всі вигини й відтінки почуттів, хвилювань, страждань, веселощів зображуваного народу, коли захоче випитати дух минулого віку, загальний характер всього цілого й порізно кожного окремого, тоді він буде задоволений цілком; історія народу розкриється перед ним у ясній величі» [37, с. 319]. Відповідно до

твердження І.І. Срезневського: «Пісні та думи власне історичні, тобто такі, що мають предметом розповідь про події й особи історичні» [199, с. 5]. Але ще кілька десятиліть після визначення М.В. Гоголя та І.І. Срезневського різні дослідники фольклору трактували цей термін неоднаково. Досліджували питання визначення історичної пісні також такі вчені, як В.Б. Антонович і М.П. Драгоманов, Ф.М. Колесса, І.Я. Франко й інші.

Сучасний етап розвитку лінгвістичних досліджень характеризується інтересом до фольклору через призму когнітивістики. Предметом у таких дослідженнях постає фольклорний текст як репрезентація вербалізованої когнітивної системи. Така система є відображенням народного знання, його збереженням, трансформуванням, наслідуванням.

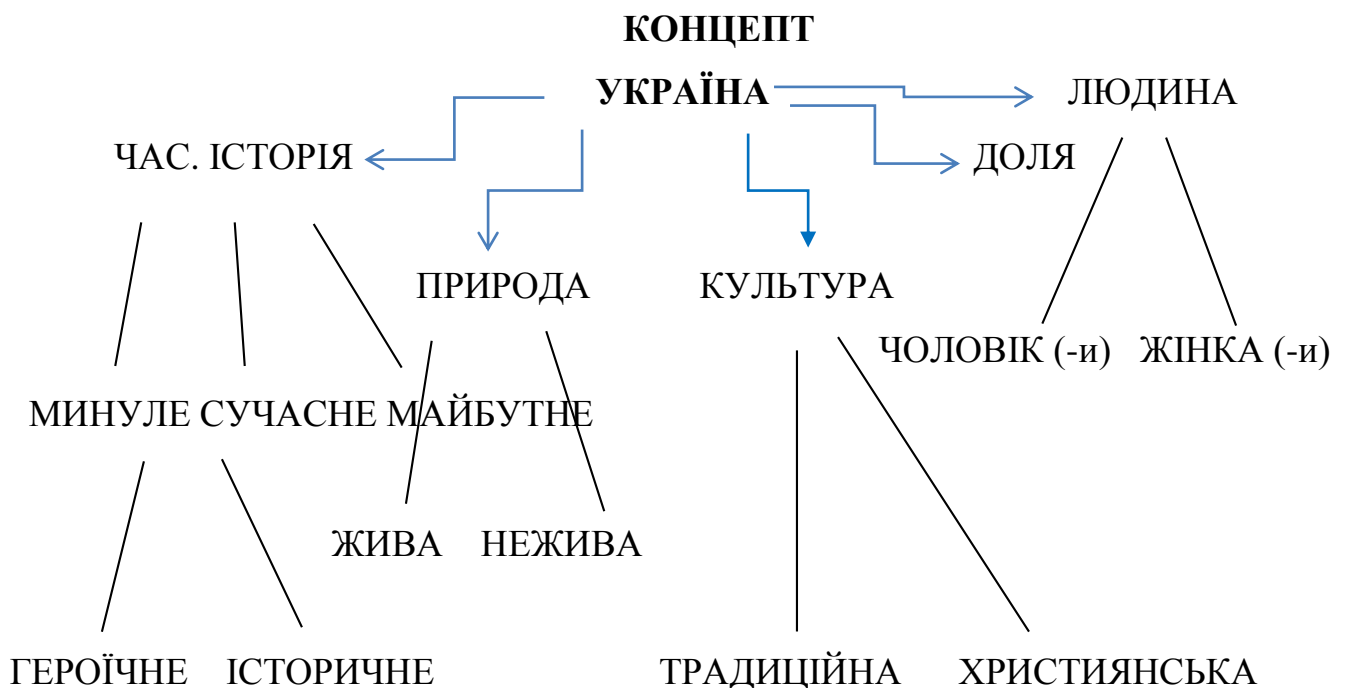
Вартою уваги є теорія про те, як ліричний текст певного автора стає народним твором і виразником певної етносвідомості. П.Г. Богатирьов, Р.О. Якобсон вважають, що фольклорний текст стає фактом лише після прийняття його колективом, адже саме соціум санкціонує те, що є актуальним для його існування. Із позицій когнітивної лінгвістики у фольклорі насамперед є відображення світосприйняття певного колективу, його вплив та залучення до інших дискурсів [80].

Аналіз фольклорного дискурсу в когнітивному аспекті дозволить виокремити ті елементи, які як код зберігають і передають інформацію для наступних поколінь, адже саме мова є тим когнітивним механізмом, який кодує, трансформує та зберігає інформацію. Фольклорний текст у когнітивній парадигмі можна визначити як кодифіковану систему людської когніції, яка має значення для певної етнічної спільноти. Залучення когнітивного аспекту дослідження фольклорного тексту розширює можливості фольклористики в процесі дослідження процесів акумуляції, конверсії, ретрансляції та продукування фольклорних знань у всіх його проявах.

Важливими для когнітивного аналізу є історичні пісні Визвольної боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького. Саме в цей знаковий

період для нашого народу концепт УКРАЇНА набуває нових відтінкових значень, збагачується мова та змінюється свідомість народу, стаючи цілісною.

Концепт УКРАЇНА не існує абстраговано, а тісно пов'язаний з іншими вагомими концептами, які розширюють, уточнюють його. Це зумовлено функціонуванням певних типів концептів у межах спільних макро-, міні-, мікротем. Такими концептами, зокрема, є: **час**, що концентрує в собі поняття «історія», «минуле», «майбутнє», «сучасне»; **природа** як оточення, у якому живуть люди, особливо у фольклорно-поетичній творчості вона набуває різних функцій, окрім номінативної, ще й стилістичну – відбиття, підсилення емоційного стану; **культура** – традиційна – народні вірування, християнська – народ, як сукупність вірян; **людина** – козак, дівчина, воїн, мати, син, батько, ворог тощо; **доля** – часто у піснях спостерігаємо роздуми про минулу, сучасну і майбутню долю народу та країни; питання: чому вона така, хто винен, пошук причинно-наслідкових зв'язків. Ці взаємозв'язки, кореляцію можна подати в такій схемі:

3.2. Вербалізація концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі доби

Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького

У межах дослідження принципово з'ясувати, якими лексичними засобами вербалізується концепт УКРАЇНА, яких конотацій набувають лексеми-вербалізатори, у яких відношеннях перебувають слова у словосполученнях на позначення концепту УКРАЇНА та які наскрізні смисли постульовано у фольклорному дискурсі. Також необхідно прослідкувати та виокремити асоціативно-образні й ціннісні складники концепту, адже кінцевою метою є визначення константних та змінних компонентів концепту в порівнянні з особливостями функціонування досліджуваного концепту в межах словниково-енциклопедичного та поетичного дискурсів.

У процесі вербалізації концептів активно задіяні гіпер-гіпонімічні відношення. Вони репрезентують групи, які будуються на основі родо-видових понять. Гіперонім називає реалію об'єктивної дійсності, а гіпоніми вказують на її структурні елементи. Характерною особливістю таких систем є належність усіх структурних елементів до однієї частини мови. На нашу думку, лексема УКРАЇНА є складником **в імплікаційних гіпер-гіпонімічних відношеннях таких мовних одиниць як «країна» та «держава».**

Можна помилково припустити, що лексема «Україна» сама є ядром гіпер-гіпонімічного відношення, гіпонімами якої є лексеми, які часто використовують на позначення України засобом метонімії – Київ, наприклад. Лексема «Київ» проявляє імплікаційні відношення до лексеми «Україна», та наведене лексичне відношення є насамперед меронімічним [93, с. 123]. Меронімія – це один із видів таксономічних відношень у мові, який відображає імплікаційні семантичні відношення частини до цілого [248, с. 231]. Родо-видові відношення характеризуються логічністю утворення та базуються на внутрішніх зв'язках різних властивостей і ознак одного поняття [245, с. 103]. Отже, з позицій прототипної семантики досліджуваний концепт є гіпонімом, що перебуває в еквонімічних відношеннях із поняттями *держава та країна*, які відповідно є гіперонімами.

Ономастика – наука, предметом якої є власні назви; нині під пильною увагою науковців, яких цікавить як типологія онімів, так і наявність різних

(парадигматичних, синтагматичних та епідигматичних) парадигм. Основні напрями, за якими в процесі розвитку лінгвістики розглядали онім – різниця та основні відмінності імені власного та номінативна, визначення зв'язків між явищем чи дійсністю й онімом, який використовують на його позначення, специфіка семантики тощо. У межах дослідження для повного аналізу сегментів концепту, ураховуючи специфіку досліджуваного концепту-оніма, варто з'ясувати різні типи семантичних парадигм, зокрема прослідкувати наявність синонімів та антонімів, окрім встановлених вище гіперо-гіпонімічних відношень.

Щодо інших типів семантичних парадигм, які, крім гіперо-гіпонімічних, включають також синонімічні й антонімічні зв'язки. Інтегральним системним смислом досліджуваного поняття є смисл *«незалежна суверенна держава на сході Європи»* або *«багатонаціональна країна, основним населенням якої є українці»*. Незалежність, свобода – ті концепти, які регулярно корелюють із концептом *«Україна»* тому, що для українців вони є особливим способом детермінації духовної реальності, який, з огляду на історичні фактори (постійне прагнення позбутися впливу інших держав – Австро-Угорщини, Польщі, Російської імперії та ін.), посідає особливе місце в мовній картині світу українців [155, с. 12].

Семантичний простір концепту УКРАЇНА характеризується наявністю мережі таких семантично близьких компонентів, як *держава, країна, край, батьківщина, вітчизна, земля, сторона*, які є типовими вербалізаторами імені концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі. У фольклорних і поетичних текстах наведені одиниці виступають як контекстуальні синоніми, що пояснюється накладанням значної частини їх семантичних полів. У процесі аналізу конкретних текстів можна встановити ситуативні вербалізатори імені концепту.

Антонімічні ресурси концепту УКРАЇНА можна розглядати тільки з позиції вербалізаторів імені концепту. Зокрема, антонімічну пару має лексема-вербалізатор *«Батьківщина»*: *«Батьківщина – чужина»*. Опозицію утворюють і географічні та територіальні назви території нашої держави: *«Лівобережна*

Україна – Правобережна Україна», «Східна Україна – Західна Україна»
[165].

Аналізуючи вербалізацію концепту, не можна оминати оцінних компонентів. Вони репрезентовані конотативним значенням певних елементів об'єктивної дійсності. Але такі значення часто суб'єктивні, оскільки залежать від індивідуальних оцінок.

А.С. Зеленько наголошує на важливості конотативного компонента значення слова для вербалізації концепту: «Когнітивна лінгвістика в центрі уваги ставить конотативний компонент, звертає увагу на співвідношення раціонального й почуттєвого, наголошує на ролі останнього у процесі номінації» [68, с. 67]. Конотативне значення виникає в мовленнєвому потоці та найчастіше (зокрема в писемному мовленні) «виявляється» в процесі лінгвокультурологічного аналізу контекстуальної дистрибуції слова, що містить конотему. Наприклад, додатковий відтінок позитивності додають у значення лексеми «**Україна**» прикметники. Найчастіше в поетичній мові вони вживаються для поглиблення характеристики настрою ліричного героя, як-от: «*Славна Україна*». Атрибут *славна*, безсумнівно, є носієм позитивної, ідеалізованої оцінки. Відповідно, і *славна Україна* сприймається україномовною особистістю як «плюсова» характеристика. Додаткової конотації надають і дієслова: *зажурилась, похилилась, плаче*. Слова такого смислу сприймаються мовною особистістю як негативна характеристика, що пов'язана з відчуттям залежності нашого народу від чужоземних загарбників.

Л.І. Мацько в монографії «Стилістика української мови» зазначає, що «конотація є узуальна та okazіональна. Узуальна – це та загальна конотація мовних одиниць, яка вже усталилася в мові, є загальнозрозумілою і загальноживаною, вона ніби стала нормою» [132, с. 192]. Узуальну, себто звичну для україномовних особистостей конотацію, містять лексеми, що вживаються для вербалізації фольклорних і традиційних літературних образів. Наприклад, лексеми *калина* (дівчина), *весна* (символ молодості та пробудження), сполучення слів *ясні зорі, тихі води* (у значенні «**Україна**») містять зрозумілу

кожному носієві української мови позитивну конотацію. Оказіональною Л.І. Мацько називає таку конотацію, «котра перебуває на периферії загальнонаціональної мови. Це рідковживані, може, й не всім зрозумілі, здебільшого авторські новотвори, що виникли на основі якихось незвичних і маловідомих для більшості мовців суб'єктивних асоціацій» [132, с. 193]. Суть оказіональної конотації полягає в «набутті» лексемою незвичного, невластивого для неї компонента значення.

На думку Л.І. Мацько, «між узуальною та оказіональною конотаціями немає чіткої межі, оскільки кожна конотація, очевидно, в момент виникнення була оказіональною і залежно від того, наскільки вона була вдалою і вчасною, завойовувала мовний простір» [132, с. 193].

А. Вежбицька поділяє вербалізатори концепту на прямі та непрямі. Прямі засоби вербалізації концепту – «лексичні сім'ї». Це слова, семантичну етимологію яких можна звести до головної лексеми концепту [24, с. 344]. Такої самої думки дотримується і В.І. Кононенко: «Навколо слова, що позначає концепт, і пов'язаних із ним слів-понять створюється свого роду семантичне поле, максимальний і достатній контекст, у межах якого і виявляються численні конотативні супроводи, додаткові значення, асоціативно-оцінні ряди» [89, с. 19]. Непрямі засоби мовної репрезентації концепту включають сполучуваність, граматичні характеристики лексем та іншу інформацію, з якої можна вивести ознаки концепту.

До вербалізаторів концепту науковці відносять також етимологію слів і фраземне значення, яке, безперечно, існує тільки у фраземі. Вивчаючи процес вербалізації концепту, необхідно враховувати етимологію слів, яка допомагає дослідити походження та розвиток компонентів концепту. Також варто зважати на те, що на формування словесної характеристики впливають історичні процеси всередині етнічної групи.

Отже, у сучасному українському мовознавстві фольклорні концепти трактують як певні блоки інформації, кодовані у свідомості та вербалізовані мовними засобами. Вони допомагають класифікувати й осмислювати явища

дійсності, будувати та зберігати в пам'яті й мові систему знань про світ. До вербалізаторів концепту відносять семи, лексеми, які експліцитно й імпліцитно виражають поняття, синонімію, антонімію, гіпер-гіпонімічні відношення, конотацію, етимологію та фраземне значення. Вербалізація концепту демонструє його смисловий потенціал і допомагає передати інформацію про зміст концепту іншим носіям мови.

Учені стверджують, що дослідження синтагматичних зв'язків імені концепту (провідні, вагомні лексеми) має на меті виявлення значно більшої кількості семантичних ознак порівняно зі словниковим тлумаченням, які «характеризують... сам мисленнєвий концепт». Слово, зафіксоване в словнику, не дорівнює його вживанню в безлічі контекстів, де воно виступає в різних семантичних, граматичних і синтаксичних ролях, на що вказував, зокрема, О.О. Потебня, порівнюючи слово в мові з гербарієм. Ч. Філлмор наголошує, що жодне слово у словнику не розкриває повної структури фрейму, а «зосереджує увагу мовця чи того, хто сприймає, лише на певній частині цілого фрейму». Повну картину можна отримати шляхом аналізу сполучуваності лексем-вербалізаторів концепту УКРАЇНА. До уваги взято вільну та зв'язну сполучуваність.

Зважаючи на всі умови вербалізації концепту, конотацію, історичні умови, що впливають на формування та функціонування концепту УКРАЇНА, проаналізувавши джерельну базу, в якій представлено лексеми-вербалізатори концепту УКРАЇНА, а саме збірники історичних пісень періоду Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, можна виділити такі компонентні групи смислів концепту: «УКРАЇНА – ДЕРЖАВА», об'єктивація бінарної опозиції «РІДНЕ (СВОЄ) – ЧУЖЕ», «ЗАЛЕЖНА-НЕЗАЛЕЖНА», репрезентація семантико-когнітивного компоненту «НАРОД» і бінарної смислової опозиції «ВОЙОВНИЧИЙ-МИРОЛЮБНИЙ».

3.2.1. Репрезентація компонента «УКРАЇНА – ДЕРЖАВА».

Об'єктивація бінарної смислової опозиції «РІДНЕ (СВОЄ) – ЧУЖЕ»

Особливого політичного значення назва «**Україна**» набула саме за доби Хмельниччини. Хоч офіційна назва Козацько-Гетьманської Держави XVII–XVIII ст. була «Військо Запорозьке», але її територією була «козацька земля», яка, звичайно, і в українській, і в польській практиці називалася Україною. Отже, назви **Україна, український, український народ** щораз частіше вживалися в політичному та культурному житті Гетьманщини. Їх можна зафіксувати в актах і документах Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи, П. Орлика. Старшина Дорошенко в листі до Запоріжжя (1671) писав про «всю Україну», «народ наш український», «українські міста» тощо. Про «отчизну Україну» згадував Л. Полуботок у листі до В. Кочубея (1685). Антигетьман П. Іваненко (Петрик), укладаючи 1692 союзний договір із Кримським ханством, учинив це «для одобрання од московское власти милое отчизни своее Украины», а в своїх універсалах і листах писав «наша Україна». Цю назву вживав і в офіційних актах, і в приватних листах екзильний гетьман П. Орлик. Обидва тексти (латинський і український) Бендерської конституції 1710 називають «Ucraina», «in Ucrainam», «на Україні», «Кіев и иные украинские города» [179]. У договорі з Кримом 1711 Орлика титулюють як «dux Ucrainae». Не дивно, що ця назва тоді стала відомою та популярною в Західній Європі (завдяки також другому вид. «Description d'Ukraine» Г.Л. де Боплана, 1661). Після Андрусівської угоди 1667 р. й поділу України між Москвою й Польщею з'являються назви «сьогобічна» й «тогобічна» Україна, а для Лівобережжя ще «Малоросійська Україна». Отже, у народній свідомості концепт УКРАЇНА у своєму ядрі концентрує поняття «держава» (політичне утворення), «територія» (географічна назва). У результаті складних історичних умов ім'я концепту набуває додаткових конотацій, які можна простежити через опозиційні пари.

Опозиція смислів «рідне (своє) – чуже» є архетипною та притаманна багатьом концептам української мовної картини світу. Вона характеризує концепт за параметром «приналежність» і пов'язана зі сприйняттям людиною світу й себе в ньому, усвідомленням законів життя. Наприклад: *«Іде козак на Вкраїну, Мушкет за плечима. За ним іде дівчинонька з чорними бровима.*

Постій, постій, козаченьку, Постій, сизий орле, Хто ж мене на чужині, Серденько, пригорне?» («Їде козак на Україну») [1, с. 56]. У контексті постульовано позицію воїна, який повертається додому після війни на **свою рідну землю**, а для дівчини вона **чужа**. «*По тім боці на Україні Ходить козак по долині*», – для створення опозиції використано антонімічні пари «той бік (для козака) – цей бік (для дівчини)», тобто **своє**, а для дівчини **чуже**. Для позначення бінарної смислової опозиції в контекстах використано займенники, які у своєму значенні вже мають відповідне онтологічне знання: «**своє**» – **наша, моя**, «**чуже**» – **ваша, твоя**. Окрім того, унаслідок такої опозиції, що твориться за допомогою займенників, можна виокремити ще одну: **власне (індивідуальне) – загальне**. «*Наша славна Україна не вмере не загине...*» [21, с. 127] («Розлилися круті бережечки») відчувається, що окрім значення **своє** накладається додатковий смисл – **спільне (загальне)**, що відіграє важливу роль, бо підкреслює високу свідомість індивідуума як громадянина, який відносить себе до держави та народу. Колективність відчувається в більшості історичних пісень. Індивідуальність вирізняється в піснях ліричного спрямування «*Твоя Україна далека...*» («Їде козак на Україну»), тобто крім смислу **чужа** додається вказівка на приналежність до цієї держави конкретного ліричного героя, тобто **індивідуальне** значення.

Додатковою конотаційною опозиційною парою є **близьке (рідне) – далеке**, що має спільні смислові елементи з опозицією «**рідне (своє) – чуже**», але водночас має певні відмінності, які в загальному контексті мають етнічну, історичну почуттєву специфіку. «*Рідну нашу Україну орда потоптала...*» [20, с. 342] («Зажурилась Україна»). Окрім того, що ліричний герой не відокремлює себе від держави, тобто є значення **своє**, він наголошує, що вона йому рідна, тобто актуалізовано компонент «**Батьківщина**». Почуття патріотизму, а отже, любов до Вітчизни виявляються в ставленні до неї.

Саме через сему «**рідна**» ліричний герой підкреслює належність до політичного, географічного простору, але й зазначає, що саме звідси він родом. Також смисл «**рідна**» актуалізовано через сакральний образ «**матері**», який у

народної творчості мав сиволічне звучання: *«Пропадеш ти сам і ще й твоя мати»* [20, с. 23] (*«Зібралися всі бурлаки»*). *«Чуєш, мамо-Україно, Яка ти мені мила, Рідна матінка пісень Співати навчила»* [20, с. 128] (*«Пісня українська»*) – в останньому контексті лексему **«матір»** використано для актуалізації компонента *«Батьківщина»* й у прямому значенні цього слова. Смысл **«Україна-мати»** репрезентовано у фольклорному дискурсі й через синонім пестливої форми **«ненька»**. *«Україно, рідна ненька, Не плач, не журися...»* [20, с. 43]. Етимологічний словник української мови подає таку історію слова: *«...дитяче за походженням (від дитячого лепету), виникло в різних мовах незалежно одне від одного. Очевидно існувало вже в індоєвропейській прамові. Слово експресивного забарвлення, за допомогою суфікса пестливості передається значення ніжності, любові»* [59, с. 262]. Порівняння України з матір'ю відображає ставлення ліричного героя до своєї держави, а за допомогою додаткових експресивних слів таке ставлення лише підсилюється.

Передано в народній творчості й ставлення чужинців або ворогів, або представників іншого етносу до **«України як держави»**. Для них вона набуває характеристик не тільки **чужої країни**, а ще й **далекої**: *«Козаче, соколу, візьми мене із собою на Україну далеку»* [19, с. 122] (*«Козак від'їжджає»*) – сему **«далеко»** вжито в позитивному значенні, незважаючи на віддаленість, лірична героїня хоче пройти шлях від чужого до свого, від далекого до рідного, близького. Передано смысл того, що для козака його Батьківщина понад усе, постульовано ідеологему *«Україна – сакральна, найвища цінність»*.

Отже, через бінарні опозиції **«своє – чуже, рідне – далеке, загальне – індивідуальне»** репрезентовано семантико-когнітивні компоненти **«Україна – держава»**, **«Україна – територія»**, через актуалізацію образу **«матері, неньки»** представлено семантико-когнітивний компонент **«Батьківщина»**. Компонентам надано позитивного звучання; сформовано смысл сакральна, найвища цінність, адже в більшості випадків постульовано тезу про те, що благо Батьківщини дорожче за життя ліричного героя.

3.2.2. Функціонування смислової бінарної опозиції

«ЗАЛЕЖНА-НЕЗАЛЕЖНА»

Козацтво було провідною суспільною силою в боротьбі за національне визволення України. Козаки створили Запорозьку Січ, яка стала важливим етапом у формуванні української державності. Представники козацтва були ініціаторами формування відповідного політичного устрою, який став прообразом демократичної республіканської держави.

В історичних думках і піснях відображено бачення українським народом ролі козацтва в становленні України та возвеличення героїчної боротьби за неї. *«Зажурилась Україна, Що нігде прожити, Гей, витоптала орда кіньми, Маленькі діти...»* [19, с. 149] («Зажурилась Україна») – за допомогою лексеми «**зажурилась**» слово «**Україна**» набуває додаткової конотації – **залежна держава**. У наведеному контексті актуалізовано семантико-когнітивний компонент «**Україна – народ**» за допомогою стилістичного засобу – **метонімії місця**. *«Ой, пийте, ляхи, води з калюжі, Води калюжі болотянії, Бо ви пивали по тій Україні Меди та вина ситнії»* [19, с. 165] («Не дивуйтеся, добрії люди») – використання імені концепту «Україна» у наведеному контексті свідчить про актуалізацію смислу «**залежна**» та кореляцію з концептом «**помста**».

У фольклорному дискурсі репрезентація концепту УКРАЇНА лексемою «**сирота**», яка надає йому смислу «залежна», викликає асоціації «беззахисна», є нетиповим способом об'єктивації концепту: *«Годі ж тобі, Україно, Жити сиротою»* [20, с. 32] («Ой, послав Бог Хмельницького»).

Репрезентація концепту лексемою «**Україна**» набуває значення «**незалежна**» й актуалізує семантико-когнітивний компонент «**державна**» у мовотворчості народу як прямо, безпосередньо (лексеми: *вільна, звільнена, невідвладна*), так і опосередковано, образно. Наприклад, *«Ой, Богдане, Богданочку, Звільнив ти Україну»* («Ой Богдане, Богданочку...») [20, с. 69] – сприйняття етносом Богдана Хмельницького особливе, адже на підсвідомому рівні він асоціюється з першим визволителем українського народу від поневолення, «ярма». За керівництва Богдана Хмельницького військом відбувся

злет свідомості, загострилося відчуття свободи: *«Не допустять Україні Під Польщею згинуть»*. Опосередковано смисл «вільна», «незалежна» актуалізовано в контексті: *«Думав було, на **Вкраїні** Щоб королем стати, пропадеш ти сам тепер Та ще й твоя мати...»* [19, с. 74].

Складник бінарної опозиції **«незалежна»** актуалізується лексемою **«славна»**: *«Наша славна Україна не вмере, не загине»* («Ой тяжко козакові...») [20, с. 76], часто думи починаються заспівом: *«Ой, на славній Україні»* – сема «славна» надає додаткової конотації імені концепту УКРАЇНА, позитивної характеристики й репрезентує семантико-когнітивний компонент **«державна»** зі смислами вільна, незалежна, героїчна.

3.2.3. Репрезентація семантико-когнітивного компонента «народ».

Об'єктивація смислової бінарної опозиції «ГЕРОЇЧНИЙ-МИРОЛЮБНИЙ»

Залежне становище українців у Речі Посполитій спричинило активізацію громадського руху, який історики характеризують як національно-культурне відродження. Ідеї гуманізму та реформації, проникаючи в Україну, сприяли розвитку освіти, науки, пробуджували інтерес до української історії, мови. У суспільстві зростала потреба в освічених людях як для розвитку торгівлі та виробництва, так і для здатності протистояти ополяченню й окатоличенню населення. Об'єднання людей у боротьбі із загарбниками, підвищення національної свідомості, формування національної ідеї сприяли самоідентифікації етносу, усвідомленню, що українці – один **народ**. Самоідентифікація реалізується на мовленнєвому рівні прямо (за допомогою займенників **моя, наша**) й опосередковано, через стилістичні тропи та фігури (метафора, алегорія), що є невід'ємною частиною образності мови дум, історичних пісень.

У фольклорному дискурсі семантико-когнітивний компонент **«народ»** репрезентовано насамперед опосередковано: *«Україна, наша ненька, а ми її діти...»* – **алегоричне** перенесення родинних відносин на ставлення

громадянина до своєї держави підкреслює ціннісний складник концепту УКРАЇНА найвищого рівня, сформовано смисл «сакральна» через образ «мати».

Посилення Польщею соціального, національного та релігійного тиску, зміцнення українських сил активізувало в Україні визвольний рух, головною рушійною силою якого стало селянство та козацтво. Піднесення бойового духу сприяло посиленню героїчності народу, тому у фольклорному дискурсі можна віднайти смисли-характеристики, у яких народ визначає себе як **героїчну, мілітарну, дієву одиницю**, наприклад: «*Ой Богдане, батьку Хмелю, Славний наш гетьмане! Встала наша Україна На вражого пана*» [20, с. 128] – через **метонімію місця** актуалізовано компонент «народ», а з дистрибуції впливає додаткова конотація – **героїчний, мілітарний народ**. Зустрічається й пряма вказівка на дієвість народу через лексему **воювати**: «*Не теперки, моя мати, В гості зазивати, Бо я їду на **Вкраїну** З турком **воювати***» («Через сад-виноград стежечка лежала») [1, с. 56]. Пісня «Розлилися круті бережечки» побудована на **паралелізмі**, завдяки якому репрезентовано досліджуваний компонент «народ» та надано йому смислу «дієвий»: «*Гей, у лузі червона калина, Гей, гей, похилилася; Чогось **наша славна Україна зажурилася**, Гей, гей, засмутилася. А ми ж тую червону калину. Гей, гей та піднімемо; А ми ж **свою славу Україну**, Гей, гей та **розвеселимо!***» [1, с. 83].

Ментально український народ характеризується позитивною рисою – миролюбністю, про що свідчить історичний розвиток нашої нації. Протягом усього історичного часу ставлення українців вони жодного разу не йшли війною із загарбницькою метою, лише захищали свої землі від ворогів, завойовників. Та в історичних піснях семантико-когнітивний компонент «народ» має й негативний ціннісний складник, пов'язану з відсутністю консолідації в потрібні моменти, бездіяльністю. У контекстах сформовано міцний історичний каркас, який спрямований вплинути на реципієнта й закласти головну ідею: якщо не відстояти незалежність держави – народ буде знищено, яка у фольклорному дискурсі постульована як ідеологема «*Україна – країна, за незалежність якої треба боротися*». У таких історичних піснях можна встановити

самоідентифікацію через самозасудження, сприйняття народом себе як **недієвого** через духовну неспроможність до боротьби чи інші обставини об'єктивної дійсності. Варто зазначити, що таких пісень кількісно менше, ніж тих, які ідентифікують народ як «героїчний»: *«Зачиналися великі війни на **Вкраїні**, Оттогді ж то не могли обібрати За віру християнську **одностайно стати**»* («Хмельницький та Вараваш») [20, с. 476] – реалізується кореляція з **концептами «культура», «релігія» (християнська)**, актуалізовано семантико-когнітивний компонент «держава» та його смисл «держава як сукупність вірян».

У фольклорному дискурсі репрезентовано семантико-когнітивний компонент «**народ**» безпосередньо, прямим називання рідше: *«Плаче наш **народ**, Віддав **Україну**, Плаче наша рідна ненька, Як та сиротина»* («Тяжко козак у неволі сльози проливає...») [20, с. 532].

Отже, фольклорний дискурс доби Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького є не лише вагомим внеском у формування української державності, а насамперед першопричиною її появи. У ньому відображено свідомість народу, сприйняття себе як нації, сомоідентифікація. Відбулося утвердження ядерного імені концепту **УКРАЇНА** та «**українець**» на всенародному рівні, як прагнення до незалежної держави. **Концепт УКРАЇНА** вербалізується прямо (лексично) та набуває додаткових смислів, яких компоненти набувають за допомогою дистрибуції, що надає концепту додаткових характеристик. Концепт вербалізовано за допомогою стилістичних троп і фігур, а саме: метонімії, алегорії, паралелізму, метафори. Концепт тісно пов'язаний з іншими вагомими концептами (**час, культура, доля, природа, людина**), частини яких входять до концепту як складники.

Специфіка фольклорного дискурсу й комунікації полягає не так в особливості самих текстів, як у способах їх колективного сприйняття та передачі, а також у їх прагматичній функції (прагматична сторона фольклору в тому, що в ньому закладено набір норм, алгоритм дій, що дозволяє індивіду та колективу орієнтуватися у своєму культурному просторі).

Із результатів аналізу випливає, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі характерними є прикметники, які мають онтологічне знання (**незалежна, залежна**), містять просторові (**далека, близька**) характеристики, емоційну оцінку (**славна, чужа, рідна, небачена**) тощо. Подібна семантика проявляється й у іменників, із якими сполучується ім'я концепту УКРАЇНА. Зокрема, антропоцентрична характеристика концепту (**наша ненька, мати**). Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) у яких назва з концептуальним значенням «Україна» є суб'єктом дії (похилилася, зажурилася); б) у яких концепт УКРАЇНА є об'єктом дії або стану (боротися за Україну, воювати).

3.3. Концепт УКРАЇНА в історичних піснях Української повстанської армії

Із погляду теорії семантичного поля зміна чи розширення семантики репрезентантів концепту УКРАЇНА, набуття ним концептуальних смислів можна прослідкувати на визначних етапах державотворення та в період національного піднесення. Одним із таких періодів є час героїчної боротьби ОУН і УПА за незалежну Українську Державу. Офіційно ОУН була заснована на I Конгресі Українських Націоналістів, що відбувся 28 січня – 3 лютого 1929 року у Відні [152].

На початок 40-х років ХХ ст. організація вже мала свою розгалужену мережу, тому більшовицьке «визволення» 1939 року, а потім і німецьке 1941 року викликало активний протест, який згодом переріс в організовану боротьбу, що сприяла відродженню та новому розвитку фольклорної пісенної традиції. З'явилася нова надія на визволення України в період Першої світової війни, український народ охопила хвиля звеличення своїх національних героїв у пісенній творчості.

Цей суперечливий, неоднозначний і трагічний етап української історії чи не найповніше відображено в героїко-поетичному епосі найсучаснішого циклу – у піснях визвольних змагань першої половини ХХ ст. Стрілецькі пісні

представлені понад 400 текстами, серед яких є героїко-патріотичні, баладні та жартівливі твори. Ці пісні, хоч і побутують як народні, відрізняються від інших народних пісень тематикою та поетикою, наближаючись до літературних творів. Пояснюється це тим, що їхні автори – представники Українського січового стрілецтва – були вихідцями з інтелігентних родин, гімназистами, освіченими людьми (за документами Львівського архіву 40% Січових стрільців мали вищу університетську освіту). Вони були обізнані з літературою, музикою, малярством і створювали пісні як авторські твори. Пісні швидко ставали популярними та починали побутувати як народні. Імена авторів забувалися. І нині багато тих творів побутують у народі. Кожна така пісня – це боротьба воїна за свободу. Але насамперед у них звучить оспівування величі духу, самосвідомість своєї місії, відповідальність за долю України.

Фольклор цього угруповання як відбиття свідомості етносу є відмінним від доби Визвольної війни, адже розширюються кореляції концепту **Україна** з концептами, зокрема до наведених уже додається кореляція з компонентами концепту «простір», компоненти набувають нових смислів.

3.3.1. Компонент «УКРАЇНА – ДЕРЖАВА»:

репрезентація ціннісного складника «РІДНЕ (СВОЄ)»

ОУН послідовно торувала шлях до становлення Української Держави. «Вірність ідеї українського націоналізму – це найбільша сила української визвольної революції» [41, с. 26] – такими словами Степана Бандери можна узагальнити світоглядні засади повстанця. Або ж такими рядками: *«О Україно, о рідна Ненько, Тобі вірненько присягнем. Серця кров і любов Все тобі віддати в боротьбі! За Україну, за її волю, За честь, за славу, за народ!»* [16, с. 145] (слова Миколи Вороного. – Авт.) – відповідно до фольклорної традиції періоду Визвольної війни смисл «своє» семантико-когнітивного компонента «**Батьківщина**» реалізується через образ «**неньки**», слово набуває сакрального значення, пріоритет ціннісного складника найвищого рівня. **Образ «матері»** для репрезентації концепту УКРАЇНА, а саме семантико-когнітивного компонента «**Батьківщина**» зі смислом рідна, найвища цінність представлено в значній

кількості контекстів, зокрема: «*Сиджу, сиджу я у неволі, Залізом-путами дзвоню, Згадать згадала свою **неньку** – **Свою рідненьку Вкраїну***» («Плачу я плачу за Вкраїну») [16, с. 47], – реалізовано смисл «**своє, індивідуальне**» (через особовий займенник «я»). «*Україна – наша мати, Як здобудем – Будем мати*» («На Вкраїні сурми грають») [16, с. 86] – лексемою «**мати**» постулюється смисл «**своє, колективне**», а дистрибуція впливає на формування асоціативного складника «**залежна**», та, яку необхідно відвоювати. «*Рідна **Вкраїна**, то наша **мати**, Хотять воріженьки її розірвати*» («Гам у Карпатах») [16, с. 253] – смисли «**своє, близьке, колективне**». «*Висіхають сльози **матері-Вкраїни***» («Засіяла зірка») [16, с. 152] – смисл «**своє**», асоціативний компонент «**незалежна**». Образ «**матері**» використано для об'єктивації концепту УКРАЇНА, але трапляються випадки, коли вживання лексеми є як у прямому, так і в образному значенні, а через правопис підкреслено смисл «**сакральна**» та надано концепту найвищої ціннісної складової: «*Сина-зрадника **матуся** й **Мати** прокляне*» («Виряджала дівчина козака в похід») [16, с. 239].

«*Україно, Україно, Як я тебе полюбив, Я за тебе, **рідний краю**, Все що мав, тобі віддав*» («Попід Бескид зелененький») [16, с. 43] – концепт верблізовано безпосередньо іменем і актуалізовано компонент «**Батьківщина**» за допомогою словосполучення «**рідний край**», смисл «**рідна**» підкреслює відповідний ціннісний складник найвищого рівня.

Віданність служінню державі набуває вищої цінності, ніж родинні пріоритети. Уся родина (а не лише воїн, що не виявлено в історичних піснях Визвольної війни) перейняті турботою про долю народу та своєї держави: «*Підеш, сину, моя дитино, У завзятий, лютий бій – **Захищати рідну Україну, Боронити нарід свій***» («Зірвалася хуртовина») [16, с. 42]. Слово **рідна** вказує на належність ліричного героя до держави, є експресивним елементом, який активізує семантико-когнітивний компонент «**Батьківщина**», такий **епітет** для фольклорного дискурсу є типовим. Це надає лексемі «**Україна**» додаткового смислу «**своє**»: «*Дай нам силу і відвагу, **рідній Україні славу!***» («Гей, там на горі Січ іде») [16, с. 412].

3.3.2. Функціонування смислової бінарної опозиції

«ЗАЛЕЖНА-НЕЗАЛЕЖНА»

Основною змістовою ідеологемою історичних пісень є досягнення мети визвольних змагань – незалежна «Українська Держава, до котрої увійдуть усі етнографічні землі *«від тихого Дону до верхів Карпат»*.

У процесі об'єктивації концепту УКРАЇНА ядерним іменем актуалізовано смисл «славна», який активізує асоціацію «незалежна», та надає історичним пісням патріотичного ідейного спрямування: *«Ми покинули родину, За нашу славу Україну, Воювали, бились ми, Перемогу здобули»* («Ой за гори чорна хмара...») [16, с. 253]. *«Долі не корись, за вільну Україну ворогу помстись»* («Виряджала дівчина козака в похід») [16, с. 243] – у наведеному контексті концепт репрезентовано ядерною лексемою, актуалізовано смисл «вільна», який у контексті створює антонімічну до смислу асоціацію «залежна».

Сегмент опозиції «залежна» реалізовано через кореляцію з концептом «час», але не з його компонентом «минуле», як у фольклорному дискурсі XVII століття, а з компонентом «сучасне»: *«Задзвонили сумно дзвони, заридали, Знов ми нашу Україну поховали»* («Ой заросли вже дороги та травами») [16, с. 275] – смисл «залежна» створено за допомогою образу «смерть». Актуалізовано семантико-когнітивний компонент «народ», ціннісний складник негативний, засудження за залежність держави сучасників, а не представників попередніх поколінь («сучасне»). *«Зачинилось на **Вкраїні** Покутнє віконце, Заховалося під землю **Українське сонце»*** («Бачив місяць, як учора») [16, с. 18] – через **алегоричний образ сонця**, що декодується як компонент концепту «воля», концепт УКРАЇНА набуває смислу «залежна», об'єктивовано семантико-когнітивний профіль «державна». *«Плачу я, плачу за **Вкраїну**, що замучили кати»* («Плачу я, плачу...») [16, с. 358] – у наведеному контексті концепт репрезентовано безпосередньо, смисл «залежна» можна трактувати у зв'язку з формуванням образу «смерть».

Зв'язок із концептом «час (минуле, сучасне)», «доля» репрезентовано з метою збереження та відтворення для сучасного та майбутнього покоління

інформації про трагічну долю українського народу, його багатовікової залежності, актуалізація в подібних контекстах компонентів «Батьківщина», «народ», мають прагматичне значення – підтримання бойового духу воїнів та застереження наступників: «*А ти, брате, не журись, На **Вкраїну** подивись, На її долю сумную*» («Гімн закарпатських українців») [16, с. 23].

Бінарну опозицію «**залежна-незалежна**» представлено в контексті з вербалізаторами концепту УКРАЇНА іменниковою, дієслівною й ад'єктивною синтагматикою: **єдина, з'єднаємо, роздерта** (як опозиційне до майбутньої соборної – сучасна роз'єднана). «*...Не сміє брат на брата йти у бій. Під **синьо-жовтим прапором свободи** З'єднаєм весь великий **нарід** свій*» [16, с. 221] – народ – це беззаперечна умова існування держави, якщо народ буде вважати себе належним до однієї держави (не до Лівобережної чи Правобережної, а до України єдиної), то вона буде **соборною**, єдиною. У наведеному контексті актуалізовано семантико-когнітивні компоненти «держави», а саме його сегмент «прапор», як один із її атрибутів та компонент «народ», репрезентовано смислом «братовбивча війна», ціннісний складник – негативний, засудження дій народу. Пряма актуалізація компонента «**держави**» та його сегмента «**соборна**» репрезентована в контексті: «*Прощайте, подруги і друзі, прощайте, Прощай, **Україно** моя! В **соборній** про мене згадайте...*» *Це були останні слова*» [16, с. 50].

«*За **Україну** славно і єдину, Ми будемо боротись до кінця...*» – у контексті закладено ідею боротьби, концепту надано додаткових типових характеристик «слава, єдина», найвищої цінності, сакральності, що виражено національною ідеєю єдності, незалежності, яка переважає над іншими потребами народу. У той час свобода важила для повстанців значно більше, ніж життя, що й формувало відповідний ціннісний складник в структурі концепту. Здобуття свободи асоціюється з **біблійним символом появи в небі зорі, з дивом, довгожданною звісткою**: «*Зірка засіяла в небі України Дивовижно волю принесла...*» («Засіяла в небі зоря») [16, с. 69] – до того ж словосполучення «в небі України» окреслює локалізацію та накладає додаткову конотацію свободи.

3.3.3. Актуалізація компонента «НАРОД» та смислової бінарної опозиції «ГЕРОЇЧНИЙ-МИРОЛЮБНИЙ»

Віра в досягнення свободи, соборності, у важливість власного внеску у святу справу давала снагу повстанцям вистояти. Виразною ознакою повстанських пісень є заклик наступних поколінь боротися за Україну, заклик до об'єднання всіх українців, а отже, актуалізується компонент «держава» та його сегмент «соборна». У цьому повстанські пісні подібні до козацьких та стрілецьких. Адже козацька пісенна традиція стала основою виникнення повстанського фольклору доби національно-визвольної боротьби 1940–1960-х років.

У повстанській пісенній традиції ХХ століття концепт УКРАЇНА функціонує в макротемах, які відображають соціальні, політичні та історичні умови того часу. Народ завжди брав активну участь у становленні держави та в боротьбі за її незалежність. У фольклорі повстанської армії лексико-семантична опозиція «героїчний-миролюбний» для об'єктивації семантико-когнітивного компонента реалізується у двох мікротемах: «піднесення бойового духу», «возвеличення народу як борця» та «засудження бездіяльності, зрадництва».

Смисл компонента «народ» «героїчний, мілітарний» і використання самоназви реалізується в таких рядках: «*Станьмо всі враз, українці, Встаньмо як сила одна. І ворогів проженемо – Свобода нам засія!*» [16, с. 275]. «*Серця кров і любов Все **тобі** віддати в боротьбі!*» – репрезентація семантико-когнітивного компонента «народ» зі смислом «героїчний, войовничий» та вербалізація концепту УКРАЇНА займенником «ти» у формі давального відмінка однини.

Найчастіше у фольклорному дискурсі повстанців представлено сегмент компонента «народ» – «воїн», його образ героїчний, позначений позитивним ціннісним складником, також у наведених контекстах репрезентовано компонент «Батьківщина» через образ «рідного краю»: «*Україно, Україно, Як я тебе полюбив, Я за тебе, **рідний краю**, Все що мав, тобі віддав. Віддав я своє здоров'я, Молоді свої літа, А як прийдеться, в потребі, То віддам своє життя*» [16, с. 37]; «*Вже час приходить скинути кайдани Із наших закутих братів*» [16,

с. 112]; *«Пішов, пішов мій миленький В повстанські загони... Не журисть, моє серденько, Він наш край боронить»* [16, с. 398].

Упродовж років у неволі борці за незалежність використовували кожную нагоду для пісні. Вони не тільки співали, а й творили нові зразки пісенної творчості. Ось, наприклад, свідчення Омеляни Войцехович-Рафальської: *«Одначе, хоч ми і жили впроголодь, цього не відчували. І в пам'яті не зафіксувалось. Ми жили емоціями. Богослужіння, молебні, репетиції хору, концерти і готовність кожної хвилини – на барикади. Не було часу думати про їжу. Які були цікаві концерти! В них брали участь усі народності»* [47, с. 375]. Кожен відчував себе причетним до творення історії України та її народу: *«Воєдино всі мови сплелися, Одна віра колише серця, У тривогах і на барикадах Дівча разом з плечем юнака. Наше гасло – свобода Для всього народу. Ми не будем, не будем рабами І не хочем носити ярма!»* [16, с. 97]. У наведеному контексті об'єктивовано концепт семантико-когнітивним компонентом «народ», який вербалізовано займенником «ми», йому надано смисл «вільний, незалежний». Смисл «героїчний, дієвий» виокремлено в рядках: *«І встане месник із криваих мук, Народ безсмертний переможе в бою, За ними встане лавою страшною Мільйон мільйонів мускулястих рук!»* [16, с. 524].

Семантико-когнітивній компонент «народ» набуває додаткової конотації «миролюбний» не в багатьох історичних піснях, бо на цьому етапі розвитку українства зникає момент пошуку причинно-наслідкових зв'язків, етнос уже не цікавить хто винен, а цікавить те, як повернути свободу. Коли національною ідеєю перейняті всі прошарки населення, коли бажання незалежності досягає свого піку, бездіяльність може викликати лише осуд.

«Гей, козаче, повернись до Бога, Погляд свій на нього поверни. І зло не досягне нашого порога, Він заступить край нам від біди» [16, с. 162] – відступництво від боротьби за Україну прирівнюється до відступництва перед Богом, бо боротьбі за свободу своєї держави надано найвищого, сакрального ціннісного пріоритету. Засудження недовісти прослідковується в таких рядках: *«Плачуть, тужать сини України... А боротись за неї – це слава, Щоб Вкраїна з*

неволі устала» [16, с. 176] – у контексті репрезентовано концепт ядерною лексемою та створено образ **матері**. Висока ідейність творців історичних пісень цього періоду простежується через постулювання головних ідей справжнього патріота-вояка, який має почуття **власної та національної честі, гідності, самопосягання, жертвність, готовність іти на смерть заради ідеї**. Г. Ващенко, аналізуючи психологію вояка УПА, писав: «Як правило, упівці, ні чоловіки, ні жінки не здаються в полон... Причин такої мужності слід передусім шукати у високій ідейності упівців. Вони твердо знають, що ризикують життям за віру й Батьківщину. Це для них найбільші вартості... Типовому упівцеві властива жертвність, що іноді має характер приреченості...» [23, с. 23].

Результати концептуально-семантичного та лексико-стилістичного аналізу фольклорної спадщини вояків Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, УПА дають змогу зробити зазначені нижче висновки.

Висновки до розділу

Художня творчість про героїку воїнів XVII століття та воїнів ОУН і УПА є важливою частиною літературного процесу. У правдиво відображено історичні події, подано характеристику безпосередніх учасників визвольних змагань, розкрито їхню психологію.

В основі художнього відтворення дійсності авторами лежить 3 стереотипи їхнього мислення: **Батьківщини, героя, свободи**. Саме ними зумовлені головні мотиви й теми творчості, у яких функціонують компоненти концепту УКРАЇНА: спогади про минулу славу, боротьбу за українську державність; оспівування краси рідної землі, звеличення України як мети життя і боротьби; тема морального вибору, самозречення в ім'я високої ідеї; тема жертвності, смерті як найвищого прояву самопосягання; утвердження віри в неминучій перемозі над ворогом.

Концепт УКРАЇНА у фольклорному дискурсі виявляється через три семантико-когнітивні компоненти: **Україна-держава та Україна-народ, Батьківщина**, які набувають додаткової конотації, смислу та створюють опозиційні пари лексем: «**своє-чуже**», «**рідне-далеке**», «**індивідуальне-**

колективне», «залежна-незалежна», «героїчний, войовничий – миролюбний, бездіяльний», у яких сконцентровано основні психологічні ознаки переживання етносу, відбито його світосприйняття.

Репрезентанти концепту **УКРАЇНА** набувають у процесі вербалізації додаткові смисли за допомогою стилістичних засобів: **метафора, метонімія, алегорія, паралелізм, епітети та порівняння.**

Виявлено синонімічні образні замітники, через які об'єктивовано концепт **УКРАЇНА** у фольклорному дискурсі. Семантично ці слова не є синонімами, але в образній тканині творів вдало реалізують смисл, який укладав народ як автор, і тому є типовими вербалізаторами імені концепту: **ненька, мама, мати та калина** – як образ-символ нашої держави. Ситуативним вербалізатором концепту є лексема **сирота.**

Простежено кореляцію концепту **УКРАЇНА** з лінгвокультурами: **час, культура, доля, людина, природа, помста, простір, війна,** що доповнюють, розширюють зміст концепту, надають йому нових відтінкових значень, виражають нові смисли або ж породжують їх творення.

Отже, у синтагматиці концепту **УКРАЇНА** є група типізованих пропозицій, які є часто вживаними у фольклорних дискурсивних практиках (у контекстах зафіксовано щонайменше 5 випадків уживання) і мають, як правило, позитивний ціннісний складник, та група ситуативних пропозицій, які характеризуються яскраво вираженою негативною емоційно-експресивною конотацією.

РОЗДІЛ IV

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ПРЕДСТАВНИКІВ «ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ»

4.1. Національна ідея як рушійна сила трансформації концепту УКРАЇНА

Для будь-якого національного суспільства, що свідомо ідентифікує себе як активного суб'єкта історичного процесу, так і для України, молодій держави, яка однак має глибинне історико-культурне коріння, дуже важливим є створення й запровадження національної ідеї та ідеології як основного елементу суспільної свідомості, які стануть стабільним підґрунтям розвитку держави й суспільства, їх цілісної взаємодії. «Для України залишається актуальним формування ідеологічних цілей суспільного розвитку, адекватних новим реаліям. Заклики до відмови від ідеології – нонсенс, і це, поза сумнівом, розуміють їхні автори. Особистісна, групова свідомість є носієм тієї чи іншої ідеології як сукупності цінностей, ідей, що виражають їхні інтереси та цілі» [109, с. 44]. Саме національні інтереси, цінності, соціально-історичні орієнтири є феноменологічним підґрунтям, без якого неможливим є розвиток держави.

Історична платформа (культурне підґрунтя) розвитку політичної духовності українського народу є складним феноменом, який формувався як під впливом історичних реалій, так і у взаємозв'язку з духовною творчістю, спрямованою на утвердження національних цінностей і гідності. При чому другий фактор, який був процесом утвердження національної ідеї, завжди був домінантним. «У кожний історичний період національна ідея набувала власних специфічних рис, знаходячи своє вираження у творах українських мислителів, у шедеврах митців. Вона є тим чинником, що захищає українство від денаціоналізації, визначає характер, перспективи розвитку української нації. Відповідно до цього, національна ідея – це духовна концепція національної свідомості, розуміння народом сенсу свого існування, свого призначення» [20, с. 18]. Саме наявність такого культурно-історичного й духовного підґрунтя дозволяла українцям у

найважчі періоди своєї історії не втрачати надію та ідентифікаційне відчуття самості, особливості свого народу, прагнути до національного самостворення.

Україна, розташована між світами грецько-візантійської та західної культур, законний член їх обох, намагалася протягом своєї історії поєднати ці дві традиції в одну живу синтетичну модель. Україна наближалася до цього синтезу у великі епохи своєї історії – за Київської Русі й за козаччини XVII ст. Проте, хоч ці епохи були багаті на потенціальні можливості та часткові досягнення, в обох випадках остаточний синтез зазнав невдачі» [98, с. 37]. Отже, відзначивши глибинні й багаті традиції українського культурного, духовного самовизначення, можна зробити висновок, що українське письменство брало безпосередню участь у становленні вітчизняної національної ідеї, надавало репрезентантам концепту УКРАЇНА нових глибоких смислів, додаткової конотації, бо поезія та філософія існують нерозривно, у єдності.

Д.І. Донцов зауважував, що письменники початку XX століття є продовжувачами націоналістичної філософії «трагічного оптимізму» [54], яка помітна в Тараса Шевченка й Лесі Українки. Вагомим підтвердженням програмової націотворчості як усвідомлюваного аспекту культурної діяльності є численні поетичні твори. Очевидним є також те, що історія літератури може бути розглянута в історіософському аспекті як смислова історія, тобто, у нашому випадку, може бути взята як історія художнього вираження герменевтичного витлумачення національного сенсу екзистенціалів (як історія української мовнолітературної думки, естетично виражених ідей).

Історія розвитку нашої держави та її культури – це драматична духовна й політична боротьба за збереження, захист і утвердження свого національного «Я», власної національної екзистенції. Це можна простежити на творчості провідних літературних протагоністів.

Творчість Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, Є. Маланюка, Ю. Клена, В. Стуса, Л. Костенко та ін. свідчить про те, що ці митці належать до типу великих пасіонарних письменників-націотворців («поети поетів», за М. Гайдеггером) [33], а отже, свідомо здійснювали художньо-мовне тлумачення

сенсу національного буття, знаходили нові способи вербалізації концепту УКРАЇНА, доповнювали асоціативно-образний складник концепту та поглиблювали його ціннісний компонент. Перефразовуючи Й.-Г. Фіхте, вони (разом зі своїми численними однодумцями), як справжні національні мислителі, просто говорили про українців і для українців [178, с. 9].

М.П. Ткачук визначає складники, які формують ейдос України у творчості українських митців, а саме: 1) теми національної історії, життя народу, залежного від Російської, Польської чи Австро-Угорської імперій; 2) проблема місця України у світі; 3) розмаїття сприйняття України: а) ліричне, б) історіософське, в) узагальнено-трагічне, г) абстраговано-сентиментальне; 4) конкретизація поняття «вітчизна» (поняття наповнюється життєвим змістом, подається в динаміці з рухом історії, рухом світу загалом); 5) уподібнення України матері (найсвятішому на землі, що впливає зі світорозуміння народу); 7) пейзажі, побутові й історичні деталі взаємодіють із такими поняттями як свобода, подвиг, безсмертя. Дослідник відзначив еволюційні прикмети в процесі реалізації теми України: «...від окремих картинок, сентенцій до осягнення глибини всієї її історичної парадигми з сучасністю, до все більш органічного зв'язку з буттям народу, до усвідомлення необхідності державності України як гаранту духовного відродження й процвітання нації» [217, с. 34].

Плідним для розвитку різних сегментів концепту УКРАЇНА є період початку ХХ століття, а саме 20–30-ті роки. Час, сповнений сподівань здобути омріяну незалежність, державність, розчарування, крах мрій, період екзилу, загостреної тенденційності. Поезія представників «Празької школи» мала широкий резонанс в еміграції, а згодом отримала своїх шанувальників і в Україні під час демократичного відродження. Представники поетичного феномену поповнили концепт УКРАЇНА новими відтінками, формами вербалізації. У цьому дослідженні їхня творчість важлива насамперед тим, що вони є послідовниками національної традиції – традиції українського героїчного епосу, козацького фольклору, творчості Шевченка, Франка, Лесі Українки, мілітарних пісень Українських січових стрільців, а також як останні поети-воїни – прадавня,

особлива каста людей, для яких боротьба була поетичним натхненням. Отже, проведення глибокого порівняльно-лінгвістичного аналізу й виявлення констант і змінних семантико-когнітивних компонентів, які впливають на трансформацію концепту УКРАЇНА, надасть змогу описати традиційні та новаторські образи, виявити основне ядро концепту УКРАЇНА у поетичних дискурсах, порівняти та встановити через аналіз словникового й енциклопедичного дискурсів аломорфні та ізоморфні лексико-семантичні паралелі.

Поезія представників «Працької школи» – самобутнє явище в історії української літературної мови. Показовими для їхнього ідіолекту є семантика, емоційно-експресивна наснаженість і структурні особливості метафористики. У кожного з «пражан» своєрідне творче обличчя, оригінальна стилістика. Е. Соловей визначила з-поміж усіх такі психологічні типи авторів: «поети буттєвого розмислу в міфопоетичній світобудові» – це О. Стефанович та О. Лятуринська; «поети потужного інтелектуально-філософського початку» – О. Ольжич і Є. Маланюк.

4.2. Концепт УКРАЇНА у художньому дискурсі Євгена Маланюка

Поетичний дискурс Євгена Маланюка є помітним і плідним явищем для лінгвістів, але вербалізація концепту УКРАЇНА у творчості митця досі не була об'єктом наукового дослідження.

Для Євгена Маланюка поетичне слово функціональне в найвищому розумінні, бо пов'язане з формотворчим духом нації, тому воно підпорядковане чітким завданням пробудження нації, підготовки її до майбутніх вирішальних випробувань, тобто воно виразно заангажоване, тенденційне [52, с. 23].

Поезія Євгена Маланюка творила в слові все те, що було відсутнім у реальності, яка його оточувала. Найперше вона відтворювала обшири «Степової Еллади», віддаленої від поета в просторі, реставрувала ознаки «Риму», тобто державництва, викликаючи з товщі часу «варязький первень» княжої доби (він був прихильником норманської теорії утворення Київської Русі). Є. Маланюк звертався до образів **І. Мазепи** й **П. Орлика** як носіїв державницької ідеї в часи гетьманства та шведського короля Карла XII як союзника України у війні з

Росією, а також до багатьох постатей світової історії (від Перикла до Муссоліні), які, на думку поета, були носіями державницької ідеї [82, с. 327].

Євгена Маланюка беззаперечно можна окреслити як нестандартну, обдаровану мовну особистість високого рівня, поет майстерно витворює образ України, вербалізуючи концепт часто несподіваним чином, неподібним у порівнянні з його попередниками, оскільки обставини життя письменника, його історіософські погляди, його особистість вплинули на ці складні когнітивні процеси. Хоч він і доклав чимало зусиль, але не зміг вплинути достатньо на формування України як незалежної держави, хоча він мав таку мрію про майбутнє, ставився до своєї Батьківщини як до рідного й водночас – іще **чужого, далекого**. Письменник болюче сприйняв поразку в боротьбі за українську державність 1917–1920 рр., і оскільки «де-факто» країна була, але держави не існувало, Євген Маланюк, на думку багатьох літературознавців, не вербалізує концепт УКРАЇНА безпосередньо ядерною лексевою УКРАЇНА (адже для нього такого геополітичного утворення немає), а репрезентує концепт опосередковано, застосовуючи у своїй мовотворчості різноманітні стилістичні прийоми, перифрази, які значно збагатили концептуальну структуру досліджуваного явища.

4.2.1. Особливості вербалізації концепту УКРАЇНА займенниковим компонентом

Одним із заміників лексеми УКРАЇНА у поетичному дискурсі Євгена Маланюка є особовий займенник «**Ти**», присвійний займенник «**Твоя**» у різних парадигматичних формах. Здебільшого автор уживає їх із великої літери, але є окремі випадки, коли ці слова зустрічаються з маленької, що навряд чи можна вважати помилкою редакції, оскільки автор робить це зумисне, формуючи негативний ціннісний складник для сегментів народ чи країна, підкреслюючи неоднозначне ставлення до України, витворюючи нову конотацію денотата. У такому випадку навіть правопис має семантико-контекстуальне значення.

Оскільки вже було зазначено, що автор ставився до України (як країни, народу, влади, яка керує державою) неоднозначно, тому й вербалізує концепт

займенником «**ти**» у різних контекстах, що надають йому позитивного чи негативного звучання.

У поезії «Стилет чи стилос» Євген Маланюк реалізовує вербалізацію «України» так: *«Та тільки тут веселий галас бою – Розгоном бур і божевіллям хвиль. Безмежжя! Зачарований **тобою**, Пливу в **тебе**! В **твій** п'яний синій хміль!»* [7, с. 26]. Слово «зачарований» накладає на лексему «твій» позитивну конотацію. У циклі віршів «Біографія» займенник як засіб вербалізації використано так: *«Мушу випити келих до краю – Полиновий мед самоти, Так нещадно, так яро згораю, – Чи ж побачиш, почувеш **ти**? [...] А я мушу незморено-просто – Смолоскипом **Тобі Одній**, Я – кривавих шляхів апостол – В голубі не вечірні дні»* [11, с. 78]. У цьому випадку крім підкреслення відчуження від рідної землі (чи почувеш ти?) у зв'язку з еміграцією автор підкреслює важливість образу України як єдиної Батьківщини, якій він горітиме смолоскипом («Тобі Одній»), що певним чином пов'язано з ментальністю нашого народу, фольклорний та літературно-ідейний складники у формуванні поняття «Батьківщина», «рідний край», який людина не обирає, а отримує від народження, з яким пов'язана до смерті, не важливо, де вона перебуває. Особливе, позитивне ставлення автор підкреслив не лише контекстуально, а й за допомогою правопису, через використання великих літер, про цю особливість мовотворчості поета вже йшлося [133, с. 58].

У збірці «Стилет чи стилос» (1923 р.) є поезія, що починається рядками: *«Несамовитим криком крові Роздерлися **Твої** уста: Сурмиш у рупор пурпуровий. Вагітна бурями повстань!»*. Автор використовує розповсюджений для його творів прийом – персоніфікацію, – згадуючи, очевидно, боротьбу України та її народу під час не такої далекої тоді революції. Концепт УКРАЇНА у цьому випадку вербалізовано займенником, який набуває додаткової конотації – змучена держава, виснажена країна, водночас автор створює метафоричний образ **жінки** – «вагітна бурями повстань», – які не припиняються, знищуючи таким способом державу дощенту. Поет завершує вірш словами: *«З несамовитого Синаю **Ти** – ураганом голосів – Гукаєш, кличеш, проклинаєш, В*

своїй розп'ятій красі» [9, с. 58]. До речі, іменник «краса» під час вербалізації концепту УКРАЇНА Євген Маланюк використовує дуже часто, що допомагає створити асоціативний ряд згаданого концепту в МКС митця, як країни багатой природою, краєвидами, людьми, хоча цікавим є те, що Євген Маланюк часто використовує це як аргумент «проти», звинувачує народ у нераціональному використанні наявних здобутків, надаючи слову «краса» негативного експресивного звучання в словосполученні **«розп'ята краса»**.

У циклі віршів «Під чужим небом» (1923) зі збірки «Гербарій» (1926) знаходимо такі рядки: *«І сниться степ **Твій**, сняться луки І на узгір'ях – вітряки. Там свист **херсонського простору!** Там вітер з кришталевих хвиль! А тут: в вікні опустиш стору – І п'єш самотній, смертний біль»* [10, с. 36]. Євген Маланюк у цьому творі через етнолексеми й словосполучення **«степ Твій, луки, вітряки, херсонський простір, вітер з кришталевих хвиль»** репрезентує концепт УКРАЇНА, як далекої землі, рідної, але такої недосяжної, що до неї можна сягнути лише в снах. У цьому випадку реалізовано ціннісний складник концепту, автор надає створеному образу емоційного забарвлення туги, смутку: **«п'єш самотній, смертний біль»**. Можна прослідкувати синекдоху, як різновид метонімії місця, у словосполученні **«херсонського простору»**, адже зрозуміло, що йдеться про Україну загалом, а не про її частину, до речі, це непоодиноким випадок застосування саме цього прийому у вербалізації концепту УКРАЇНА. У згаданому циклі є й така строфа: *«І ось все забуваю, і все зникає в сутінні. Зостає лише рівний профіль і зоряний зір. Та ще заграв глухих за плечима **Твоїми** тремтіння: **Всі принади Твоєї страшної краси»*** [7, с. 118]. Привертає увагу в цьому випадку оксюморон – словосполучення «страшна краса», що надає особливого трагічного звучання образу **«Україна»**, яка є привабливою для автора, бо є його Батьківщиною, але разом із тим «страшною», адже стала далекою та чужою у зв'язку з політичними обставинами, через які Євген Маланюк вимушено емігрував. Таке уявлення про концепт УКРАЇНА легко зрозуміти, оскільки письменник навряд чи може творити відсторонено від соціальних, політичних, побутових реалій свого життя. Людина мислить

відповідно до умов, у яких перебуває наразі або до тих обставин, які є досвідом індивіда, його знання й уявлення про світ не можна розглядати без урахування емпіричного складника. У п'ятому вірші емоційне навантаження посилюється, що можна прослідкувати в такому контексті: *«Кожен день тут проходить пустельний і легкий, А Ти – там, за горами й ярами гориш. Не допоможуть ні подорожі далекі, Ні чужа далечінь, ні весна, ні Париж. Заспокоїти серце? Та чим же? Та як же? – Научи мене кров'ю Твоїх молитов!»* [11, с. 16]. Почуття відчуженості від рідної землі загострюється за допомогою словосполучень «ти – там», «чужа далечінь», до того ж відчувається конотація сакральності, святості «України», у якої автор прагне вчитися віри, адже свою він починає втрачати через трагічне відчуття остаточної втрати державності.

Реалізація концепту УКРАЇНА через лексему «ти» з експресивним забарвленням туги за рідною землею реалізується в таких рядках поезії «Ісход» (1920): *«Де ж знайти нам за Тебе кращу Серцем, повним Тобою вщертть?»* [9, с. 97].

У циклі творів «Псалми степу» (1923) лінгвокультуремами негативної конотації реалізуються такі смисли концепту, як залежна держава, підкорена країна, невільна, несuverенна: *«Лежиш, скривавлена і скута, Мов лебідь в лютім полоні. Яка ж страшна Твоя покута! Які глухі, жорстокі дні! Міцна, як смерть. Твоя в'язниця, В ній морок смороду і мла. Невже ж Тобі ще може снитись, Що вільна Ти колись була?»* [9, с. 243].

У другому вірші цього циклу відчувається емоційна градація репрезентації концепту відповідно до контексту: *«Тебе б конем татарським гнати, І, – тільки просвистить аркан, – Покірливо підеш сама Ти З лукавим усміхом у бран. Привабливо-безсила й гарна – Осяєш Ти чужий намет, І хижий хан буде безкарно Впивати уст отруйний мед»* [9, с. 132]. Здається, що в цьому випадку доречно вести мову про кореляцію (взаємозв'язок) концептів УКРАЇНА – НАРОД, останній має конотацію «бездіяльний/неактивний», подібний смисл в описі України через її етнос чи навпаки (що реалізується через стилістичний засіб – метонімію) ми зустрічаємо в українському поетичному дискурсі

неодноразово. Адже не один письменник засуджував український народ за такі негативні риси, як надмірна лагідність, недієвість, залежність від чужої думки, пасивність щодо національної ідеї та державотворчих позицій. Є. Маланюк не виняток, йому б краще бачити український народ войовничим, упевненим у собі, з почуттям власної гідності, з твердими переконаннями та прагненнями, поету більше до вподоби войовничий дух скіфів. **Звідси й двоякість, антитетичність** експресивного забарвлення лексем, за допомогою яких чи безпосередньо – через прямі лексичні антитези, – чи опосередковано (прозорий натяк, алюзію) вербалізовано концепт УКРАЇНА. У цій поезії Євген Маланюк продовжує свою думку такими рядками: *«Та хутко скінчиться відрада: Засне він стомлений, в тобі ж Прокинеться кривава зрада І стисне віроломний ніж...»* [8, с. 276], створюючи образ **зрадниці**. Відповідно до попередніх строф тут помічаємо підкреслено негативне ставлення автора до образу України, яке, крім власне семантики й контексту, репрезентовано через правопис. Варто розуміти «негативне» не в значенні «ненавиджу», а як граничний вияв любові до України. Згадану експресію зафіксовано й у рядках циклу «З Поліття» зі збірки «Земля й залізо»: *«Кошавий голод. Згарища руїн. В тобі одній – хвороби всіх країн І на тобі – прокляття всіх прокльонів»* [10, с. 98].

У третьому вірші цього циклу є строфа: *«Скитський вітер гуляє й нині, Як тоді, пам'ятаєш Ти? А стени Твої знов – пустині, Хіба тільки нове – хрести»* [10, с. 100]. У цьому випадку, крім уже звичної для нас вербалізації за допомогою займенника, прослідковується кореляція концептів УКРАЇНА – «історія», що є абсолютно природним, адже без історії країни немає ні її сьогодення, ні майбуття. Автор хоче нагадати про славетне войовниче минуле України, здобуття українським народом власної державності. Євген Маланюк не випадково в контексті словосполучення «вітер гуляє» вживає епітет «**скитський**», що символізує войовничий дух наших предків – скитів (скіфів), окрім того, автор наголошує на важливості мілітарного чинника в поверненні незалежності Українській державі.

У четвертій поезії згаданого циклу слід звернути увагу на такі рядки: *«Що в дикій пристрасті – **Твоє** тулили тіло, І кожен рвав до себе і радів, А кров текла... І Ти заохолоділа В палких руках закоханих катів. Тепер, коли кругом руїни й вітер, Я припадаю знов до **Твоїх** ніг, – Прости, прости, – молю, невтішний митар, Прости, що я – останній печеніг»* [10, с. 102]. Вартим уваги є тлумачення «України» Євгеном Маланюком у зазначеному випадку, бо автор створює образ **України-коханки**, що було новаторським витвором мовотворчості митця в контексті української літератури. Він поповнює концепт УКРАЇНА таким «неоднозначним» поняттям, вербалізуючи його безпосередньо лексемою «коханка» чи опосередковано – синонімічною заміною, – наприклад, бранка, натякаючи на це значення через контекст. Варто зазначити, що поет навіть через образ «коханки» у наступній строфі надає **сакрального** звучання концепту УКРАЇНА: *«Я припадаю знов до **Твоїх** ніг»*, як до ікони, до матері. Градація експресивного ставлення від неоднозначного до надзвичайно позитивного – це теж один з елементів ідіостилю Євгена Маланюка.

У збірці «Земля й залізо» (1930) в останній строфі першого вірша циклу «Із «Полину» автор надає традиційного звучання образу **Україна – мати, жінка (дружина)**. Так поет репрезентує згаданий образ: *«А **ти** – все та ж. Все – та ж. Розстань-дорога орд, – Мандрівним племенам широкий шлях одвіку... Коли ж струснеш цей пил? Повстанеш вся – акорд! І лоно віддаси своєму **Чоловіку!**»* [7, с. 123]. Концепт вербалізовано безпосередньо лексемою «**ти**», а конотацію «**мати**», «**дружина**» Євген Маланюк створює опосередковано, не прямим називанням, а контекстуально зумовленим значенням. Очевидно, у цій строфі йдеться про наскрізний образ «**Месії**», який збудить Україну від «**сну**», звільнить її, підніме на боротьбу за незалежність держави.

До збірки «Земна Мадонна» (1934) увійшла поезія «Відвіку покарано степом І простір всю силу п'є...», у якій є така строфа: *«Під смаглявим монгольським лепом Та проказою – **тіло твоє**. І не вирватися, не стерти, [...] Ні, не вмреш **ти**. **Марком Проклятим** Будеш мукою мірять віки»* [7, с. 34]. Автор використав стилістичний засіб – **персоніфікацію**. Коли Євген Маланюк

звертався до **України на «ти»**, то вже безпосередньо персоніфікував, образ держави представлено як людину. Конотація **проклята, грішна** створюється через згадку Марка Проклятого, що автоматично повертає нас до українського фольклору, зокрема легенд, творів літератури, у яких інтерпретовано образ грішника, проклятого Богом, змушеного ходити на одному місці, не маючи змоги вмерти, а отже, вічно спокутувати свій гріх [146, с. 10].

У збірці «Перстень Полікрата» (1939) у другому вірші циклу «Провесна» фіксуємо надзвичайно сильну, майстерну експресію під час вербалізації концепту УКРАЇНА займенниковою формою **«ти»**. Підтвердженням цьому є така строфа: *«Перший подув весни – і **Твій** віддих вже знову зо мною, Перший вітер дихне – і **Твоя** широчінь у очах. За чужий горизонт, за цією чужою весною Двиготить **Твоя** даль, **Твоя** зваба, **Твій** біль і **Твій** жах»* [9, с. 56]. У наведених рядках можна виокремити опозицію смислів **рідна (своя) сторона – чужа**, що накладає додаткову експресію туги, смутку, жалю за Батьківщиною.

Із 1951 року розпочинається американський період творчості Євгена Маланюка, його ознаменувала видана в США збірка «Влада», у якій поет жодного разу не вживає омонім Україна. Але займенники **Ти, Твій** у різних парадигмальних формах, які вербалізують концепт УКРАЇНА зафіксовано в різних місцях збірки досить часто.

Зокрема, у поезії «Одна пісня» (1928) автор через метафоричність поетичного слова створює образ коханої, яку він не може забути, яку любить безмежно, і здається, що займенник **«ти»** вербалізує в цьому випадку концепт дівчина, але наприкінці твору стає зрозуміло, що в рядках утілено тугу саме за рідною землею: *«О, як забудь **Тебе**, єдину в світі! **Твій** зір мені ясніш за сонце світить **Твоя** далека пісня, як хорал. Моя весна. Моя, моя земля!»* [10, с. 143].

Вірш «Батьківщині» (1931) міг би бути названий «Україні», але автор знову вдається до табу на згаданий онім. Реалізуючи концепт лексемою **«ти»**, Євген Маланюк осмислює образ України як **геополітичний об'єкт**, намагається дати відповідь на одвічне питання: куди прямуватиме ця держава: у Європу чи Азію? *«Як до **Тебе** протоптати тропи? В сивій млі спостерегти мету? Чи ж*

пропалить синій жар Європи Азії проказу золоту?» [8, с. 65]. Як і в більшості вже наведених прикладів, письменник удається до такого стилістичного прийому, як **антропоморфізм**: *«Ось мовчиш незбагнена, незанна, Мов прозорий жовтень, нежива, – Що ж **Тобі** – прокляття чи осанна? Мертві звуки, неживі слова»* [8, с. 75]. Окрім того, ці рядки уособлюють ідейно-художні принципи вербалізації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Євгена Маланюка. Зазначений концепт позначений амбівалентністю (лат. *ambo* – обидва, *valentia* – сила, міць). Усі твори поета, присвячені темі Батьківщини, рідної землі (у контексті яких, власне, і вербалізується концепт УКРАЇНА), можуть бути розділені на дві категорії з урахуванням ціннісного складника концепту:

- **«Україна»** – **символ досконалості** (безпосередня лексична вербалізація – слова позначені позитивною експресією: «Степова Еллада», «класично ясна», «Земна Мадонна» тощо – чи опосередкована – контекст);

- **«Україна»** – **як образ-антипод** («Чорна Еллада», «бранка степова» й ін.). Наведену тезу беззаперечно ілюструють роздуми автора: *«Що ж **Тобі** – прокляття чи осанна?»*.

У 1954 році в Нью-Йорку вийшла друком книга Євгена Маланюка «Поезії в одному томі», до неї увійшов окремий розділ під назвою «Проща», у якому було зібрано маловідомі, нові, ще не опубліковані твори. Саме до нього належить вірш «Ісход II» (1944), який є своєрідним роздумом про долю та майбутнє України. У ньому поет не вживає онім (до речі, у цьому розділі власна назва УКРАЇНА вживається лише двічі), а вербалізує концепт уже звичним для способом: *«**Ти** затуманилась за далями, за димом, Зайшлає імлю, понялась вогнем. І ось відходиє невмолимо...»* [7, с. 347]. Окрім безпосереднього смислу, який реалізує лексема «ти» та її контекст (**«Україна»**, «Батьківщина»), можна говорити про образно-асоціативний складник. Дієслова **«затуманилась»**, **«зайшлає»**, **«відходиє»** персоніфікують образ і накладають конотацію **«далека»** країна, що є абсолютно логічним, враховуючи таку суттєву обставину, яка не могла не вплинути на формування митця, зокрема як і мовної особистості, – перебування автора в екзилі. Водночас конотація **«далека»** не

відчужує Україну від ліричного героя, у наступній строфі автор наголосив на цьому вживанні епітету «**рідний**»: *«Десь рідний вітер гне **Твоїх** топіль високі решти. Мете шляхів безкрай... Чи ж затаїш, чи збережеш **Ти** На дні ярів, у галявах дібров **Твій тихий рай** І сонцем п'яну кров?»* [7, с. 389]. Цей зразок пейзажної лірики Євгена Маланюка перегукується з текстом, створеним майстерними семантико-стилістичними інтерпретаціями концепту «**Україна**» у творчості Тараса Шевченка: *«Подивіться на рай тихий, На свою країну, Полюбіте щирим серцем Велику руїну, Розкуйтеся, братайтеся!»* [236, с. 332].

У поезії «Вислід» (1938) зі згаданого розділу «Проща» автор репрезентує концепт УКРАЇНА у значенні «**народ**» лексемою «**ти**»: *«У безумі сліпої битви Губився тихий голос **Твій**. В льохах оглухлих чрезвычайок, У сніговіях Соловок Минали судорги відчаю Та серць короткий кровоток»* [9, с. 45]. Такий висновок можна зробити, виходячи з історичної ситуації, на яку натякає автор, а саме – період репресій, винищення інтелігенції, яка й була «голосом» України.

У розділі «Пам'ять», що входить до згаданого найповнішого зібрання творів Євгена Маланюка «Поезії в одному томі», поет вербалізує концепт УКРАЇНА досить часто, але не прямолінійно, а опосередковано. Здебільшого автор використовує такий стилістичний засіб, як метонімія (зокрема такий її різновид, як синекдоха), говорячи про степ, хати, конкретні території (Волинь, Полтава, Київ та ін.). Вербалізація концепту займенниковою лексемою «**ти**» у цьому розділі зустрічається лише раз у вірші «Подебрадці» (1954), який має присвяту «Колегам». Подебради – це місто колишньої Чехословаччини, у якому, як і в Празі, були осередки українських емігрантів. Влада цієї країни (на відміну від польського уряду) позитивно ставилася до українства й усіляко сприяла науковій та культурній діяльності емігрантів на теренах Чехословаччини. Етнічні українці були соціально активним прошарком населення, навіть мали свої видання. Можна назвати молодіжні та студентські часописи, зокрема «Подебрадка», який видавали студенти Української господарської академії в Подебрадах (1924) [60, с. 992.]. У згаданій поезії привертають увагу такі рядки, що репрезентують концепт УКРАЇНА: *«І хай тепер сліпий каньйон Бродвею, І виходи Атлантик*

*стереже, – Ніхто й ніщо нас не розлучить з Нею, Ніхто й ніщо наш дух не встерече. І навіть час – в своїй безсилий злості: Ось стрінемося, як після злого сну, Й, здається, знов на калиновім мості Стрічаєм двадцять котрусь там весну» [10, с. 213]. У цьому випадку вербалізація концепту УКРАЇНА відбувається через лексему «ти» у парадигмальній формі орудного відмінка жіночого роду однини. Ліричний струмінь посилюється, а туга наростає: «*Десь там квітнеш вишневим цвітом, / Десь зітхаєш в веснянім чаду, / А мені ти – блакитним мітом / В золотім полудневім меду, – / А мені ти – фата-моргана / На пісках емігрантських Сахар – / Ти, красо землі несказанна, / Нам немудрим – даремний дар!*» [9, с. 137].*

Концептуальний, лексико-семантичний аналіз вербалізації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Євгена Маланюка засвідчив, що вживання особового займенника «ти» у різних парадигматичних формах замість прямого лексичного називання УКРАЇНА породжує низку психоемотивних конотацій і художньо-образних поетичних ситуацій, що об'єднані, скоординовані головною ідеологемою «Україна», спрямовані на досягнення незалежності Української держави. Питання «Маланюк і Україна» є багатовимірним. Ліричний герой його поезій був готовий у будь-яку хвилину віддати за Україну своє життя. І водночас, особливо в 1920-ті роки, він лаяв її так гостро й дошкульно, як не вміли вилаяти її вороги. Яр Славутич, який особисто вивчав цю проблему, констатував, що Маланюк «іще з більшим гнівом обрушується... на те, що мало б завжди бути найдорожчим, найсвятішим для кожного сина – на матір-Україну» [203, с. 280]. Але Яр Славутич, видатний поет і професор Альбертського університету, слушно інтерпретував цю лайку: «Можна з переконливістю твердити, що поетів жорстокий осуд України – це лише поетичний засіб», а насправді Маланюкові «наснажені, сміливі образи «крику крові».., образи повстання й революції – рвучкі, ярливі строфи, гідні Шевченкового «Заповіту» й «Кавказу» чи кращих поезій І. Франка й Лесі Українки» [203, с. 287].

4.2.2. Об'єктивація концепту УКРАЇНА іменниковим компонентом «МАТИ»

Номінативне поле концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Євгена Маланюка вибудовується навколо понятійного ядра – країна, Батьківщина, рідний край, але ще не держава. Семантико-когнітивні компоненти **країна**, **рідна земля** представлені в Є. Маланюка лексемою «**мати**», що видається певною літературною традицією, яка червоною ниткою проходить крізь історичні пісні та творчість видатних поетів-націєтворців Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка й інших представників української літератури. Так само, як і в процесі творчої вербалізації концепту УКРАЇНА лексемою «**ти**», автор надає значення навіть написанню слова з великої чи малої літери, таким способом витворює додаткове значення та відповідний ціннісний складник.

Наприклад, у вірші «Вчора» лексема **Мати** з великої літери. Варто зауважити, що ця лексема є словом-символом і відповідно акумулює в собі значення: **Україна**, **Богоматір**, **матір**, але здебільшого це слово Маланюк використовує на позначення України. У поезії «Земля», що починається присвятою «*Єдиній*» і закінчується різючими лексемами-лінгвокультурами: «*Наречена – Кохана – Нене!* / [...] *Весна*» [8, с. 53]. Він був незрадливим сином і співцем України. Він мав право звернутися до неї високими поетизмами **Наречена**, **Кохана**, **Нене**. Поетизм – це «слово або зворот особливого естетичного змісту, що витворює специфічне враження, породжує стан духовного піднесення» [117, с. 542]. Мав право бачити в ній **Весну** свого життя. Виходячи з розуміння денотації та конотації як двоєдиних аспектів мовного значення, в основі якого діють спільні ментальні механізми, варто розглядати раціональну й емоційну оцінки нерозчленовано. Це надає можливість ширшого трактування **категорії емотивності**, котру визначено як особливу когнітивну структуру мовної свідомості етнічної особистості, головною функцією якої є емоційне національно зумовлене оцінювання дійсності. Звідси й випливає сталість, спадковість вербалізації концептів і формування певних образів, що активізують етнічні морально-етичні й лінгвокультурні цінності.

4.2.3. Використання лексем-номінативів та топонімів-символів при актуалізації концепту

Збірка «Гербарій» – це вірші насамперед про Україну. Однак поет жодного разу не вживає прямого номінативу. Часто використовує лексеми, що позначають частини одного цілого: **Херсонщина, Поділля, Київ, Синюха**. Можна припустити, що таке замовчування лексеми «Україна» є свідомою позицією автора, а відтак і художнім прийомом: раз нема держави, то вона і не має назви. У цьому підході домінує трагічне почуття поразки, почуття приреченості, зневіри в державницьке майбутнє України. Це була реакція на перший, ще свіжий біль, то безпорадний відчай після смертельного діагнозу [196, с. 157]. Поет використовує історичний контекст, який є фіксованим вектором цивілізаційної та духовної самоідентифікації українського народу, це виявляється у використанні назв-синонімів, лексем-номінативів Київська Русь: *«В погромних загравах – руїни, / А я згораю і борюсь, / Щоб над ланами України / Засяла Ханааном – Русь»*. **Ханаан** – це земля обітована, свята земля, куди Мойсей виводив євреїв із єгипетського полону. «В епіцентрі Маланюкової поезії є завжди і всюди його рідна Україна» [146, с. 14]. Але найчастіше поет звертається до образно-метафоричних утворень або лексем-символів, топонімів, що позначають частини одного цілого: Херсонщина, Поділля, Київ, Синюха, Січ, херсонські прерії, які є словами-символами, що формують єдиний простір – Україну. До слів-символів належать згадки про видатних історичних діячів, які асоціюються з поступом України і є її синами. Авторський підхід до їх використання є новаторським. Наприклад, у «Вітрах історії»: *«Знов на Богдановій дідизні / Історії свистять вітри...»* [9, с. 36]. Накопичується стільки замінних наймень, що Ростислав Братунь навіть говорить про «перенасиченість асоціативними образами» [188, с. 17]. Ці знахідки – не так у доборі власних назв, як у їх особливих конотаціях, експресивному забарвленні, наприклад, у збірці «Стилет і стилос»: 1) *«З несамовитого Сінаю / Ти – ураганом голосів / Гукаєш, кличеш, проклинаєш, / В своїй розп'ятій красі»* [10, с. 258] – автор створює образ знищеної держави, уже фактично такої, яка зникне, яка з останніх сил кричить і проклинає своїх «синів», які не боронили її до останнього подиху. Саме в непевності, відсутності сили волі, слабкості звинувачує у своїх творах

українців Євген Маланюк і вважає їх «малоросами» у такому випадку; «*Та враз підвівсь і запалав, / І з серця кров'ю крикнув Гонта*» [10, с. 265] – у наведених рядках уживання антопоніму активізує історичний контекст героїчного козацького минулого України; «*А мені ти – фата-моргана / На пісках емігрантських Сахар*» [9, с. 47] – у наведеному контексті автор характеризує чужину як пустелю, активізується опозиційний компонент «рідна–чужина», батьківщина для ліричного героя вже міраж, а не дійсність; 2) «*Сниться синя Синюха і верби над плесом, / Вільний вітер Херсонщини, вітер-дудар*» [9, с. 35], «*Дзвенить вода. Це він, це він синіє / Балада хвиль – Дніпро. І на горі / Спить Київ – Степова Александрія*» [7, с. 342]; – через поезії-спогади зі свого дитинства автор репрезентує концепт УКРАЇНА через лексеми-оніми на позначення територій, річок та інших географічних утворень, надаючи концепту позитивного ціннісного звучання; «*Прийдеш, прийдеш? – і легіт: прийду – Медоносним зітханням – ой Ладю!*» [11, с. 21]; «*Та тільки Вам – душі моєї жар, Сузір'я зорь моїх, Волосожар*» [10, с. 89] – також для об'єктивації концепту УКРАЇНА у текстах репрезентовано власне українські найменування міфічних істот і астрологічних утворень. Манфред Бірвіш, глибоко розкривши сутність семантики, переважно шляхом компонентного аналізу, і констатуючи, що «строга теорія значення можлива», підкреслює, що аналізує тільки денотацію та зовсім не зачіпає конотації [146, с. 197–198]. Між тим у семантиці власних назв конотація нерідко є важливішою за денотацію, що добре показав Є. Отін [153]. Ця конотація, як видно з наведених вище текстів Є. Маланюка, переважно полягає в більшій чи меншій метафоризації тексту [229, с. 125].

4.2.4. Вербалізація концепту УКРАЇНА компонентом «ЕЛЛАДА»: від метафори до міфологеми

У третій збірці «Земля й залізо» з'являється образно-метафоричне найменування Еллада. Через застосування статистичного методу встановлено, що цей онім вживається 9 разів у 5 формах: власне «Еллада» – двічі, «Степова Еллада» – чотири рази й «Еллада чорна», «Скитська Еллада» та «Скитська Еллада Степова сарматських Афродіт, кирпатих Аполлонів». Використання

такого найменування свідчить про підкреслення автором історичної спадковості, певним чином поетичної мудрості. Віктор Петров значно пізніше показав, що зарубіжна культура (фактично – праслов'янська) мала ту ж культуру Ла-Тен, що й Західна Європа. Когнітивно-смісловий простір концепту «Україна» формується на основі селективного підходу до історичного минулого й сучасного, що формує в поезії Маланюка міцний семантичний каркас, який підтримує неперервність смислу історичного буття. Із давньої назви Греції – **Еллада** – він створив образ-символ України – **Степову Елладу**, яка, до того ж, залежно від контексту, ідеологічної настанови поета може стати **Скитською Елладою** або навіть **чорною Елладою** [134, с. 12].

У поета, як зауважують дослідники, була своя концепція формування української нації, свій підхід до проблем культури взагалі та культури українського народу зокрема. Так, Ю. Войчишин зазначає, що Маланюк часто «обмежує поняття культури до так званої геокультури, бо говорив він про культуру автохтонного, нечочового населення України, і про те, що сприяло формуванню цієї культури. Найважливішим чинником впливу Маланюк уважав приналежність земель теперішньої України – від VII століття до народження Христа – до середземноморського культурного обсягу античної Еллади. Україна була північною частиною держави, від якої походять пізніше римська та західноєвропейська цивілізації [27, с. 44]. Маланюк був переконаний, що ця гелленська культура залишила помітні сліди в психіці українського народу, які мали і позитивний, і негативний вплив на українців» [27, с. 47]. Дотичність культури українського народу до еллінських джерел і дає авторові право називати Україну Степовою Елладою. У розділі «Історіософія як стилетворчий чинник поезії Євгена Маланюка» О.О. Семенець простежує, зокрема, мистецький розвиток номінації **Степова Еллада** й аналізує з різних аспектів «римську» парадигму образів поета. Номінація рідної землі – **Степова Еллада**, доводить вона, у розробленій Маланюком історіософській концепції «геокультури» є цілком умотивованою, а динаміка розвитку образу зумовлена протиборством палких почуттів любові до Батьківщини та гніву супроти її

рабської покори, проти психічного комплексу «хутора» й «хуторянства» [195, с. 68].

Еллада для Маланюка – це, з одного боку, уособлення краси та неповторності української землі, великого культурного й духовного спадку українського народу, з іншого – символ державотворчої пасивності, неспроможності чи й навіть приреченості. Відтак цей образ, як і поетові почуття, двоїться: від позитивних конотацій до негативних.

Тужлива лірична мелодія звучить, наприклад, у таких рядках: *«Знаю – медом сонця, ой **Ладо**, / В твоїм древнім тілі – весна. / О, моя **Степова Еллада**, / Ти й тепер антично-ясна»* [9, с. 137]. Поет подумки звертається до **України – Степової Еллади** і, закликаючи у свідки слов'янську богиню весни й любові **Лад**у [134, с. 175], зізнається у великій синівській любові до отчої землі й несказанній тузі за нею. (Тут доречно зазначити, що слов'янська **Лада** та балтійська **Лайма** споріднені з давньогрецькою **Латоною** [154, с. 93] – титанідою, матір'ю Аполлона й Артеміди). Степова Еллада є **далекою**, бо бачиться з *«емігрантських Сахар»*, і водночас **близькою**, адже вона в поетовому серці, реальна й уявна, єдина та неповторна, справжній Божий дар. Але дістався той дар «нам немудрим», і Степова Еллада спочила в сні, у минувшині й чекає свого воскресіння. *«Хоч би вже буря, вир, або що, – / Цієї тиші не знести!»* [9, с. 138] – закликає-просить поет, і його слова залишаються непочутими. У тому, що Степова Еллада-Україна не може воскреснути, на переконання Євгена Маланюка, винні самі українці, у характері яких переважають миролюбність, лагідність, підневільність і замало войовничості, упевненості в собі, гідності своїх прагнень – тих рис, які потрібні для побудови української незалежної держави. Звідси й двоїстість образу: Степова Еллада як «краса землі несказанна» і Степова Еллада як державницька ідея. Поетова увага більше прикута до другого значення цього оніма, а тут він уже добирає інші порівняння й епітети. Замість компліментів на зразок *«Ти й тепер антично-ясна»* або *«Десь там квітнеш вишневим цвітом, / Десь зітхаш в веснянім чаду»* звучать гнівні й осудливі слова: *«Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу, / Проклятий край,*

Елладо Степова?!» [7, с. 142]. Чи й одверте прокляття: *«Так будь же проклята ще раз, полужива, / Елладо Скитська, Елладо Степова / Сарматських Афродіт, кирнатих Аполлонів!»* [7, с. 158]. До речі, останню перифразу цілком заслужено можна зарахувати до взірців цього різновиду стилістичних прийомів: Україна – не лише еллінська земля, а й земля красунь і красенів, що рівні еллінським богам. Й ось на цю землю, яка народжує *«сарматських Афродіт», «кирнатих Аполлонів»* і на якій *«прокляття всіх прокльонів»*, Маланюк додає ще й своє. Він це робить тому, що для виборювання державності, уважає, потрібні не *«лагода Еллади й миломовність»*, не краса й пісні – *«струмок музичних сліз»*, а *«Міцним металом налята безмовність, / Короткий меч і смертоносний спис»* [7, с. 161].

Як зазначає Микола Крупач, Степова Еллада – досить міфічний образ-ідеал майбутньої України, створений Євгеном Маланюком, *«його безсила, тендітна мрія»*. *«...Є. Маланюк прагне захистити свою майбутню Україну від вітрів світового степового роздоріжжя, від звірячих сусідніх орд – міцним Капітолієм»* [100, с. 236]. Так у Маланюковій поезії розвивається мотив *«власного Риму»*, який у збірці *«Земля й залізо»* підтриманий, зокрема, онімами **Рим** (3) і **Капітолій** (1). Пізніше у Є. Маланюка вибір між Елладою та Римом стає дедалі більш чітким: *«Ви – в нарцис, я ж закоханий в кремінь, / Вам – Еллада, мені – тільки Рим»* [9, с. 210]. І з історіософської, і з ономастичної точок зору ця підтримка дуже серйозна. Адже порятунок Степової Еллади й відродження української державності поет найбільше пов'язує з утвердженням у свідомості українського народу того, що він якраз і називає *«Римом»*, а саме: віри у свої сили та своє призначення, сили й упевненості в реалізації державницької ідеї. Заради того, щоби перестати бути рабом і стати державним народом, потрібні жертви, але: *«Хай зникне ж скитсько-еллінська краса / На припонтійським тучнім суходолі, / Щоб власний Рим кордоном впerezав / І поруч Лаври – станув Капітолій»* [10, с. 161]. Маланюк непохитний у переконанні: Україна все одно, раніше чи пізніше, здобуде незалежність і постане повноцінною європейською державою з усіма відповідними атрибутами, зокрема коронами й самостійним

політичним, владним центром – на зразок античного Капітолію. Саме політичним, бо духовним, релігійним центром завжди була Києво-Печерська лавра – один із найстаріших монастирів, заснований 1051 року за часів Ярослава Мудрого. Ці два центри – **Капітолій** (національна влада) і **Лавра** (християнська віра), – на думку Маланюка, найважливіші елементи українського державотворення.

Євген Маланюк відводить найголовнішу роль Степовій Елладі, він створює в контексті образ матері, яка має дати життя новому «українському Риму»: *«Ще прогримить останній судний грім / Над просторами неладу і зради / І виросте залізним дубом Рим / З міцного лона Скитської Еллади»* [10, с. 167]. Отже, Рим – це продовження Еллади, її нова якість, новий зміст: краса відсувається на задній план, а на перший виходять сила, міць, залізо. Картину такої метаморфози поет змалював у міфологічному стилі, персоніфікувавши топоніми Рим та Скитська Еллада.

Як уже було зазначено, із синонімічного ряду України-Еллади Євген Маланюк найчастіше звертається до перифрази **Степова Еллада (сучасна Україна; метафора)**. У цьому ж контексті віддано перевагу формі **Скитська Еллада (історична Україна; міфологема)**. Припускаємо, що поет зробив такий вибір свідомо: для підкреслення важливості мілітарного чинника в здобутті Україною державності. Якщо Степовій Елладі більше пасує краса й «лагода Еллади», то в Скитській живе войовничий дух скіфів і з її «міцного лона» здатен вирости «залізним дубом Рим». Відтак онімічна перифраза **Скитська Еллада** є природнішим і логічнішим у цій компанії дужих [134].

Отже, концептуально-стилістичний аналіз свідчить про те, що Євген Маланюк є надзвичайно оригінальною мовною особистістю. Його творчість чимало додала до формування та розвитку концепту УКРАЇНА. Більшість способів вербалізації, образів і культурних цінностей, поданих через відповідний емоційний стан автора, є абсолютно новаторськими, але вже сьогодні їх можна прочитати в різних типах дискурсу, найчастіше в художньому та публіцистичному. Важливою для опису концептів є сполучуваність мовних

одиниць, яка дає змогу повніше відобразити відповідний фрагмент картини світу. Результати аналізу свідчать, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА характерними є прикметники та дієприкметники, які мають онтологічне знання (*одна, вільна*), містять просторові (*стенова*), часові характеристики (*скитська, сарматська*), естетичні параметри (*розп'ята краса, страшна краса, за тебе краща*), емоційну оцінку (*зачарований тобою, чорна, блакитним мітом*), антропологічну (*нежива*) та географічну (*херсонський*) характеристику тощо. Подібна семантика виділяється й у складі іменників та займенників, із якими сполучаються лексеми-вербалізатори концепту. Зокрема, сюди належать просторові характеристики концепту (*степ твій херсонський, простір, в'язниця, пустині, лани, даль, земля*), антропоцентричні (*уста, плечі твої, до ніг, кров'ю, твій зір, голос, наречена, кохана*), емоційно-образні характеристики (*покута, весна, хміль твій, рай*). Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) лексеми-вербалізатори виступають суб'єктом дії (*побачиш ти, почувеш ти, кличеш, проклинаєш, сниться тобі, підеш, осяєш, заснеш, пам'ятаєш, не вмреш, мовчиш, затуманилась*); б) є об'єктом дії або стану (*пливу в тебе, вітер гне, твоє тулили тіло*). Контент-аналіз показав, що в переважній більшості контекстів *концепт* виступає не суб'єктом, а саме об'єктом дії, що пов'язано з метафоризацією концепту УКРАЇНА та його сегментів.

У синтагматиці концепту можна виділити групу типізованих пропозицій, які є часто вживаними в дискурсивних практиках Євгена Маланюка (у контекстах зафіксовано щонайменше по 5 випадків уживання) і мають, зазвичай, нейтральну семантику, та група ситуативних пропозицій, які часто є індивідуально-авторськими утвореннями й характеризуються яскраво вираженою емоційно-експресивною конотацією. До типізованих пропозицій належать атрибутивні (*вільна*), іменні (*степ, лани*) й акціональні (*побачиш, почувеш, не вмреш*). Серед ситуативних пропозицій також виділяється група одиниць з атрибутивною

(*стєпова, сарматська, скитська*), іменною (*наречена, кохана, весна*) та акціональною семантикою (*затуманилась, осяєш*).

Номінативне поле концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Євгена Маланюка вибудовується навколо понятійного ядра – **країна, Батьківщина, рідний край, але не держава**.

До характеристики концепту варто додати те, що Україна в Маланюковому поетичному дискурсі в ядрі не лише географічна територія чи якийсь історичний вимір, це «Мадонна Диких Піль», Марія, чиста й одвічна, яка має народити Месію. З іншого боку це опозиційна Анти-Марія, мертва й гарна сотниківна. Автор майстерно створює образно-асоціативний сегмент концепту жінка-матір, що народжуватиме воїнів, борців за її силу та незалежність.

Поліморфним є складник концепту, образ-символ **Степової Еллади** (вільні простори еллінської культури; **Чорна Еллада**, запродамка-роксоланія). Многоликість Маланюкових образів позначена історіософічністю. Поет ніби не може усвідомити, як країна, здатна відстоювати себе до останньої краплини крові, утримувати ворогів на відстані, та раптом віддається добровільно, без бою цим ворогам.

4.3. Об'єктивація концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі

Наталі Лівницької-Холодної

Часто, актуалізуючи концепт УКРАЇНА, представниця «Празької школи» Наталя Лівницька-Холодна вдається до вживання топонімів й антропонімів, які є символами України та завжди асоціюються саме з нею, наприклад: «*В саду співають солов'ї, Як за Шевченка чи Олеся. Як зорі ясно миготять! Такі прості і вічні зорі!*» [3, с. 23], «*Пам'ятаєш? – Дніпро і хутір*», «*І бачу села, що й донині Дніпро приймають на весні, і лети бачу*», «*І древній Київ, ціль змагань і прощ, Встає відроджений у сяйві слави*» [3, с. 78]. Лише в одному з наведених прикладів поетеса актуалізує історичний контекст і підкреслює, що столиця України – одне з найдавніших місць у світі, з величною історією, що дає можливість утримувати каркас спадкоємності у свідомості читача.

Наталія Лівницька-Холодна не накладала табу на номінатив УКРАЇНА, тому

часто вербалізує концепт ядерною лексемою-вербалізатором, утворюючи за допомогою різних літературних засобів додаткові конотації. Наприклад, у поезії «День сьогодні, день ще й досі...» поетеса передає почуття туги за рідною землею, наголошує на особливій цінності Батьківщини, що притаманно більшості поетам, які жили й працювали в еміграції: «*Це троянди, а це шипшини... Як же дивно так довго жити. Без весни і без України!*» [3, с. 24]. «*Сім літер, що палають в слові Україна*». «*О ночі місячні, о ночі України! Такі оспівані, такі ясні! З моєї темної, холодної чужини складаю вам оці сумні пісні*» [3, с. 67]. Створюючи опозиційні пари під час порівняння рідної землі й чужини, Наталя Ливицька-Холодна підкреслює важливість Батьківщини. «*Чую я під гомін міста, під скрип докучливий пера, як прокидається барвіста на Україні мрій пора*» [3, с. 178]. Поетеса надає особливого значення кольорам, які передають її внутрішнє ставлення до описуваного об'єкта, найчастіше під час вербалізації концепту УКРАЇНА згадано світлі або яскраві кольори, що наповнює слово позитивною цінністю та викликає в читача приємні асоціації.

Констатуючи непросте сучасне життя, Наталя Ливицька-Холодна наголошує на світлому майбутньому своєї Батьківщини: «*Лиш вір уперто, вір і знай: Колись з весною прийде зміна, І оживе твій світлий край, Що зветься дзвінко УКРАЇНА*» [3, с. 87]. Те, що поетеса в еміграції, вплинуло на часте використання епітета **далека** в синтагматиці імені концепту: «*Далека й рідна Україно! Ідуть у простір сині дні, мов лицарі, струнки й біляві, ідуть, щоб згинуть в огні, закохані в війні і славі*» [3, с. 76]. «*Струнке й прекрасне слово «Україна», Що упаде нежданно з уст чужих, Ти як води цілющої краплина*» [3, с. 54]. Смісл **миролюбна, бездіяльна** актуалізується в таких рядках: «*О, Україно, треба бурі знов, Щоб вітер злий твій сон розвіяв*» [3, с. 187].

Відповідно до сценарію переходу від концепту як одиниці структурованого знання до концепту як об'єкта вербалізації, розглядаємо концепт УКРАЇНА як утворення, що має складну структуру. У другому розділі дослідження визначено ядерну зону концепту, а в третьому проведено польовий аналіз як у напрямку від обраного концепту до засобів його вербалізації, так і в напрямку від провідного

слова до фактичних – реалізованих в узусі – контекстів його вживання з подальшою реконструкцією концепту УКРАЇНА виявленим набором семантичних ознак.

Для дослідження важливе значення має також ціннісний складник, пов'язаний з образами й емоціями, які він викликає. Твори про Україну в «пражан» здебільшого позначені тугою та катастрофізмом, що формує образ краху держави, відсутність войовничого настрою в народі викликає роздратування та критику з боку митців: *«Така й тепер Ти, Україно, як за Шевченка і панів, і воскресіння ждуть руїни під степового вітру спів. І ждуть поля полків залізних, і прагне крові знов земля»* [3, с. 23]. Письменниця знову актуалізує у свідомості читача історичний пласт, що сприяє утворенню більш повного образу України. Окрім того, поетеса використовує в процесі вербалізації концепту займенник **ти**, написання якого, як і в поетичному дискурсі Євгена Маланюка, здебільшого з великої літери, що теж має контекстуальне значення сакральності, інтертекстуальності з Біблією. Варто «врахувати й те, що поети-пражани за життя стали свідками краху державних інститутів (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія) і поневолення України радянським режимом, тож стає цілком зрозуміло, чому в поезиці їхньої творчості загострюється почуття трагічного, котре набуває подекуди гіперболізованих форм і перетворюється в надзвичайно напружену метаісторичну «матрицю» [53]. Таке відчуття трагедії в процесі мовотворчості є результатом конфлікту того, що існує реально й ідеального та виникає на фоні конкретного історичного факту: *«Як знайти Тебе, Україно, серед злоби й нікчемної гри?»* [3, с. 209].

Найбільше патріотичних віршів Наталі Ливицької-Холодної увійшли до збірки «Сім літер», назва якої і є вербалізатором концепту УКРАЇНА, про що свідчать рядки: *«Сім літер, що палають в слові Україна»*. Авторка використовує такий прийом як паралелізм. Число сім має вагу не лише для культури українців, але й християн загалом. Сім часто згадується в Біблії на позначення повноти чи довершеності, у такому випадку поетеса долучає ціннісний складник найвищого рівня, надаючи концепту сакрального звучання.

«*На наших нивах сон і тиша, додолу никнуть колоски, і вітер хмар рядки колише, як білих човників рядки*» [3, с. 76] – смисл **миролюбна, бездіяльна**, реалізовано в наведених рядках, концепт репрезентовано опосередковано через словосполучення «наші ниви», актуалізується смисл **рідна, своя** через використаний займенник. Ще один спосіб просторової синтагматики прослідковуємо в таких рядках: «*Сниться степ, український степ, Чвал коня і наїзник дикий*» [3, с. 124]. Використання топоніма-символу, який прямо асоціюється з Україною є в таких рядках: «*Там, на завітчаних **полтавських нивах***».

Репрезентація концепту УКРАЇНА відбувається й через лексему **край**: «*О краю мій! В словах простих і ніжних я шлю Тобі весняний мій привіт*» [3, с. 47], «*О краю мій! В Твоїх весняних зливах прийми від мене радісний привіт*» [3, с. 120]. Використавши словосполучення «Твоїх весняних зливах», авторка створює додаткову конотацію **далекий**. Така ж конотація впливає з рядків: «*Десять літ, о далекий мій краю, десять літ за тобою тужить!*» [3, с. 28], водночас створено додатковий смисл **своя, рідна** через використання відповідного займенника. Цікавим і новаторським є спосіб вербалізації концепту разом із поєднанням класичного «край»: «*...про далеч соняшну й незнану, про край далекий і ясний, що безміром козацьких прерій пославсь на мапах мовчазних під барвами чужих імперій*» [3, с. 82]. Отже, поетеса актуалізує запитуваний у «пражан» історичний контекст і створює додаткові смисли **далекий, але рідний**, конотацію залежна.

«*І кров жвавіше в серці грає: Який же ти нежданно свій, Заквітчаний гуцульський краю!*» [3, с. 73]. Використання топоніма-символу впливає на виникнення в читача асоціацій з Україною, також у контексті Наталя Лівницька-Холодна актуалізує смисл **своя, рідна, Батьківщина**. «*Не раба, що царям посилає за зневагу прокльонів лютъ, але світлого мого краю переможна й кривава путь. Але помсту царям і совдепам за затоплені кров'ю поля, за нездійснені сні Мазепи понесе Україна моя*» [3, с. 124]. Займенник у наведених рядках актуалізує смисл **рідна, Батьківщина**. Актуалізація історичного

контексту накладає додаткову конотацію **миролюбна, бездіяльна**, авторка застерігає та навіть стверджує, що така байдужість до залежності держави від інших країн неминуче призведе до краху. *«Краю мій, краю єдиний в світі, в тишу, в ніч мій розпачливий крик: встань, запалай і в страшинім одвіті помсту вчини за віки твоїх кривд»* [3, с. 229]. Заклик до боротьби, актуалізація смислів **бездіяльна, миролюбна**, засудження таких дій засвідчує спорідненість із народною творчістю.

Уже можна вважати загальноприйнятим твердження про те, що Є. Маланюк – на рівні з Ю. Дараганом, є основоположником і натхненником представників «Празької школи» не лише в ідейному, а й у естетичному, художньому аспектах. Можна стверджувати про переймання мотивів його поезій іншими митцями цього поетичного феномену. Мотиви язичництва, власне історіографія, є у творчості О. Лятуринської, О. Стефановича, Олега Ольжича разом із яскраво вираженим пафосом громадянського обов'язку, державотворення й болем за Батьківщину, що так потребує відродження [12, с. 17]. Наведене вище твердження стосується також вербалізації концепту УКРАЇНА у поезіях Наталі Лівицької-Холодної, яка опосередковано репрезентує концепт УКРАЇНА через використання займенника «ти» у різних парадигматичних формах із великої літери. *«Ти вся моя від Дону по Карпати Й так солодко **Тобі** одній служить! І знати, що для всіх **Твій** теплий вітер, Для всіх **Твого** палкого сонця жар, І в пустці серця сім промінних літер, Твоє ім'я нести, неначе скарб»* [3, с. 128]. Під час вербалізації концепту поетеса використовує епітети, які дозволяють сформувати світлий **образ цільної, єдиної** країни, також впливає додаткова конотація **сакральності, найвищої цінності** Батьківщини. *«Ти маєш досить їх, тих сліз жіночих, що на **Тобі** як ранішня роса. Вже може виплакані карі очі й дівчат **Твоїх** вже не цвіте краса. **Тобі** не сліз тепер, а сміху треба, пиєниці шовк на порохи ланів, і сонця усміху з ясного неба, і віри міць в серця **Твоїх** синів»* [3, с. 68]. Поетеса вербалізує концепт УКРАЇНА лексемою **ти**, але створює фольклорний образ **країни-матері** та конотацію **залежного, бездіяльного народу**, який має повстати для боротьби

заради кращого майбутнього своєї держави. *«Схилилася над іменем Твоїм, Що на сірих мармуровій сяс, І серце повне келехом дзвінким Розбилось враз»* [3, с. 70]. У наведених вище рядках Наталя Лівицька-Холодна створила образ мертвої країни, знищеної через антропологічну метафору. Констатуємо посиленій вияв асоціації катастрофізму. *«Ти все така, як і була, як будеш, Знов на Тобі липневий барвний стрій, Кохана земле, мати повногруда, Що усміхаєшся з-під рідних стріх. Тобі, схиливши голову, сльозами Сказати біль своїх жорстоких днів...»* [3, с. 129]. У наведених рядках особлива інтимність, довіра, відвертість, що вочевидь пов'язано з емоційністю жіночої природи. Вербалізуючи концепт лексемою **ти**, письменниця висловлює любов до Батьківщини, вживає словосполучення «кохана земля» та «мати повногруда». Отже, використано три способи вербалізації: займенник **«Ти»** та іменники **«земля»**, **«мати»** – це є три типові способи вживання лексем замість імені концепту. *«Знов під ранок приснилась Ти, Мовчазна і мертва знов. Почорніли ген хрести На шпильях Твоїх церков. І мовчали Твої хрести. Тільки вітер степами знов Проказав, що встанеш Ти І що буде смерть і кров»* [3, с. 84]. Асоціацію трагедії краху держави створено за допомогою кольору **чорний**, образів **смерті**, **церков**, метафоричних мовчазних **хрестів**. Алгоритм сну передає смисл **бездіяльна**, **миролюбна** та створює **негативну ціннісну** компоненту актуалізованого концепту. У наступному реченні помітно трагічний оптимізм (Донцов), віра в те, що народ урешті стане войовничим та доведе своє право на незалежність, самобутність, і це, як і в будь-якій боротьбі, є неминучим. *«Коли ж Тебе почують люди? Коли шляхетний, гордий гнів Тобі вогнем розсадить груди і вдарить в серце ворогів? Серед задуху й бруду торжисца, у мертвоті безплідних пустинь, як шукати Тебе, найвища, найсвятіша з усіх святинь?»* [3, с. 103]. Засудження за **бездіяльність**, але позитивний образ **гордої, шляхетної** країни. Окрім того, створено образ **святині**, асоціація – **сакральне, святе, позитивний ціннісний складник, найвища цінність**. *«Розквітло серце, мов полинь, пахучим і гірким дурманом: чом не Твого це неба синь, чому не Твій цей свіжий ранок»* [3, с. 98] – світлий образ Батьківщини, рідної землі, туга, сум.

Порівняння з «чорною чужиною», **конотація своя, рідна** простежуються в більшості віршів представників діаспорної літератури ХХ ст.: «*В мандрівках по чужих світах, в жорстоких іспитах і змінах Ти наче казка золота*». І навпаки негативний ціннісний складник, біль, страждання: «*Ти все така, і серце знову повне Солодких пахоців твоїх і барв, І на устах твоє ім'я любовно Стирає їдь понижень і покар*» [3, с. 18] – написання займенника **ти** з маленької літери в наведених рядках не є випадковим. Розчарування в державі призводить до зниження ціннісної компоненти й уникання образу сакральності.

Типовими способами вербалізації концепту є використання в процесі мовотворчості лексем-синонімів **край, земля**. Останнє слово використано в таких рядках: «*І чую я зідхання трудні землі, що плідна і глевка, і вітру подихи могутні, й весняне гавкання Сірка*» [3, с. 43]. Із контексту впливає образ **Батьківщини**, асоціація «**Україна – родюча земля**» та водночас катастрофізм, виникає додаткова конотація **залежна**. Образ казкового, світлого, найвищої цінності – рідної землі: «*Земле, завітчана чортюполохом, сонцем своїм мені далі світи. Знов чужина мені чорним льохом, тільки казкою, світла, Ти*» [3, с. 96]. Опозиційна лексико-семантична пара **чорна чужина** та **сонячна земля** викликає асоціацію суму за Батьківщиною, особливою цінністю рідного краю. «*Міцно спить українська земля В божевільнім спокої*». Алегорія сну створює образ **бездіяльного народу**, формує негативну ціннісну компоненту. У продовженні поезії реалізовано додатковий смисл «**залежна**»: «*Бо й досі спиш малоросійським сном Під співи жаб і соловіїв!*» [3, с. 112].

Образ **войовничого** народу, конотацію **історичний край** створено за допомогою **слова-символу**, топоніма **Київ**, лексеми **земля** та конотації **войовничий** у такому контексті: «*Там ждуть, що знов у день весняний, коли черешні зацвітуть, велична тінь Його повстане і поведе в далеку путь. І затремтить рука злодійська, здригнеться Київська земля і понесе сто тисяч війська під стіни білого Кремля*» [3, с. 63]. «*Очі знов зайнялись від щастя: в ніч таку бути на цій землі! Хочеться їй до грудей припасти, серце скупати в ріднім теплі*» [3, с. 78]. Світлий образ рідної землі, асоціація щастя та Батьківщина

як найвища цінність передано в наведених вище та наступному рядках: «*О земле, краю мій єдиний, що в довгих мандрах, в тьмі сторіч зійнявсь зухвало на вершини*» [3, с. 32].

Поставлена в складні умови життя молодь в еміграції об'єднувалася в групи та співпрацювала творчо [163, с. 185]. Твори «пражан» рясніють мандрівними образами й традиційними народними засобами зображення, новими художніми смислами та формами. Вони є самобутніми й оригінальними. Поети збагатили концептуальну структуру концепту УКРАЇНА новими образами, асоціаціями, які є нетиповими, новаторськими способами вербалізації імені концепту.

Отже, концептуальний і семантико-стилістичний аналізи дають змогу стверджувати, що актуалізація концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Наталі Ливицької-Холодної базується на українській народній творчості; виявлено небагато оригінальних способів вербалізації, створено здебільшого типові образи, які асоціюються з Україною в носіїв української мови. Актуалізуються смисли **бездіяльна, недієва, миролюбна**, які в результаті формують негативний ціннісний складник, а також **образи матері, рідної землі, єдиного краю**, які асоціюються з Батьківщиною та мають позитивний ціннісний складник, за шкалою цінностей мають пріоритетне місце, Україна як найвища цінність. Більшість способів вербалізації, образів і навіть цінностей є новаторськими, співзвучними з фольклорним дискурсом. Трапляються й новаторські зразки об'єктивації концепту УКРАЇНА, зокрема «**сім літер**» із різними додатковими означеннями.

Важливою для опису концептів є сполучуваність мовних одиниць, яка дає можливість повніше відобразити відповідний фрагмент картини світу. Результати аналізу свідчать, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА характерними є прикметники та дієприкметники, які несуть у собі онтологічне (*древній, рідна*), географічне (*український степ, полтавські ниви, гуцульський край, київська земля*), просторове знання (*наші ниви*), естетичні параметри (*місячні ночі, завітчана*), емоційну оцінку (*ясна, світлий край*). Прислівникова синтагматика містить часові характеристики (*Україна тепер,*

тоді). Подібна семантика виділяється й у складі іменників, із якими сполучаються лексеми-вербалізатори концепту, хоч актуалізованих параметрів значно менше, ніж, наприклад, у поезії Євгена Маланюка. Зокрема, сюди віднеено антропоцентричні (*мовчазна, мертва, зітхання землі*), емоційно-образні характеристики (*іменем Твоїм – авт. – як іменем Отця, Сина і Святого Духа*). Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) лексеми-вербалізатори виступають суб'єктом дії (*маєш ти, спиши, понесе Україна*); б) є об'єктом дії чи стану, такого типу зв'язку значно більше (*палають в слові, прокидається на Україні мрій пора, знайти Україну, ім'я нести, тобі служить, шукати тебе*). Контент-аналіз засвідчив, що в переважній більшості контекстів *концепт* виступає не суб'єктом, а саме об'єктом дії, що пов'язано з метафоризацією концепту УКРАЇНА та його сегментів. У синтагматиці концепту виділяється група лише типізованих пропозицій.

Номінативне поле концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Наталі Лівицької-Холодної вибудовується навколо понятійного ядра – **країна, Батьківщина, рідний край**. Семантико-когнітивні компоненти **країна, рідна земля** представлені лексемою *мати*, яка є символом України в народній творчості та художній літературі. Вербалізація концепту УКРАЇНА лексемою «*ти*» виявляє можливе наслідування авторкою творчості Євгена Маланюка, також має значення написання займенника з великої чи малої літери, як наслідок, лексема набуває додаткового ціннісного сакрального звучання.

4.4. Репрезентація компонентів концепту УКРАЇНА у поетичному дискурсі Юрія Клена

Із погляду когнітивної лінгвістики поетична мова є системою, яка характеризується зумовленістю та вмотивованістю мовних одиниць. У процесі концептуального, лінгвостилістичного та лексико-семантичного аналізу поетичного дискурсу підтверджується, що провідними в організації поетичного тексту є антропоцентризм, егоцентризм. Специфіка досліджуваного поетичного дискурсу полягає в тому, що він формувався в непростих суспільно-політичних

умовах, спричинених історичними катаклізмами доби (революцією, громадянською війною, пролетарською диктатурою з її ідеологічним і політичним тиском). В основі концепції поетичної творчості є принцип софійності – гуманізму, краси та гармонії [32, с. 16].

Творчість Юрія Клена – це помітне та небуденне явище в українській літературі ХХ століття. Особливістю поетичного дискурсу Юрія Клена є те, що його творив насамперед український національний поет. Своєрідність поетичної мови неокласиків, зокрема Юрія Клена, проаналізовано в дисертаційних дослідженнях О. Ашер, В.С. Калашника, Л.В. Кравець, М.А. Ласло-Куцюк, Л.М. Новиченка, Л.О. Ставицької, Л.В. Таран, О.М. Черевченка.

Вагомими концептами, які корелюють із концептом УКРАЇНА у поетичному дискурсі Юрія Клена, стають традиційні для національної поезії реалії: *небо, дорога, садок, ліс, гора, яр, гай, ставок* тощо. Ознаками національного простору виступають флоронайменування: *лілія, овес, червоний мак, волошка, жито, татарське зілля, комиш, полин, троянда, золота стигла пшениця, вишня, яблуна, береза, бук, смерека, тополя, акація, верба, дуб; «під свист сибірських тайг, під дзвін кайданів, під шум **вкраїнських грабів і каштанів**»*. Вони формують у читача **узагальнено-символічний образ України**, отже, входять як семантико-когнітивні сегменти до структури концепту.

Корелює досліджуваний **концепт** із **концептом «час»** та з різними його сегментами, які символізують минуле України. Поет використовує національно марковані **антропотопоніми**, які асоціюються з Україною-Руссю, наприклад, часто поет уживає імена *Ярослава, Мономаха, Святослава, буй-тура Всеволода, Володимира, Ігоря Святославича*. Наприклад, у текстах є словосполучення *протоптаний варягом слід, Ярославові закони, Мономахів заповіт, Данилова корона*, цитування давньоруських текстів, зокрема зі «Слова о полку Ігоревім»: *Аще кому хотяше піснь творити, / Тогда пуцашетъ десять соколов* [2, с. 119].

Репрезентуючи концепт УКРАЇНА, поет часто використовує оніми, які тісно пов'язані з Україною. Ім'я втрачає облігаторну мовну функцію

(номінативну, ідентифікаційну, диференційну), а набуває нових виражальних функцій – насамперед асоціації в читача й актуалізації сегментів концепту УКРАЇНА. Усі згадані в поетичному дискурсі імена репрезентують авторський спосіб художнього осмислення світу в усіх його вимірах, зокрема, пов'язаних з Україною (*Леся, Рильський*), час і простір (*Київ, Еллада*), духовні цінності («*Заповіт*»).

Окрім іншого, Юрій Клен часто вживає національно марковані слова, які актуалізують при читанні концепт УКРАЇНА, є його асоціатами. Найпоширенішими є одиниці, що позначають:

а) елементи одягу: *козацькі шаровари* [2, с. 267];

б) страви: *каша гречана, вареники й сметана, борщ й пшениці куль, бульба, горох, кукурудза*;

в) напої: «*Є в них часом самогон*», «*І я, звернувшись до Енея, / сказав: «А чи не є це сон / і плод фантазії твоєї, / яку стуманив самогон*» [2, 276];

г) предмети побуту: «*Усі біжать, у казани / б'ють на сполох, у сковороди*» [2, 265];

д) народні танці: *Уже не гопака inferni* (з лат.: «пекельного») / *тепер танцюють, а чарльстон* [2, 258];

е) язичницькі божества, персонажі української міфології: *Дажбог, Хорс, Перун, Сварог* («*Зеленими горбами бовваніла* (авт. – у старословянській традиції «бовван» – це статуя, що зображає бога), *вночі широким степом шелестіла, молилась до Перуна і Сварога і ще не знала, де твоя дорога*»).

Стильова манера Ю. Клена успадкувала національні та європейські мистецько-філософські традиції, увібравши водночас ознаки найновіших модерних літературних віянь, що безпосередньо вплинуло на формування фонетичної, лексичної, синтаксичної структури його творів. «У художній системі поета присутні оригінально-авторські ознаки структурно-функціональних рівнів поезики, наскрізні символи міфогенного та політогенного характеру, зумовлені індивідуальними прикметами його художньої свідомості, своєрідним типом світобачення й світовідтворення» [231, с. 14].

Актуалізуючи концепт УКРАЇНА у творі «Прокляті роки», автор піднімає власне українські проблеми: трагедії голодомору й масових репресій. *«У ті роки великої руйни такий рясний, нечуваний врожай послав Господь нещасній Україні, якого доти ще не бачив край»* [203]. Концепт репрезентовано лексемами УКРАЇНА, «край». Поет часто використовує антропоморфну метафору для об'єктивації концепту в поетичному дискурсі Ю. Клена, що пов'язано з архетипними уявленнями українського народу про свою Батьківщину. Так виникають жіночі образи репрезентації концепту УКРАЇНА, зокрема «Україна-матір». Самобутність метафор тісно пов'язана з вибіркоvim характером асоціативних зіставлень митця. Із безлічі властивостей та ознак об'єктів, які перетинаються в метафоричному уподібненні, поет вибирає, відкидаючи решту, лише ті, які найкраще передають його думку, почуття. Епітет «нещасна» викликає асоціації «залежна», «знищена». Ціннісний складник в наведеному випадку найвищого рівня, автор із сумом констатує ситуацію у своїй державі [213, с. 156].

«Цитуйте, бо правиться чорна меса по всій Україні... Хай же ім'я твоє славиться, ти, що поля обернув у пустині!» [124]. Під час об'єктивації концепту письменник уживає словосполучення «чорна меса», яке побутує на позначення сатанистського обряду, антипода християнської літургії, насамперед – профанація таїнства святого причастя, що створює образ країни, у якій немає віри, ціннісний складник – негативний.

«І зрікнись рідної оселі, праправнуки отих гусей, що плавали у верболози і смакували вогкий глей, тепер марніють у колхозі, бо дружньо криком сторожким не врятували України, як їхні давні предки Рим». Нерідко в поетичному та фольклорному дискурсі під час об'єктивації концепту УКРАЇНА поети апелюють до концепту «хата», про який написано чимало праць. Окремої уваги заслуговує стаття Лариси Кравець «Метафоризація концепту хата в українській поезії ХХ ст.». Авторка зазначає, що «В українській культурі хата завжди була матеріальною та духовною основою сім'ї, своєрідним оберегом, який захищає людей не лише від негоди, а й від ворожих сил. Хата, дім у

фольклорі протистоять... чужому, ворожому простору [95]. «Пов'язані з цією опозицією архаїчні моделі свідомості, – зазначає Ю.М. Лотман, – виявляють велику стійкість і продуктивність у подальшій історії культури» [121, с. 40]. Поетична мовотворчість митців української літератури поглиблювала зміст концепту **хата**, надаючи йому нових ознак. Наприклад, у творчості Тараса Шевченка концепт постав як узагальнений образ України. У рядках *«І зрікшись рідної оселі»* Юрій Клен асоціює рідну хату з **Батьківщиною**, актуалізує сегмент **«народ»** через зооморфну метафору **«гуси»**, надаючи додаткового значення **«бездіяльний»** через лексеми-актанти – зріклися, не врятували. Об'єктивація семантико-когнітивного сегмента **«Радянська Україна»** відбувається через марковану для відповідної епохи лексему – **«колхоз»**. Автор надає негативного ціннісного звучання сегменту **«народ»** концепту **УКРАЇНА**. Наведений спосіб вербалізації є в різних лексичних формах, наприклад, **дім, хата**: *«Виходжу в поле я і чую: далеким гуркотом гармат тривога заночує в самотнім сумі хат»*. У наведеному контексті, крім ядерного складника концепту **УКРАЇНА**, **створено образ країни**, яка перебуває в стані війни. Автор також використовує елементи національного простору – **поле**, – які є асоціатами концепту в результаті фольклорного та поетичного дискурсу попередніх поколінь митців.

«Данило-князь у пору лихоліття молився на горі під ясним дубом, де хрест зчорнілий з дерева стояв, і руки, склавши чашею, угору підносив він, благаючи: «о, Боже! пошли мені хоч знак малий: хай вкаже, що станеться з моєї України. Чи віддаси її ти на поталу, а чи судив їй дні звитяг і слави». Автор використовує антропонім-символ, актуалізуючи й утримуючи у свідомості читача міцний історичний каркас, який пов'язує Україну зі славними часами Галицько-Волинського князівства. Займенник **моя** асоціює концепт із **«Батьківщиною»**, надає додаткової конотації – **рідний** і відповідно найвищої позитивного ціннісного складника. Таке саме когнітивне явище простежуємо в наступних рядках: *«Гучним і буйним бенкетом Богдана ти завершила коло, Богом дане»*. Асоціація – славних, переможних, героїчних історичних часів України;

ціннісний складник – позитивний. Аналогічне когнітивне явище прослідковуємо й у наступних рядках: *«Це він, непереможний трактор, здолав коня і чумака, і чорноземні катаракти рівняє невідкличний фактор, залізний внук Залізняка»* [184]. Окрім залучення образів і топонімів на позначення історичних постатей, які здебільшого уособлюють могутнє самостійне минуле України, поет вдається до репрезентації концепту через вагомі постаті української культури, літературної творчості. Під час такої репрезентації вагоме місце належить **концепту «час»**. Доба, у якій творили згадані у творах митці, є певними символами епохи, які створюють для читача більш повний образ, надають сегменту, об'єктивованому в мовотворчому процесі, точності, філігранності. Наприклад, *«Тоді в клярнети ще трубив Тичина, і кликав Рильський в сині далечини»*.

«Як місяць над просторами рівнини, спливає в спогадах отих смутне-смутне обличчя України з ланів пожовкло-золотих». Концепт УКРАЇНА репрезентовано **антропоморфною метафорою**. Існують різні ступені метафоризації. Особливо нерозривно зливаються асоціації за умови цілковитої метафоричної заміни, коли автор намагається максимально редукувати перехідні містки між первинним значенням та образом. Метафора об'єднує низку спостережень, відповідностей, малюнків, навіть суджень. У складних метафорах об'єднуються проміжні асоціації, середні відпадають, залишаються крайні, зумовлюючи неповторність і своєрідність образу [124, с. 189]. Епітет **«сумне»** використано на позначення не емоційного, а політичного й економічного стану занепаду, відповідно – **«залежності»**.

Об'єктивація концепту УКРАЇНА через семантико-когнітивні сегменти концепту **«простір»** є явищем закономірним, оскільки Україна – територія, то на підсвідомому рівні її частина асоціюватиметься з узагальненим образом **держави**, а особливо ті частини, які є характеристиками концептуального змісту: *«...так само знялися колхози в розлогість українських нив»*. Одиниця, яка характеризує національний простір, є його частиною, тому асоціатом концепту УКРАЇНА є лексема **«степ»**: *«...і чорні груди зораних степів, що їх роздерло*

гостре рало, колоссям» [2, с. 125]. У наведених рядках можна виокремити образ **жінки**, який викликає позитивні асоціації. Через контекст автор постулює твердження «Україна – родюча земля», ціннісний складник – позитивний. Об'єктивація концепту в різних контекстах, які формують образ **України-жінки**, видається закономірним явищем, оскільки ім'я держави за своєю граматичною формою є іменником жіночого роду. Видається, що це відіграло не останню роль під час категоризаційно-концептуалізаційної діяльності носія української мови та подальшого його поетичного опрацювання.

*«Тоді ж... зійшлись твої пани, твій скарб, і скот, і степ ділити. І знов (на літа чи віки?) зчорнілий край, дощами змитий, і над полями вітряки... Знов невідкличність і руїна... О, казнь незримої руки! **О четвертована Вкраїно!**»* [2, с. 43]. Для поетичних творів характерні глибока ерудиція, літературний смак, вимогливість до художнього слова. Метафоризація образів світової та вітчизняної історії та культури вирізняється як традиційним трактуванням, так і авторським осмисленням. Висока інформативність і переносне значення традиційних образів зумовлюють їх поліфункціональність у структурі твору, уможливають широкий спектр інтерпретацій. Через образ панів автор створює конотацію «**залежна**», репрезентовано концепт лексемами «**Вкраїна, край**». Колористика в процесі об'єктивації концепту відіграє важливу роль, бо здебільшого підкреслює емоційне навантаження контексту. Зокрема, автор створює образ зруйнованої, розділеної на частини країни, колір «зчорнілий» підсилює значення знищеного, понівеченого.

Глибока віра в Бога та неодмінний прихід вищого суду поєднуються в Юрія Клена з надіями на справедливе й щасливе майбуття України, на її звільнення, свободу. Так само концепт у творах автора входить у зв'язки з протилежним антонімічним концептом «пекло» та його сегментами: *«Так ніч що ніч... – бурчить старшина, чекай... прийде, чи ні... навіщо здалась Україна для цього бісового сина відлюдка сатані!..»* [2, с. 248]. У схожих випадках автор актуалізує сегмент концепту «народ» і надає йому додаткового значення «бездіяльний», що також формує образ **залежної України**, викликає асоціації з програною війною,

відчаєм, ціннісний складник – негативний.

Поширеним способом об'єктивації концепту УКРАЇНА у фольклорному та поетичному дискурсах є лексема «**край**», яка перебуває в ядерній зоні концепту УКРАЇНА у зв'язку з продуктивною вербалізацією. У контекстах вона функціонує як складник у різних позитивних і негативних образах, звідси й відповідні ціннісні компоненти. Дуалістичність образу країни викликана власне *амбівалентністю образу України*, який можна вважати традиційним, адже він прослідковується ще в поетичному дискурсі Тараса Шевченка (рай-пекло). Як стверджують учені-когнітивісти, дуалістичність, бінарність є одним із принципів упорядкування концептів [89, с. 18]. Амбівалентність концепту УКРАЇНА розкриває глибинні елементи смислу його сегментів через зіставлення. Бінарно-опозиційний принцип природньо представлений у концептах у зв'язку з тим, що їхня структура передбачає ознаки, протилежні за своєю суттю. Антонімічні зв'язки, у які вступають компоненти концепту, свідчать про його дуалістичну природу, поєднання в одному контрастних елементів. Однією з поширених бінарно-опозиційних пар є «**рідний край – чужина**»: *«Блажен, хто гордо кинув рідний край і з посохом в руці пішов шукати на чужині незнаний дальній рай, куди веде його весна крилата»* [2, с. 24]. Пекло унеможлиблює наявність раю, звідси – мотиви пошуку того раю, який замінить рідний край, який протиставляється чужині «дальній, незнаній». *«Коли тебе сурма твоєї туги покличе знов у рідний дальній край, де ждуть тебе безчестя і наруга слова над пеклом Дантовим згадай»* [2, с. 120]. Опозиція **рідний – дальній / чужий** пов'язана з життям в еміграції, також простежується вже згадане порівняння з **пеклом**. «Україна-пекло» часто актуалізується у поетичному дискурсі Юрія Клена і варте окремої уваги. Рідна земля для поетів-емігрантів – це сукупність суперечностей, звідси й бінарна пара **пекло-рай**. У зв'язку з об'єктивними обставинами, у більшості ситуації терором більшовиків на території України рідна земля стала місцем пекельних мук, страждань. Це реальність викликала появу рядків, що відтворюють важке, сповнене терпінь, горя і болю існування. *«Вважай на магію страшну чисел: ось пекло, це землі частина шоста, а край*

зелених верб і пишних зел, що скрізь його покрила вже короста – останній в неклі круг, дев'ятий круг» [2, с. 121]. Репрезентація сегмента **рай** через словосполучення «край Шевченкових ідилій» свідчить про те, що мрії про щасливе життя в рідному краю, або ж «раю» лишилися у минулому: «...і в **синій край Шевченкових ідилій** нехай веде до міст і дальніх сел, де чисті весни й нам колись зорили» [2, с. 121]. Вербалізація концепту УКРАЇНА наведеним словосполученням є новаторським, нетиповим способом його об'єктивації. **Рідний край – пекло, чужина – рай** репрезентовано в наведених рядках: «Як покину я **цей край**, табором десь інде стану, **запроваджую рідний рай на незнаному баштані**» [2, с. 212]. Актуалізація сегмента «народ» та об'єктивація концепту лексемою «**край**» у контексті «Коли **твій нарід** лихо поневолить, не кутай скаргами **твій рідний край**» [149] сформували тезу, що в бідах українців винні самі українці, а не їхня держава. Епітет «**рідний**» надає позитивного ціннісного звучання концепту.

Як і більшість представників «Празької школи» Юрій Клен у процесі вербалізації концепту УКРАЇНА часто актуалізує **топоніми-символи**, які є беззаперечними асоціатами досліджуваного явища. У його творах зустрічається **Київ, Полтава, Харків, Чигирин, Крим, Софія** тощо. Храм Софія, наприклад, є величним символом духовності України: «...усім об'явиться, як чудо, Істота кожної з земних речей. Хрестом прорізавши завісу диму, В красі, яку ніщо не сокрушить, **Свята Софія**, ясна й незрушима, Росте легендою в блакить». Автор постулює віру в незламність християнства в Україні та її майбутню державність. «Голод сурмить, як осел. [...] **Київ і Харків, Полтава, Одеса** в себе приймають... села...» [2, с. 124]. У творі «Мандрівка до сонця», рядки з якого наведено вище, автор формує **образ України під час голоду, країна нещасна, залежна, сплюндрована**. Асоціації – негативні, народ беззахисний, відсутність української величі духу, ціннісний складник – негативний, автор засуджує народ за бездіяльність. У цьому вірші суто український зміст і тематика, адже в часи скрути люди покидали рідні села та йшли геть до міст, шукаючи там кращої долі.

У поетичному дискурсі Юрія Клена об'єктивовано концепт УКРАЇНА через адміністративно-територіальне утворення Запорозька Січ, що актуалізує у свідомості мовця зв'язки історичного героїчного минулого України: *«Ніякий чар часи ти не відкличе, що гураганом прогули по Січі»*. **«Україна – країна лицарів»**. Саме такі асоціації викликає вербалізація концепту лексемою Січ, яка є культурно ваговою для носія української мови, адже козацтво – це феномен, який характеризує українську націю на ментальному рівні, вона войовнича, смілива, активна, свободолюбна. Головне – пам'ятати подвиги своїх предків, аби творити не менш славне майбутнє: *«Воскреслим полум'ям старої слави ти спалахнула в чорні дні Полтави, коли тебе причарував навіки король звитяжений, останній вікінг»* [2, с. 139]. Концепт УКРАЇНА репрезентовано лексемою **«ти»**, яка у вірші зустрічається досить часто у зв'язку з його назвою – **«Україна»**. Назвавши твір іменем держави, автор сміливо веде з нею розмову, дошкульно нагадуючи їй про її хиби. **Чорні дні** – підсилює мотив складних часів, Полтава – прямий асоціат із концептом УКРАЇНА. Постульовану тезу підтверджують і наступні рядки: *«Чому ти не поплив на Бенарес? Чом за новою Січчю не нишпорив? Але в козацьку Січ – клич, чи не клич віддавна не пускають Беатріч»* [2, с. 233]. Окрім того, у наведених рядках автор під час вербалізації концепту УКРАЇНА сегментом **Січ**, корелює його з концептом «еміграція», викликає асоціації з пошуком нової Батьківщини. *«В нестямі божевілля який страшний ясир з Полтавщини й Поділля стягав тоді Сибір! Розвіявши по нивах полову мертвих мрій, гноїли в колективах весну Твоїх надій»* [2, с. 187]. **Топоніми-символи** в наведеному випадку актуалізують сегмент **«народ»**. Юрій Клен асоціював його насамперед із **репресованим** людом, **«червоний терор»** відправляв представників українського народу, які мислили інакше, у заслання до Сибіру. Через алегоричний образ **«весни надій»** поет об'єктивував концепт УКРАЇНА, створив асоціативний образ **«незалежна»** та надав концепту позитивного ціннісного звучання, також у загальному контексті сформовано образ **«України-жертви»** – **країни залежної**.

У деяких контекстах зустрічається одразу кілька складників національного

простору, які формують узагальнений образ «України», а отже, входять до концепту як його компоненти: *«А там жорстокі і дзвінки морози, забута Богом Лозова, якісь загублені в **стенах колхозу** і вкриті снігом дерева...»* [2, с. 161]. **Степ** – семантико-когнітивний сегмент концепту **«простір»**, який корелює з концептом УКРАЇНА, оскільки значна частина території нашої держави знаходиться в степовій зоні, тому він є символом-характеристикою України, про що свідчать твори багатьох митців української літератури. **Лозова** – це місто на півдні Херсонської області, яке асоціюється з Україною та входить до концепту як його сегмент. Словосполучення «забута Богом» викликає асоціації **«країна в занепаді»**, економічного спаду, розрухи. Ціннісний складник **негативний**, адже автор об'єктивує семантико-когнітивний сегмент концепту **«Радянська Україна»**, який свого часу був у ядерній зоні досліджуваного явища. Про виведений компонент свідчить лексема – символ доби – **«колхоз»**, до речі, автор навмисне не вживає українського відповідника, чим підкреслює штучність, нав'язаність із боку більшовицької Росії комуністичного режиму, неприйнятної й непритаманної для свободолюбного народу, і, звісно, такого ненависного для Юрія Клена, який хоч і залишив Україну, та все ж стежив за всіма виявами «червоного терору» на його Батьківщині.

*«І ти все тая ж. Чи не в **Сквири** тебе я вперше був пізнав? Чи в маракешьськiм темнiм вирi підслухав такт твоїх октав?»* [2, с. 177] – особливо інтимні спогади пов'язані з містом **Сквира**, які, крім вербалізації концепту УКРАЇНА, корелюють із концептом **«дитинство»**, адже саме з цього міста родом поет. Наведену тезу підкреслюють рядки з поетичного твору «Автобіографія»: *«Шляхи від **Сквири** до Амура з українських піль під океан»*. Без особливих образів та конотацій зустрічається сегмент концепту – лексема **«Чигирин»**: *«Я був би комісар, коли би жив під **Чигирином**. Мене манджурський цар хотів зробити мандарином», «У темноті підранній порта дримає **Чигирин»*** [2, с. 248].

*«Але не раз у тім пахучім димі заїжджі гості, що плекали чвань, – ось **Бернард Шов** та інші «побратими», в'ялились на поживу, як тарань,*

мандруючи, як Катерина в **Крими**, по килимах, покладених на твань» [2, с. 248]. Юрій Клен вербалізував концепт УКРАЇНА топонімом Крим, викликавши асоціацію з Україною. При прочитанні наведених рядків у сучасного читача виникне неодмінна асоціація із сьогоденням. Україну грабують, знищують, підкорюють, а світ мовчить. «Тож раз, так само в **Київ** прикотив, вшанований в Москві Панайт Істраті, і кожний ладаном йому куриє, а держвидав – хоч був скупий на трати – у гостя всю продукцію купив» [2, с. 72]. Також у наведених концептах актуалізовано сегмент «народ» із негативним ціннісним звучанням і сегмент «влада».

Окрім наведених топонімів-символів (адміністративно-територіальних утворень і пам'яток української культури), Юрій Липа часто використовує інші складники, які посідають своє чільне місце в об'єктивації національного простору й відповідно – держави. Основними в цьому напрямі є гідротопоніми, агороніми (назви площ), годоніми (назви вулиць). Наприклад, «Ще спогади такі чіткі і свіжі: повитий курявою шлях, над **Бугом** сонний і брудний **Ладизин**, ясні заграви по ночах» [2, с. 161]. У поезії «**Київ**»: «**Линяють** «буржуячі зграї», міліє **Дніпро** за куцем; а срібло сузір'їв стікає в державну скарбницю дощем» [2, с. 236]; «Знов дише в легендах Москва; а понад **Софійським майданом** так само на північ віддано простерта в руці булава. Та ні, це глузливий салют! Лисніє в намисті вогнів коростою вкритий **Хрещатик**» – через контекст лексеми, які асоціювалися з Україною, були гордістю її представників, отримали негативну конотацію, концепт репрезентовано як залежну країну, яка перебуває в занепаді, ціннісний складник – негативний. Також варто виділити групу похідних лексем від топонімів, які є символами України, наприклад: «Де хвиля б'є об скелі круторогі і шумом криє зрадницькі пороги, де дме над островом **дніпрянський вітер**, вирощувала ти спізнілі квіти жорстокости, герйоства і посвяти і ткала з них собі багрянні шати». «Чи, може, десь в **Олександрії** над мутним плесом нільських хвиль юнацькі пригадала мрії на розмежів'ї **сквирських піль?**» [2, с. 177].

Ядерною лексемою концепту УКРАЇНА є держава як її онтологічна суть.

Україна в часи Юрія Клена була країною, але не державою. У його творчості трапляються поодинокі випадки такої вербалізації, частіше – саркастичної, поет надає негативного ціннісного звучання, адже репрезентує «**Радянську Україну**» та її **народ**. *«Зате у нас держава квітне знову. Під маршів і машин ритмічний такт ми творим націю нової крові. Вже душі нам покрив червоний ляк. **Вкраїнізовано** всі установи»* [2, с. 35]. Образ варто трактувати від зворотного, про що свідчать лексеми-символи та лексеми-характеристики доби, сучасної поету (**червоний ляк, машин ритмічний такт**).

Як поет-націоналіст, Юрій Клен не залишив осторонь активні **компоненти** концепту УКРАЇНА – **народ і нація**. Ідею нетлінності духу нації Юрій Клен утверджує в образі князя **Володимира**. Наперекір лихоліттям та ворогам українці зберегли волелюбність, національну самоідентичність, не здатен їх спопелити «пожар червоних прапорів»: *«І ось гуде під шум аеропланів Лихий пожар червоних прапорів. Вдивляючись весною в дальній обрій, Щороку бачить князь: скресає лід. І згадує, як по добі недобрій Загинули, не полишивши слід, І дикий печеніг, і люті обри. І грає усміхом суворий вид»* [2, с. 87]. Компонент актуалізовано опосередковано через контекст. *«Чекаю розстрілу. Петро Палій»*. *«Сьогодні вмру за тебе, мій **народ**. Іван Манзюк»*. – *«Кінець. Нема надій. Прокляття шлю катам. Василь Макода»* [2, с. 24]. У наведених рядках актуалізовано компонент **«народ»**, якому надано найвищого ціннісного складника. Також у поетичному дискурсі митця використано присвійний займенник на позначення поняття «український».

Спільним для представників «Празької школи» є вербалізація концепту УКРАЇНА займенником **«ти»** в різних парадигматичних формах і з двома способами його написання – з великої чи малої літери. Як свідчить лексико-семантичний і концептуальний аналізи, написання має значення також актуалізує додаткові асоціативні та ціннісні складники концепту. Вживання з великої літери, наприклад, надає поняттєвому та образному складникам відтінків сакральності, відповідно найвищої цінності. Вербалізація лексемою **«ти»** з маленької літери передає негативний або нейтральний стан. У поетичному

дискурсі Юрія Клена об'єктивація концепту займенником представлена в різних формах і варіантах, але написання з маленької літери не надає слову негативної конотації, а вживається, як і з великої літери, у позитивних контекстах. Наприклад: «*А **Т**и, **Т**и зріла, мов зерно, що спіє в лоні невідомім, щоб повернув колись стерно керманич в грізний день залому, якого ждали ми давно*», «*...крик у нітьмі: Де **т**и? Де **т**и?» [2, с. 254]. У першій цитаті актуалізовано сегмент «народ», асоціація революції, конотація – дієвий.*

Автор намагається через **образ зерна** передати відчуття майбутньої перемоги його держави, ціннісний складник – позитивний. «*Тобі, праматір, шлю привіт з років, що час їх порохом укрив*» – вербалізація концепту УКРАЇНА лексемою «**праматір**» є новаторським способом об'єктивації. У читача автор викликає асоціації з історією розвитку країни, можна виокремити пласт – **древня**, ціннісний складник – позитивний, загальний образ – **Батьківщина, рідна земля**. «*Та що **т**обі пісні цих клятих літ і чорний жах, що вовком виє! **Т**и в крилатім шумі прапорів колись зустрінеш буйний травень*» – оптимізм, віра в краще майбутнє Батьківщини, беззаперечна перемога, **весна** – як символ відродження або ж зародження нового. Письменник вірить у свою рідну землю, у зв'язку з чим викликає в читача асоціацію з відродженням могутності держави. Образ пісні, що вовком виє, надає конотації «**залежна**». Схожі впевнено оптимістичні мотиви й у наступних рядках, у яких об'єктивовано концепт УКРАЇНА: «*Та що **Т**обі, **Т**обі до них, що йдеш крізь дні прекрасні і суворі до дальніх мет, невидано-ясних, прямуючи в нові простори!» [2, с. 53].*

Нечасто вживаною є репрезентація концепту УКРАЇНА як «**Україна-країна**», «**Україна-Радянський Союз**»: «*А ми із тобою все тою ж межею прямуєм без тіні (ах сині, ах сині!) в широкій, безмежній **країні***» [2, с. 179]. Використовуючи лексему «**країна**» автор натякає на **образ Радянського Союзу** через епітети «широка, безмежна» та надає конотації «чужа», ціннісний складник – негативний; у зв'язку з використанням семи на позначення кольору «синій», який у поетичному просторі митця асоціюється з холодом, чужиною, чимось далеким. Образ Союзу з різко негативним ціннісним компонентом

простежуємо й у наступних рядках: «*Поволі брякла, мов велика туша, ненависна киргизам і інгушам, грузинам і карелам осоружна, імперія зажерлива, потужна*» [2, с. 86]. Негативний ціннісний складник є очевидним через епітети до іменника «імперія».

Отже, концептуальний аналіз ілюструє чилений матеріал для дослідження процесу та способів об'єктивації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Юрія Липи. Репрезентація концепту пов'язана з екстралінгвальними даними, а саме: індивідуально-авторський досвід та ідеях носія націоналістичної ідеології, не останнє місце посідає вплив української народної творчості. Встановлено та описано значну кількість нетипових, оригінальних способів вербалізації, що характеризує митця як ерудовану, багатогранну й оригінальну мовну особистість. Актуалізуються **смишли родюча земля, дієва/бездіяльна, недієва, войовнича/миролюбна, залежна/незалежна**, які в результаті формують позитивний або негативний ціннісні складники, а також **образи матері, рідної землі, єдиного краю, держави, нації, країни, святої землі, праматері**. Наведені образи асоціюються з Батьківщиною та мають позитивну ціннісну конотацію, за шкалою цінностей мають пріоритетне місце: **Україна як найвища цінність**. Більшість способів вербалізації, образів і навіть цінностей не є новаторськими. Однією з виражених характеристик творчості митця є бінарність, дуалістичність репрезентації концепту. Окрім наведених антонімічних смислів, виведено опозиційні пари **рідний край/чужина, рай/пекло**. Амбівалентність концепту УКРАЇНА розкриває глибинні елементи смислу його сегментів через зіставлення. Бінарно-опозиційний принцип природньо представлений у концептах у зв'язку з тим, що їхня структура передбачає ознаки, протилежні за своєю суттю. Антонімічні зв'язки, у які вступають компоненти концепту, свідчать про його дуалістичну природу, поєднання в одному концепті контрастних елементів.

Важливою для опису концептів є сполучуваність мовних одиниць, яка дає можливість повніше відобразити відповідний фрагмент картини світу та встановити процеси категоризації досліджуваного явища. Результати лексико-

концептологічного аналізу свідчать, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА характерними є прикметники та дієприкметники, які містять **онтологічне знання** (*рідний*), **містять часові/історичні** (*козацьку Січ, в чорні дні Полтави*), **географічні** (*український степ, полтавські ниви, гуцульський край, київська земля*), **просторові** (*в широкій, безмежній країні*), **естетичні параметри** (*місячні ночі, завітчана*), **емоційно-образну оцінку** (*нещасній, смутне, зчорнілий край четвертована Вкраїно, останній в пеклі круг, дев'ятий круг, синій край Шевченкових ідилій рай, Свята Софія*). Подібна семантика виділяється і в складі іменників, з якими сполучаються лексеми-вербалізатори концепту, але варто зазначити, що актуалізованих параметрів значно менше. Зокрема, до них належать антропоцентричні (*обличчя України*), просторові (*в розлогість українських нив, Шляхи від Сквири*) й емоційно-образні характеристики (*весну Твоїх надій*). Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) у якому лексеми-вербалізатори виступають суб'єктом дії (*не бачив край, навіщо здалась Україна, в себе приймають буру блювотину сел, дрімає Чигирин, міліє Дніпро, держава квітне знову, Ти зріла*); б) є об'єктом дії чи стану, такого типу зв'язку значно більше (*Хай же ім'я твоє славиться, зрікшись рідної оселі, не врятували України, запроваджу рідний рай, гураганом прогули по Січі, забута Богом Лозова, загублені в степах колхозу, в Київ прикотив, вкритий Хрещатик, Тобі, праматір, шлю привіт*). Контент-аналіз показав, що в переважній більшості контекстів концепт виступає не суб'єктом, а саме об'єктом дії, що пов'язано з метафоризацією концепту УКРАЇНА та його сегментів. У синтагматиці концепту виділяється група як типізованих, так і ситуативних пропозицій.

Номінативне поле концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Юрія Клена вибудовується навколо понятійного ядра – **держава, Батьківщина, рідний край, країна**. Семантико-когнітивні компоненти представлено значною кількістю різних лексем, які представлено або в синонімічних зв'язках, або асоціатами концепту.

4.5. Вербалізація концепту УКРАЇНА в мовотворчості

Галі Мазуренко

Галя Мазуренко прожила майже століття (1901–2000 р.). За кордоном Мазуренко випустила одинадцять поетичних збірок. Чотири з них вийшли в Празі: «Акварелі» (1926), «Стежка», «Вогні» (обидві 1939), «Снігоцвіти» (1941). Решта – у Лондоні: «Пороги» (1960), «Ключі» (1969), «Зелена ящірка», «Скит поетів» (обидві 1971), «Три місяці в літері життя» (1973), «Не той козак, що поборов, а той козак, що «вивернеться»...» (1974), «Північ на вулиці» (1980). У 20-х роках у Чехословаччині Галя Мазуренко потрапляє в епіцентр українського культурного еміграційного життя – у Прагу. Вона опинилась у гроні блискучих талантів, що гуртувалися навколо часопису «Вістник» – це Євген Маланюк, Наталя Лівницька-Холодна, Олена Теліга, Олег Ольжич, Олекса Стефанович, Леонід Мосендз, Оксана Лятуринська й інші. «Як і про багатьох її сучасників – борців за українську державність у 1917–1920 рр. – упродовж усього радянського періоду про неї на Батьківщині згадувати, писати, досліджувати її літературну та мистецьку творчість заборонялося. І лише з утвердженням демократичних тенденцій після 1991 р. Галя Мазуренко, ще за життя, повернулася в Україну. Її творчість стала предметом досліджень багатьох літературо-мистецтвознавців» [215]. Життєвий і творчий шлях поетеси досліджували Б.М. Бойчук, М.М. Ільницький, І.В. Качуровський, Ф.П. Погребенник, Ю.В. Покальчук, Б.Т. Рубчак, Т.Ю. Салига, М.Ф. Слабошпицький, М.П. Чабан, Д.С. Чередниченко, В.П. Шаян та інші, хоча твердження І. Качуровського, що критичних праць про поетесу написано найменше серед праць про інших «празжан» є правдивим. Варто зауважити, що зазначені вчені є доволі широким гроном літературознавців і письменників, адже постать Галі Мазуренко в історії та культурній спадщині століття воістину легендарна. Теми, мотиви, образи її творчості різноманітні й оригінальні. Не останнє місце в поетичному дискурсі поетеси посідає актуалізація сегментів концепту УКРАЇНА. В одній із перших збірок «Акварелі» простежується сум за Батьківщиною, як і в усіх представників «Празької школи». Проте художнє

бачення Галі Мазуренко відмінне і від «пражан», і від неокласиків. Основною мовотворчості поетеси є вербалізація концепту УКРАЇНА ядерною лексемою в різних парадигматичних формах і двох варіантах УКРАЇНА та «**Вкраїна**»: «Світе любий, тасмний, далекий, Так, як зоряні ночі **Вкраїни**, Як лелека в ту **світлу країну**, Я полечу туди, як лелека» [5, с. 179]. Світла туга за рідною землею впливає на творення образів, тож авторка через порівняння активізує **образ рідної землі** та надає їй найкращих характеристик. Словосполучення «**зоряні ночі**», «**світла країна**» активізують позитивні асоціації в читача та надають Батьківщині найвищої цінності, яка підсилюється контекстом. У процесі дослідження постає питання про феномен патріотизму, відчуття любові до Батьківщини. Із проведеного прагматичного та когнітивного аналізів впливає такий висновок: це один із морально-етичних компонентів колективної свідомості нації, який зазвичай посилюється в кризові й перехідні етапи розвитку суспільства, у періоди соціально-політичних змін. В Україні, наприклад, це межі століть (кінець XIX – початок XX ст. та кінець XX – наші дні).

Народилася Галя Мазуренко в Петербурзі, оточення (родичі її батька) – здебільшого російська інтелігенція, та все ж вона патріот України. Ідея патріотизму зароджується в людині з розумінням належності до певної національно-етнічної спільноти. Складниками самосвідомості патріота є мова, культура, історична пам'ять, національна система цінностей, тобто звичаї, традиції, певні моральні стандарти поведінки, а також почуття (зокрема національної гідності, гордості, любові, вільного існування на своїй землі) [8, с. 229]. Відповідно всі наведені вище складники, а точніше їхні елементи, актуалізуються в мовотворчості митця та створюють узагальнений образ України, який має найвищий ціннісний складник. «*Маляр Гойя вірив у перо, що за меч сильніше. В Україну свою, – в Народний Дух!*» [5, с. 43]. Концепт вербалізовано лексемою «**Україна**», створено образ **Батьківщини та патріота**, який вірить у її світле майбутнє, поряд із концептом актуалізовано компонент «патріотизму», який репрезентовано словосполученням «**Народний дух**» –

написання з великої літери підкреслює особливу ціннісну частину. Схожі процеси вербалізації простежуються також в інших рядках. Поетеса часто актуалізує поряд з образом **Батьківщини патріота** (іноді конкретно – **патріота-емігранта**). Часто Україна постає в типовому жіночому образі, простежуються об'єктивації концепту займенниками в різних парадигматичних формах. У більшості випадків образи та виражений ціннісний складник є позитивними. *«Чому б не віддати увагу свою Нам на рік на два **Україні** В культурах чужих у чужім краю? В тотемах, в емблемах, в племенах, расах, Бачу я усміх **Її** трьох **облич**»* [6, с. 58].

*«Лише богами, – їх боги вінчали, в них відчинилися [повіки. Любов богів плодюча, довга, сильна, безлюдний край [їх дітьми заселила. Тому в нас, бач, на **тихій Україні** стрункі дівчата **Її** парубки – в Ахила»* [5, с. 58]. У наведених рядках у процесі вербалізації концепту ядерною лексевою використано типовий епітет «**тиха**», яка викликає в читача асоціативно-образну частину – **мирна, спокійна**. Поетеса створює образ України – **обраної богами землі**, народ – їхні нащадки. Мотиви сакральності, святості рідної землі є притаманними для поетичного дискурсу початку ХХ століття. Очевидно, це пов'язано з ціннісним складником досліджуваного концепту, адже в більшості творів «**Україну**» позиціоновано через ідеологему «**найвищу цінність**». *«Що це, недогляд **Старосвітської України**, Чи фотографа, чи живі очі зрячі? Бо я читаю уважно «**Таємну Доктрину**» **Моєї старої землячки**»* [6, с. 54]. Об'єктивуючи концепт «**Україна**», Галина Мазуренко використовує поряд із лексевою епітет «**старосвітська**» в такому значенні – «та, **яка дотримується традицій, звичаїв**», «**християнська країна**». В опозицію поставлено «**Таємну доктрину**» – це книга Олени Блаватської, яка народилася в Катеринославі та була окультисткою і спіритуалісткою, деякі російські словники називають її філософом.

Поезії Галі Мазуренко схожі на щоденник спогадів. Часто образ України вплітається в розповідь про дитинство: *«**Колись**», – казав він, був я молодий, А ти, дитина, гралась на колінах... Тоді пригадую всю **Україну**, **Заквітчану***

Просвітами, – і змовк» [6, с. 97]. «**Просвіта**» є сегментом концепту Україна, бо це одна з найстаріших громадських організацій України – Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Вона колись, як і сьогодні, посідала важливе місце в процесі загальнодуховного та національного відродження українського народу. Контекстів, у яких вербалізовано концепт ядерною лексемою «**Україна**» в поетичному дискурсі Галі Мазуренко багато, часто вона згадує Батьківщину, надаючи їй особливих відтінків чи додаткових ознак, та для визначення географії місця. У таких випадках репрезентовано ядерну зону концепту: «*Але дівчина з образа, що захищала Фінляндію, Стала маляркою в **Україні***»; «*Лондон на кілька сот років Миє камінь свій міст старовинний Під трамвайний і пароплавний режіт, Так, як мости в **Україні***»; «*Під землею через безліч літ Ми зустрілися, моя **Вкраїно!***»; «*Нарешті, востаннє, в Неаполі, в темній кімнатці, В краю, де небо та спека такі, як у нас в **Україні***» [6, с. 144]. Є контексти, у яких навпаки всю увагу авторки зосереджено на творенні образу України, у таких випадках концепт репрезентовано, крім ядерної лексеми, ще низкою додаткових ознак: «*Кажуть, ніби зникла При загадкових обставинах, Бо змалювала вона **Україну** й **Шевченка**... Шезла й картина? Чудом іконою ставши... вона намалювала хартію **Вольности України!***». Авторка змальовує образ митця, яка зробила, на думку радянської влади, найбільший гріх, змалювала на своїй картині «вольність України» та її символ – «Шевченка», таким способом поетеса актуалізує асоціації «залежна», «репресії», ціннісний складник, який закладено в основу ідеологеми «**Україна як найвища цінність**», бо художниця віддала за неї життя. Є контексти, у яких актуалізовано смисли **войовничий**, **дієвий** та представлено активний компонент досліджуваного концепту – **народ**. Створено образ Батьківщини, за яку готові боротися її «сини», які вже стали «мужами». Ціннісний складник – позитивний. «*Залізні лицарі підрастають помалу. Страшно Мужів, що вже не бояться смерти, Виростають з землі **боронити своєю Україну***» [5, с. 127].

Чимало в поетичному дискурсі Галі Мазуренко використано **слів-топонімів**, які є прямими асоціатами або словами-символами, які знаходяться в близькоядерній зоні концепту УКРАЇНА. Найбільш типовим для мовотворчості поетеси є лексема «**Дніпро**». Цей топонім-символ оспіваний у фольклорному та поетичному дискурсі. Це не просто найбільша річка України, це її символ, символ **славної історії**, що поєднує різні епохи, починаючи з найдавніших часів до сьогодення, **символ незламності, сили духу** українського народу: «*А голос каже. Чи Дніпрова хвиля Той голос чує? Чи людей він гріє? Шепнуло: «Ти надійся. Будуть сили! Надійся, чуєш? В тебе є надія!»* [5, с. 177].

«*Чути запах смоли та риби, Як на пристанях Дніпра, Дону. Тут стояв Орлик і думав, – Розбите! І тяжко стояти було старому*» [5, с. 65]; «*Прилітають змії мочити крила, Де рукав Ярославни Впадає в Дніпро. По воловій шкурі Бродять світами діти від краю до краю*» [5, с. 83]. У наведених контекстах поетеса вживає топоніми-символи «**Орлик**», «**Ярославна**», які є не тільки асоціатами концепту УКРАЇНА, а й формують і утримують у свідомості читача міцний історичний каркас, який формує образи славного минулого України. «*Пронесли вони гасло – Звізду та йдуть далі, далі, їх сліди видно далеко за Дніпром, Де висока, мов тюрма, могила стоїть*» [5, с. 129]; «*Хай оксамитові штани пошиті із занавісок, Вогні над Дніпром! Пісні! А народ? Як береже народ пам'ять своїх **непокірних героїв!***» [5, с. 212] (актуалізовано сегмент концепту «**народ**», йому надано додаткового смислу «**войовничий, дієвий**»): «*На Дніпрі стоїть Гола Пристань. Не пройти, обліпили корму. Хтось співає жагучую пісню і розкаже всю правду йому*» [6, с. 53]; «*Де там хліба, води попросять. От Дніпро. От висока Могила. Вітер віє, немов голосить*» [5, с. 22]; «*В нас Яворницький із музею повечеряв. В старім Дніпрі із ріжками вужі, Що гроші бережуть і місце тут нечисте!*» [6, с. 79]; «*Ти одягнена, та чи щаслива? По турбінах в неволі Дніпро*»; «*Не Гуляй Поле розгулялося, Не Дніпро ріку вкрило хвилями*» [6, с. 85].

Окрім гідроніма-символу, зустрічаються в поетичному дискурсі Галі Мазуренко й інші асоціати: «*А там, де Дніпро, де Кожум'яка Загинув за віру,*

Стоїть золотoverхий Київ» [6, с. 203] (актуалізований сегмент викликає в читача асоціації з Україною – центром християнської віри, а також репрезентує смисл – давня, історична земля). Крім наведених, зустрічаються і такі історичні контексти: *«Де монголи клали на князів дошки, На в'язнів Київських. Чи, на диби! На мініятюрах видко мертві подошви І відрізані голови тої доби»* [6, с. 36]; *«І море Каховське...»* [6, с. 82]. *«По пляну буду жити на сьогодні. Додому доберусь, – візьму Грінченка! Вже сорок літ (чи згадувати годі?) Купила я його й листаю помаленьку»* [6, с. 84]. Словник за редакцією Бориса Грінченка – одна з найкращих і найповніших лексикографічних праць з української мови ХІХ ст., – актуалізована в наведеному контексті й асоціюється з Україною, а отже, входить як сегмент до концептуальної структури концепту УКРАЇНА. Поети й митці, які прославляють Україну далеко за її межами, безпосередньо дотичні до творення національної ідеї та є вагомим і яскравим пластом у поетичному дискурсі Галини Мазуренко. Разом з ім'ям чи прізвищем митця авторка актуалізує його ідеї та репрезентує для читача не тільки концепт УКРАЇНА, а й додаткові ціннісні, асоціативно-образні складники, які пов'язані з їхньою творчістю та життєвим шляхом: *«А десь в Україні Сковорода Світ Духа ловив невловний»* [6, с. 198]; *«Ніжні, повні не нашої Сили, дужі! Це ти, мій друже? Леся Українка?»* [5, с. 63]; *«І Леся Українка там жила, – в Єгипті? Де смерть обличчя різьбить делікатно, Як сум на статуях в пісках»* [5, с. 198]; *«Те саме горе в мене на серці, Що в Києві: смерть Горської Алли»* [5, с. 206].

Окремим яскравим сегментом концепту, який є не тільки асоціатом концепту УКРАЇНА, а ще й актуалізує в ньому історичний пласт (**сильна, войовнича, дієва**) є Запорізька Січ і похідні лексеми від іменника: *«В селі приборкують щодня повстання. Край хати камінь над могилою Сірка. Січ Запорозька. Січ передостання! Навпроти верб хатина геть стара, Кудись пропали, чи покрав хтось двері?»* [5, с. 133]; *«Коли б то вона, донька запорозьких стенів, Пережила з нами Відродження Нації в 1919 році!»* [5, с. 204].

У творчості Галини Мазуренко багато віршів-спогадів, які, як нотатки з її щоденника, змальовують **дитинство, матір, хату, дім** та її рідний **край**: «*Тікаю я з дому, як діти, як діти!*» [6, с. 98]; «*Гаряче Українське сонце. Власне таке, що його ждав будинок*» [6, с. 34]; «*Дитиною в «Майбутнім Січеславі», А поки що в старім Катеринославі, В парку, що мав колись давно козак Глоба*» [5, с. 57].

Символами «України», крім згаданого, є її **мова, культура, народ і нація**: «*Наша культура росте й не пада Серед чужих*» [6, с. 75]; «*Космополітичні друзі повні протесту: Для них моя мова – код умовних знаків Відверта балачка, з собою чесність*» [6, с. 94]; «*Попухлі від голоду діти простого народу. Пожаліла б свята душа, нагодувала, та в гетто І її без пашпорта зарують кам'янорилі антиподи!*» [5, с. 42]; «*Про волю нації, як нечестивий звіт! Де засідають мужі нечестиві, Підсиджують (момент ловить!), Обібраних доценту й нещасливих*» [5, с. 111].

Не так часто як інші сегменти концепту, автор репрезентує в процесі об'єктивації концепту лексеми «**країна**» та «**край**»: «*Де колос до колоса й тягнеться з серця пшениця, Запізнені вісті приходять з країни, де люди живуть недовго*» [6, с. 147]. Авторка актуалізує смисли «залежна», «репресована», образ та ціннісний складники – негативні. Це пов'язано з тим, що Галя Мазуренко хоч і провела більшу частину свого життя за кордоном, та ніколи не припиняла стежити за подіями, які відбувалися в її Батьківщині, і вона, звісно, не могла бути байдужою до тих звірств, які вчиняв «червоний терор», звідси й асоціація: «*Країна, де живуть недовго*» – це **Радянська Україна**. «*І не тяжко й ніщо не страшне. Чому ж тягне у край мій мене, Де ще плакати не розучились?*» [6, с. 57]. У наведених рядках перед читачем постає туга емігрантки-патріотки за рідною землею – «**Україна як найвища цінність**».

Отже, здійснений концептуально-стилістичний аналіз поетичного дискурсу Галі Мазуренко дозволяє стверджувати, що репрезентація концепту УКРАЇНА в мовотворчості поетеси базується на українській народній творчості, частково на творчості представників «Празької школи» та індивідуально-авторському досвіді. Останній можна назвати багатим, у процесах вербалізації авторка

виявляє себе не лише як освічена особистість, а насамперед як ерудована. Виявлено як типові, так і оригінальні способи об'єктивації концепту в поетичному дискурсі, задіяно низку асоціатів, які викликають образ України у свідомості носія української мови. Актуалізовано значну кількість лексем, пов'язаних з історією становлення та розвитку України, зокрема топонімів-символів, які формують і утримують у свідомості читача історичний каркас минулого та сьогодення України. Історичні сегменти формують позитивні образи «**славного минулого**», які асоціюються з **Батьківщиною** і мають позитивну ціннісну частину, за шкалою цінностей мають пріоритетне місце, Україна як найвища цінність. Більшість способів вербалізації, образів є новаторськими. Оригінальним є репрезентація концепту лексемою «**Дніпро**», яка формує образ-символ «незламності, міцності духу».

Важливою для опису концептів є сполучуваність мовних одиниць, яка дає можливість відобразити відповідний фрагмент картини світу. Результати аналізу свідчать, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА характерними є прикметники та дієприкметники, які несуть у собі онтологічне знання (*рідна*), містять часові (*старе*), естетичні параметри (*зоряні ночі, світла, золотoverхий*), емоційну оцінку (*старосвітська, тихий, обідраний, нещасний*). Подібна семантика виділяється й у складі іменників, з якими сполучаються лексеми-вербалізатори концепту, хоча актуалізованих параметрів значно менше. Зокрема, сюди належать антропоцентричні (*обличчя*), емоційно-образні характеристики (*в'язні, донька, могила, ночі*), онтологічні параметри (*воля*), просторові (*степи*). Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) лексеми-вербалізатори виступають суб'єктом дії (*недогляд України, ждав будинок*); б) є об'єктом дії або стану, такого типу зв'язку значно більше (*боронити Україну, змалювала Україну, стояв Орлик, впадає у Дніпро*). Контент-аналіз показав, що в переважній більшості контекстів *концепт* виступає не суб'єктом, а саме об'єктом дії, що пов'язано із задіянням значної частини сегментів у їх прямому

значенні. У синтагматиці концепту виділяється група як типізованих, так і ситуативних пропозицій.

Номінативне поле концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Галі Мазуренко вибудовується навколо понятійного ядра – **Україна, Батьківщина, рідний край**. Семантико-когнітивні компоненти концепту представлено як ядерною лексемою **Україна**, так і **топонімами-символами**. Останніх є чимало в поетичному дискурсі. Вони є прямими асоціатами або словами-символами, які знаходяться в близькоядерній зоні концепту УКРАЇНА. Найбільш типовим для мовотворчості поетеси є лексема «Дніпро». Цей топонім-символ оспіваний у фольклорному та поетичному дискурсі.

4.6. Функціонування репрезентантів концепту УКРАЇНА у поетичному дискурсі Олекси Стефановича

Поезія О. Стефановича в стильовому напрямі менше схожа на поезію «пражан», але подібна до неї за темами. Наприклад, вона позбавлена волонтаризму, впливу сірих буднів. Як зазначав дослідник творчості О. Стефановича І.М. Фізер, особливості творчості поета в загерметизованості свого світу, романтичності, оригінальності поетики, музичності. «У віршах поета прочитується позиція заглибленого в себе філософа-самітника, ревного адепта власної незалежності, яку цінував вище усіх земних благ» [8, с. 35]. «За ним утвердилася слава одного з найталановитіших поетів «Празької групи», – зазначав О.В. Мишанич, – але його замкнутість, самоізолюваність і, очевидно, особлива вимогливість не дали змоги помножити її, самоутвердитись уже в новій, другій еміграції» [141, с. 112].

В О. Стефановича домінує інтуїтивне охоплення сутності речей і явищ у світі, подібне до міфологічного світосприйняття предків, він найактивніше опрацьовує міфологічні теми, особливо слов'янські, через які створює узагальнений образ України. О. Стефанович заглиблювався в історичне минуле своєї Батьківщини, шукаючи там витоків української державності, простежуючи процес її формування та занепаду. Основи української ментальності склалися ще в дохристиянські часи, тому й природними у творчості поета є **образи**

Перуна, Либеді, Дива, Лади. Особливе місце в цьому поетичному світі, у своєрідному пантеоні посідає Перун, він постає в О. Стефановича захисником українства.

Процес вербалізації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олекси Стефановича міцно пов'язаний з актуалізацією історичних постатей і подій, які є прямими асоціатами досліджуваного концепту. Тому його «Плач Ярославни» (1923) сприймається як спосіб вираження авторських емоцій і почуттів щодо минулого України, навіяних безсмертним «Словом о полку Ігоревім». Автор інтерпретує художньо не лише далеке минуле, а й сьогочасне лихо, що спіткало його Батьківщину. Зокрема, створює образ хреста, який доведеться нести Україні за втрату могутньої держави Русі [217]. Хрест для України – це прокляття, це постійна загроза поневолення її сусідами, принизливе рабське становище колонії. «Розрубати цей хрест», вивернути «злоречий камінь» – значить вирватися на волю, здобути незалежність. Плекаючи дух лицарства, поет накреслює для нього лише один шлях: тернистий шлях боротьби, що призведе або до загибелі, або до перемоги. Волонтаристський порив у кінці диптиха «Хрест», хоч і передається градацією, проте не має наступального характеру. У поетичному дискурсі Олекси Стефановича є чимало таких творів, у яких концепт вербалізовано ядерною лексемою УКРАЇНА в різних парадигматичних формах: *«Лежить на тілі України, її проклятіє, злодух, І до сьогоднішньої днини **Несе їй чорну бідую**»* [15, с. 66]. Автор створює образ України як **нешасної, залежної країни** за допомогою антропоморфної метафори, у цьому випадку рядки викликають асоціації з образом «хреста». Таким прокляттям автор вважає постійну загрозу поневолення, залежності країни. **Чорна біда, проклятіє, злодух** – усі ці слова та словосполучення створюють негативний ціннісний складник, передають емоцію занепаду, песимізму. Схожі негативні образи та цінності передає автор у багатьох рядках: *«Ти бачив цюю Україну! – Лиш полини, лиш бур'яни... А мала вибуяти крином Благоуханної весни!»* [15, с. 64] – образ **залежної країни**, ціннісний складник – **негативний**. *«Не там, в йосафат-долині, У славі жаскій гряди, – Гряди в моїй Україні І там, великий, суди»* –

автор звертається до Бога, щоби він змінив місце «Страшного суду» (за Біблією він має відбуися у Йосафатовій долині) і з'явився в Україні, розпочавши саме з Батьківщини письменника. Із цих рядків варто виокремити образ суду, який викликає асоціації більше з грішниками, ніж із праведниками, бо за сакральним письмом, останні не знатимуть суду, ціннісний складник – негативний. *«То не була б із Твого раю Стократная руїна, То вся б од краю і до краю Воскресла Україна!»* [15, с. 238]. У поетичному дискурсі Олекси Стефановича актуалізація концепту репрезентована амбівалентною **структурою рай/пекло**. Така репрезентація не є новаторською, але в цьому випадку викликана не традиційністю, спадковістю, а індивідуально-авторським сприйняттям світу. У мовотворчості О. Стефановича є твори, у яких фігурують різноманітні релігійні образи та теми. Вони трансформуються в нові актуальні мотиви громадянської, філософської лірики через призму світогляду поета. У наведених вище рядках **«рай»** – це **Україна колись**, **«руїна»** (яка може бути пеклом) – **Україна тепер**.

Хронотоп України в поетичному дискурсі О. Стефановича не сформовано через використання сегментів концепту **«час»**. Для автора час опису держави визначається «славним минулим», «залежним сучасним» та вірою в краще майбутнє. Поет намагався активно задіяти історичний пласт розвитку та становлення української нації під час об'єктивації концепту, у таких випадках він здебільшого актуалізує позитивні образи та надавав сегментам концепту високих ціннісних характеристик. *«Ти – **Визволитель України** Із довголітньої біди! З тобою всюди ми полинемо, – Лише скажи, лише веди!..»* [15, с. 68]. У наведених рядках ідеться про Богдана Хмельницького, одного з найвидатніших гетьманів козацьких часів, який асоціюється зі свободою нашої Батьківщини. *«За Україну ж цей двобій. За плодоносний наш чорнозем, – Тож як нечинними ми можемо Стоять у прі цій вогневій?»* [15, с. 34]. Автор актуалізує сегмент «народ», надає йому додаткової конотації **«войовничий, дієвий»**, також постулює тезу **«Україна – родюча земля»**. Цим створено образ **«залежної»** країни, ціннісний складник – позитивний, **«Україна як найвища цінність»**.

О. Стефанович активно залучав до об'єктивації концепту історичні події та постаті-асоціати. Найбільше імпонували поету діяльність **Б. Хмельницького** й **П. Дорошенка**, котрі прагнули здобути Україні незалежність. Поетизуючи образ Дорошенка, О. Стефанович розкриває ту несприятливу атмосферу, яка змушувала його шукати підтримки в турків: *«Занадто панська – Польща. З нею важко. Гидке – московське: вірний твій холоп, Сміття твоє, підніжок твій Івашко»* [15, с. 116]. *«Ти Богом посланий, Богдане, Розбить кайдани лихоліть. Ніколи край не перестане За тебе Господа молити...»* [15, с. 68]. У поезії *«Дорошенко»* автор стверджує: *«І, може, й блисла би, соколю-вовче, Одна усім просторам булава. Коли б не поховало, Ярополче, Коли б не погребла тебе Москва»* [15, с. 235]. Відтоді минуло багато століть, але, як написано в одному з віршів Олени Теліги, «у ворогів все тая ж мова». Як і сьогодні, Росія весь час намагається підкорити народ України та захопити якомога більше територій. Створено образ країни *«залежної»*, *«розділеної на шматки»*.

Естафету боротьби за українську державність прийняли захисники Базару, Крут, Бродів, які довели історичну необхідність збройного опору зовнішнім і внутрішнім ворогам, продемонстрували незгасиме бажання волі, здатність життям офірувати заради визволення України [128]. У таких поезіях актуалізовано сегмент *«народ»*, якому надано додаткового смислу *«войовничий, дієвий»*. У поезіях *«Крути»*, *«До Базару»*, *«До Бродів»*, присвячених трагічним подіям, які безпосередньо пов'язані з українською історією, поет позиціонує себе як спостерігач-аналітик. *«Не дівчата-молодиці, – З милим – батьківщина. Він вже там, де його друзі, Там, де місто Броди»* [15, с. 198].

Також можна виділити окремі сегменти, які об'єктивують концепт УКРАЇНА в поетичному дискурсі митця – це вершинні постаті українського національного духу – **Сковорода**, **Шевченко**, **Гоголь** (*«То Гоголь був, і був то українець»*), **Ольжич** (*«Шевченко»*, 1928, 1936, 1964, 1965; *«Гоголь»*, 1965; *«О. Ольжичеві»*, 1942; *«Ольжич»*, 1946; *«Нам не знать, як згашено кров»*, 1949). Усі наведені **антропоніми** є безпосередніми асоціатами досліджуваного концепту та

створюють своєрідний культурний каркас, який акумулює у свідомості читача поетичні здобутки українського народу, а також є певним гіперпосиланням на поетів-творців національної ідеї.

Найвищим злетом української державності в розумінні поета є княжа доба, а вже її відлунням стали козацькі часи й українська революція 1917–1920 рр. Свідок і учасник вікових визвольних змагань українців для О. Стефановича – **золотоверхий Київ над Дніпром**, якому присвятив одну з перлин своєї лірики – вірш «Київ» (1937): *«Підійнявся златно-зелено, А за тло – густа синьота. Хай яка впаде вагота, її скине смагле рамено. йшов Батий на нього не двічі, Та зникав туманом примар, – Він стоїть, мов князь-володар, йому вічність дивиться в вічі»* [15, с. 43]. Топоніми-символи є поширеним способом об'єктивації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі. *«Дикими співами вис, Хижими співами – «йдем» – реве, Суне, як ніч, на **Київ**, Як темрява»*, автор створює образ **«залежної, беззахисної держави»** [15, с. 56], засобом метонімії місця викликає асоціації з Україною загалом. Окрім центра України, автор використовує й інші місця-асоціати та окремі символи української культури з метою репрезентації досліджуваного концепту. У творчості поета є **Почаїв, Свята Софія**, його батьківщина **Волинь**: *«І сплять Садки, Кургани, Гориньгороди, І спить уся сонливая **Волинь»*** [15, с. 278] (через алегорію сну автор майстерно актуалізує сегмент концепту УКРАЇНА **«народ»** із додатковою конотацією **«залежний, бездіяльний, неактивний»**); *«А в далині очам зазолотів Четою глав розсвічений **Почаїв**, Повстаючи з-за синяви лісів»* [15, с. 213]; *«О, Ти, що тамо, де **Почаїв»***; *«Грядеш до **Софії Святої** На білоснігому коні, А за тобою – твої вої, Орлята славної борні»* [15, с. 63] (**Софія** – символ України та її духовності, актуалізовано сегмент концепту **«народ»** із додатковою конотацією **«войовничий, дієвий»**). Яскраво виражений позитивний смисл сегмента **«народ»**, який часто актуалізується через топоніми, проявляється в контекстах, присвячених боротьбі за українську державність. *«Ми йдем – туди. А там, в лісах **Непримиримої Волині**, – Вже стріли, гуки соколині»* [15, с. 38]. Або ж уживання символу України – гідроніма **Дніпро** – для об'єктивації

концепту УКРАЇНА. «*Дніпро це реве та стогне, Це стогнуть степи та Чорне* [15, с. 196]» – змальований простір країни, вжиті топоніми формують образ «України» з додатковою негативною конотацією «залежна», автор передає емоцію страждання через дієслівну синтагматику.

В атрибутивних конструкціях зі словами-топонімами, які є репрезентантами концепту, переважають поширювачі з негативно-оцінною семантикою. Ціннісний та емотивно-експресивний складники створюють також дисфемізми, наприклад: «*На гори і Дніпро, В циновий обрій, в цинобровий, Гукав на недобро*» [15, с. 293]. Чимало випадків, коли автор формує опозиційне емоційне навантаження – цілком позитивне: «*Ще просонню сповиті Дніпрові береги... У простій сивій свиті, Без зайвої ваги*» [15, с. 235]. Змальований автором пейзаж викликає в читача позитивне враження й асоціюється з мирною, спокійною країною.

Активним є сегмент концепту УКРАЇНА – «народ». Він один із провідних і простежується в поетичному дискурсі поетів багатьох поколінь. Окрім того, він є окремим концептом, який потребує ґрунтовного дослідження. Деякі вчені-лінгвісти вважають, що власне поняття «народ» – це єдність людей, яка характеризується насамперед спільністю мови та території, а належність до групи за народженням це значення, очевидно, пов'язане зі словом рід [143, с. 40]. Мова – це та перша характеристика, яка об'єднала український народ. Однак і в цей час народ – це група людей. Народ іще не мав своєї держави, яка б об'єднувала людей у націю, тому в різних проявах поряд із державницькими ідеями, тенденційними мотивами в ліриці «пражан» так часто активізовано сегмент «народ» концепту УКРАЇНА. Відзначаємо значне переважання експліцитно й імпліцитно виражених негативних смислів у семантичному полі сегмента «народ» концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі представників «Празької школи» [75].

Найчастіше в процесі семантико-когнітивного аналізу компонент «народ» асоціюється зі смислами – **залежний, інертний (бездіяльний), байдужий**. Між тим дискурсивний аналіз дав змогу виявити низку інтерпретаційно важливих

контекстів, у яких простежується зміна оцінного полюса. Ціннісний компонент набуває окреслено позитивного значення, потрапляючи в поле контекстуально-асоціативних зв'язків із концептом «час» і його сегментом «майбутнє». Іменники **нація** та **українці**, як найбільш очевидні з погляду сучасності репрезентанти сегмента «народ» уже присутні в поетичній мові пражан, хоча відсутні в поетів попередніх поколінь. Ціннісний компонент сегмента набуває окреслено позитивного значення, потрапляючи в поле контекстуально-асоціативних зв'язків із концептом «боротьба».

У поетичному дискурсі Олекси Стефановича активним репрезентантом концепту УКРАЇНА є його семантико-когнітивний компонент «**держава**», якого не було в попереднього покоління поетів, але який був активно розроблений «пражанами». Як окремі компоненти змісту концепту синоніми до слова держава – **країна, земля, край, сторона** – ужито рідше. «У синтагматичному аспекті два останні компоненти можуть поєднуватися зі словами рідний, наш тощо. Виникає питання: у які історичні періоди ці асоціативні означення могли поєднуватися зі словом держава. Адже такий зв'язок наша держава, рідна держава, безумовно, накладає відбиток на внутрішній образ «**нас**», на національний характер, фізичну й комунікативну поведінку тощо [241, с. 154]. Після змагань за українську державність на початку ХХ століття, учасниками яких здебільшого були представники «Празької школи», у поетів дедалі частіше виникають твори, присвячені ідеї «**Україна – держава**». Наприклад: «*Вже не Москва і не Варшава, Не за козаччину вже бій, А Українська Держава В уяві блиснула твоїй!*» [15, с. 68].

Репрезентанти концепту УКРАЇНА – **культура, українська душа** – також функціонують у поетичному дискурсі Олекси Стефановича: «*Вони встають живими у словах: «Смієшся ти, а я ридаю, друже». Як ти у них, ніхто, **українська душе**, Так не сміявсь, не плакав у віках!*» [15, с. 75]. У наведеному контексті автор постулює тезу, яка проходить червоною ниткою в поетичному дискурсі Олекси Стефановича – «**Україна як найвища цінність**» та її

компоненти «культура», «традиції», «ментальність», що разом входять до поетичного образу «українська душа».

Використання сегмента «**Батьківщина**» свідчить про самоідентифікацію автора, визначення своєї приналежності до певного краю, народу. В українській етнології національна (етнічна) ідентичність (тотожність) – сукупність ознак, набутих етнічною спільнотою в процесі свого буття, яка усвідомлено визнає їх як такі, що відмінні від ознак, притаманних іншим етнічним утворенням [126, с. 233]. Багатогранність розробки сегмента **Батьківщина, рідний край, сторона** є прикметною особливістю слов'янської поезії початку ХХ століття у зв'язку з історичними обставинами. Є чимало дослідників, які розглядали окремі концепти «**батьківщина**», «**рідна земля**». Наприклад, Ю.С. Степанов наводить такі компоненти образу «Рідна земля», притаманні для слов'янського менталітету: «а) «*біль*» за свою землю; б) «*природне багатство*»; в) *власне земля*, г) *рідна людина*; д) *природа...*; е) *рідне слово*» [209, с. 170]. Із таким переліком можна погодитися та доповнити його компонентами, які притаманні носієві української мовної свідомості в процесі формування образу «рідна земля», а саме: а) *народ*; б) *рідна культура*; в) *історія*.

«*Казкові вимисли це? – Уся **батьківщина** – казка, Болюча, люба і жаска, Вогонь – у серце й лице!*». Олекса Стефанович об'єктивує концепт **Україна** через активізацію сегмента **Батьківщина**, образ казки використано у зв'язку з тим, що компонент асоціюється зі світлим, добрим, але автор витворює оксюморон через поєднання в описі двох діаметрально протилежних описів – **люба/болюча**, – що очевидно пов'язано з тим, що поет перебував в екзилі та, фактично, лишився за межами своєї Батьківщини. Висловлення любові до Батьківщини має одне з провідних місць в аксіологічній системі поетів «Празької школи». Нерідко вони постулюють і втілюють через свої твори ідеологему «Україна як найвища цінність», надаючи особливого ціннісного компоненту концепту, адже апелюють до понять «**свята, сакральна**»: «*О святая! Святая батьківщино моя! Як поможу тобі в одчаю, – І Ти закована, і я... Скажу тиранам Божу волю, Не зрозуміють, не приймуть – І на **Твоїм** широкім полі*» [15, с. 199].

Автор активно використовує складові простору та формує таким способом узагальнений образ **України**: «...*Тихий, тихий степ. Лиш чутно, як диха тирса, Як трава росте*» [15, с. 28]. «*Та ось хитнулися – зітхнули комиші, Оселі третіми озвалися півнями: – В дніпровій заводі – ні слуху ні душі*» [15, с. 67]; «*Зростає грім дніпрових струн, Замурували хмари обрій...*» [15, с. 73]; «*Дорога рівна така, гладка... Мигнули Тесові хатки, й не зоглядівся, коли Садки Свої розкинули садки*» [15, с. 99]; «*Лише пшениці ті безкраї, Лише ті давнії жита... Та місяць міг би ще засяять Про тебе, хвиле золота*» [15, с. 108]; «*Далекий вечоре рожевий, Пшениці місячні, ясні, Куди запалися ви, де ви, Чому згадалися мені?*» [15, с. 290]; «*Там – села скрізь, розгублені в полях, – Як рясно їх садами хтось обмаїв!...*» [15, с. 293]. У проаналізованих контекстах Олекса Стефанович, актуалізуючи репрезентанти концепту «простір», створює позитивний образ України.

Не останнє місце в системі об'єктивації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олекси Стефановича посідають репрезентанти «**край**», «**земля**»: «*Чорнопапруге роздорожжя Та чорнокрилявини грай... Це дика сила зловорожа Занапастила світлий край*» [15, с. 29]; «*І без ножа не відірвати їй Од себе сина... Гіркий край!*» [15, с. 62]. У наведених контекстах простежується опозиція образів «**світлий/гіркий**». Репрезентант «земля» у процесі об'єктивації набуває метафоричного оформлення, асоціюється живим організмом, вона (земля) живе, говорить: «*Та земля його просить і кличе: «Оглянись, оглянись назад!*», «*Зомліла зелена земля*» [15, с. 22], «*Коли земля, як давні «тріє царіє», Повіддає багатства свого дари*», «*Реве та стогне Дніпр у млі, Земля здригається, як в трясях*» [15, с. 46], «*Від неї кров – сторіками сторін, – Земля наскрізь гарячкою просякла. Вона встає, багряна, хмаросягла, Уся – німий в пустиню синю крик*» [15, с. 63], «*Щоби довіку, як підлога, Земля рипіла і гула, Стогнала – скаржилась, небога, Людей і Бога прокляла*» [15, с. 65], «*Чудо ясне, – дивне і страшне: Ожила земля й заговорила*» [15, с. 74]. Через наведені контексти автор формує образ «хворої країни», а отже, «залежної».

Отже, концептуальний та лексико-семантичний аналізи ілюструють багатий матеріал у контексті об'єктивзації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олекси Стефановича. Процес репрезентації концепту базується на індивідуально-авторському досвіді, націоналістичних ідеях та українській народній творчості, виявлена значна кількість нетипових, оригінальних способів вербалізації, що характеризують митця як ерудовану, багатогранну й оригінальну мовну особистість. Актуалізуються **сми́сли дієва/бездіяльна, недієва, войовнича/миролюбна, залежна/незалежна**, які в результаті формують позитивний або негативний ціннісний складники. Червоною ниткою в поетичному дискурсі митця проходить постулат **«Україна як найвища цінність»**. Більшість способів вербалізації, образів і навіть цінностей не є новаторськими. Однією з виражених характеристик творчості митця, як загалом більшості представників «Празької школи» є бінарність, дуалістичність репрезентації концепту. Автор об'єктивує концепт через багатий спектр репрезентантів, які є прямими й опосередкованими асоціатами концепту: слов'янські боги, топоніми (антропоніми, гідроніми). Активно задіяно історичний пласт, який формує міцний каркас у свідомості читача між «славним минулим» і «залежним сучасним». Також репрезентантами концепту УКРАЇНА в мовотворчості Олекси Стефановича є: **край, земля, Батьківщина, держава, складові українського простору (сад, гори, степ, ріки), народ і культура, душа**.

Важливою для опису концептів є сполучуваність мовних одиниць, яка дає можливість повніше відобразити відповідний фрагмент картини світу. Результати аналізу свідчать, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА характерними є прикметники та дієприкметники, які несуть у собі **онтологічне знання (українська, рідний, плодоносний)**, містять **просторові характеристики (широкім, безкрай)**, естетичні параметри (*тихий, місячні, ясні, світлий*), емоційно-образну оцінку (*злоречий, чорную, свята, непримиримої*). Подібна семантика виділяється й у складі іменників, із якими сполучаються лексеми-вербалізатори концепту, але варто зазначити, що

актуалізованих параметрів значно менше. Зокрема, сюди належать **онтологічні (моїй)** та **емоційно-образні характеристики (руїна, визволитель)**. Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) лексеми-вербалізатори виступають суб'єктом дії (*бачив Україну, Суне на Київ, Ти закована*); б) є об'єктом дії або стану. Такого типу зв'язку значно більше (*Воскресла Україна, стогнуть степи, стогне Дніпр, його просить і кличе, гарячкою просякла, земля рипіла і гула, стогнала, ожила земля й заговорила*). Контент-аналіз показав, що в переважній більшості контекстів концепт виступає не суб'єктом, а саме об'єктом дії, що пов'язано з метафоризацією концепту УКРАЇНА та його сегментів. У синтагматиці концепту виділяється група як типізованих, так і ситуативних пропозицій.

Номінативне поле концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олекси Стефановича вибудовується навколо понятійного ядра – **держава, Батьківщина, рідний край, земля**. Семантико-когнітивні компоненти представлено чималою кількістю різних лексем-репрезентантів змісту концепту УКРАЇНА, які є або в синонімічних зв'язках, або – асоціатами концепту.

4.7. Активізація компонентів концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі

Олени Теліги

Олена Теліга – мовна особистість, творчість якої засвідчує те, що вона пройшла шлях становлення від людини без національності до української націоналістки. Вона є одним із символів нескореності духу й сили переконання. «Сорок уцілілих поезій і з десяток публіцистичних виступів – це краплина в морі поезії ХХ сторіччя, де загубились і такі автори, які випустили по 40 книжок віршів» [190, с. 10]. «Оксана Лятуринська згадує, що її погляд на Олену Телігу змінили пізніше прочитані поезії «Вірність», «Безсмертне». Вони «без грубесних томів надають їй лавровий вінок поета» [123, с. 64].

Про багатогранну творчу й громадську діяльність «пражан» написано чимало досліджень україніста з Братислави М. Неврлого. Значних зусиль до вивчення творчості представників «Празької школи» доклали Ю.А. Бойко,

Б.М. Бойчук, Ю. Войчишин, В.М. Державин, Д.І. Донцов, Г.О. Ільєва, М.М. Ільницький, І.В. Качуровський, Ю.І. Ковалів, Г.С. Костюк, Н.І. Миронець, М.І. Мушинка, Б. Рубчак, Т.Ю. Салига, Г.І. Сварник, Б.О. Червак, Л.В. Череватенко, Ю.В. Шерех, І.М. Фізер та інші. Про Олену Телігу написано не так багато, як про Євгена Маланюка, але загалом сьогодні колекція досліджень творчого та життєвого шляху поетеси поповнюється.

Період життя Олени Теліги, пов'язаний із «Празькою школою» та життям у Подєбрадах, є надзвичайно цікавим, сповненим різноманітних знайомств і зустрічей. Тут поступово кристалізується її українське «я». У Подєбрадах вона знайомиться з Леонідом Мосендзом, який не лише готує її до вступу в інститут, але як колишній вояк Української армії, талановитий поет і відомий учений допомагає знайти те середовище, яке могло б не лише її зацікавити, а й виявити творчі можливості. Відтак Олена знайомиться з Євгеном Маланюком, Юрієм Дараганом, Василем Куриленком, Наталією Лівницькою-Холодною, Оксаною Лятуринською, Олегом Штулем [230].

У загальному теоретичному дискурсі «пражан» доробок Олени Теліги, особливо в аспекті формування сегментів концепту УКРАЇНА незначний, але він є важливою сторінкою в українському художньому дискурсі. Позиція авторки в тодішньому феміністичному дискурсі була позицією жінки-громадянки, яка є зразком високого шляхетного патріотизму.

О. Теліга, перебуваючи в еміграції, почала глибинно цікавитися українською історією, культурою, літературою та політикою, твори російських письменників стали матеріалом для глибоких роздумів про українські проблеми.

Для формування й актуалізації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олени Теліги притаманне переплетення інтимних і громадянських мотивів, представлене системою образів, які найчастіше опираються на протиставлення. У процесі вербалізації концепту сформовано образ **Батьківщини**, який викликає асоціації в читача байдужості ліричного героя рідного краю чи навпаки – нерозривного зв'язку з ним, усвідомлення його складних проблем, бажання служити йому тощо. Концепт УКРАЇНА **репрезентовано** образами – *землі*

«байдужо-непривітної», «найгострішого слова», «чужини», «похмурого і прекрасного берега», казкового сну, поля, над яким зависла незнайома пісня, тощо. Якщо виокремлювати ціннісний складник у формуванні концепту, то для поетеси концепт УКРАЇНА відзначається абсолютним пріоритетом.

У першому патріотичному творі «Пломінний день» концепт вербалізовано лексемою «Україна» та визначено його найвищу цінність: «Хоч людей довкола так багато, Та ніхто з них кроку не зупинить, Якщо кинути в рухливий натовп **Найгостріше слово – Україна**», зі сформованого образу впливає асоціація **байдужого, бездіяльного народу**. Таку асоціацію продовжено й у наступних рядках цієї ж поезії, але вербалізовано концепт лексемою «земля»: «Всі пориви запального квітня **Неможливо в дійсність перелляти, На землі байдужо-непривітній**». Ціннісний складник базується на засудженні байдужого ставлення людей до долі країни. У поезії представлено сегмент концепту «Україна» – народ через образ води: «Все чекаю на гарячий подих, – Геній людський чи лише випадок, – **Щоб застигли і покірні води Забурлили водоспадом**» [17, с. 62] – опозиційні образи **войовничого, дієвого та бездіяльного, миролюбного народу**.

«Олена Теліга будувала образ України поверх усіх політичних поділів і понад історичними проваллями. Героїчний чин заведено виокремлювати, щоб побачити й зміряти. У нього треба вдумуватися: вдивлятися в сліди. Так само, як у слово треба вчитуватися» [138, с. 4].

У поезії «Сонний день» концепт репрезентовано опосередковано, словосполученнями, які асоціюються з Україною: «Голос твій затремтів, мов птиця, Під потоком палаючих слів **Про козацькі степи й станиці, І про все, що лише присниться Не на рідній землі**» [17, с. 182]. Образ степу, простору є популярним серед «пражан» і завжди вживається в контекстах, пов'язаних з Україною, ціннісний складник – позитивний. У згаданій поезії використано спосіб репрезентації концепту через топоніми-символи України: «Сну нема! Ми б летіли в гори, В височінь, аж на сонячний шпиль, Бо під ним всю пекучу змору **Захлисне і напоїть море, – Чорне море, мов хміль!**» [17, с. 183].

У поезії «Відвічне» з присвятою Н. Лівицькій-Холодній концепт УКРАЇНА репрезентовано опосередковано лексемами «Рідна», «Єдина», які зазвичай вживаються як епітети до слова, написання з великої літери підкреслює ставлення поетеси та важливість для неї Батьківщини.

У поезії «Поворот» образ **Батьківщини, рідної землі** створено через займенник **наші** та іменники **міста, села, люди, повітря**: *«Подумать тільки: **наші села й люди**, А завтра прийдемо до свого міста! Захоплять владно зголомнілі груди **Своє повітря**, тепле та іскристе»* [18, с. 103]. Також у згаданому творі зустрічається типова вербалізація концепту УКРАЇНА словосполученням **рідний край**: *«Чекає все: і розпач, і образа, А **рідний край** нам буде чужиною. Не треба смутку!»* [18, с. 104].

На творчість Олени Теліги в еміграції впливало багато чинників, зокрема й новини з України. Наприклад, авторка емоційно сприйняла повідомлення про загибель Василя Біласа й Дмитра Данилишина, молодих бойовиків ОУН, які, виконуючи завдання Організації, були схоплені поляками й згодом страчені. Вона присвячує їм вірш «Засудженим», де провідний мотив – ідея безкомпромісної боротьби за визволення Батьківщини. Образ недовіреного, миролюбного народу реалізовано в рядках: *«Як ми можемо жити, сміятись і дихать? Як могли ми чекати – не битись, а спать». «Над могилою вашою тиша і спокій, Та **по рідному краю** – зловіщі вогні. піти по слідах ваших скошених кроків Рвучко тягнуться сотні окрилених ніг»* [18, с. 183]. У контексті репрезентовано концепт УКРАЇНА типовим словосполученням «**рідний край**». Створено образ залежної країни, держави, яка переживає складний час, варто зауважити, що словосполучення «зловіщі вогні» надає сформованому образу трагічності.

Україна як найвища цінність, Батьківщина – дорожка за життя, представлена в таких рядках: *«Да за **Україну** не малісь... Не то – вєдь промахнусь я снова...» І вихром «так було... колись. У ворогів все тая ж мова...»* [17, с. 302].

Передусім у цільності характеру поетеси, силі її поетичного таланту та життєвому виборі, який вона зробила усвідомлено, ні на мить не сумніваючись у його правильності й правоті. У статті під промовистою назвою «Розсипаються мури» авторка написала: «Будемо самими собою, з усіма своїми поглядами перед обличчям людей своєї нації і хай в протилежність до забріханої большевицької пропаганди кожне наше слово буде непідробною правдою, незалежно від того, чи ця правда усім буде подобатися. Ми ж не йдемо накидати з гори якусь нову ідею чужому середовищу, лише зливаємося зі своїм народом, щоб спільними силами, великим вогнем любові розлити знов всі ці почування, які ніколи не згасали: почуття національної спільноти і гострої окремішності» [214].

Отже, проведений лексико-семантичний, концептуальний аналізи свідчать, що актуалізація концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олени Теліги базується на індивідуально-авторському життєвому досвіді та фольклорному, поетичному дискурсі Євгена Маланюка. Особливо впливає на спосіб вербалізації концепту УКРАЇНА соціально активна позиція націоналістки. Концепт об'єктивується лексемами, які формують образи *землі «байдужо-непривітної», «найгострішого слова», «чужини», «похмурого і прекрасного берега», казкового сну, поля, над яким зависла незнайома пісня, тощо*, які позначено антитетичним ціннісним компонентом. Більшість способів вербалізації, створених образів та цінностей є **новаторськими**.

Важливою для опису концептів є сполучуваність мовних одиниць, яка дає можливість відобразити відповідний фрагмент картини світу. Результати аналізу свідчать, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА характерними є прикметники та дієприкметники, які містять онтологічне знання (*рідна, своя, не рідна, чужа*), естетичні (*прекрасна*) й історичні (*козацька*) параметри, емоційну оцінку (*похмура, казкова, незнайома, єдина, найгостріша, байдужо-непривітна*). Подібна семантика помітна також у складі іменників, з якими сполучаються лексеми-вербалізатори концепту. Зокрема, належать онтологічні для письменниці знання (*чужина*), просторові (*поля, берег, стени*), географічні

параметри (*міста, станиці, села, Чорне море*) емоційно-образні характеристики (*пісня*). Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) лексеми-вербалізатори виступають суб'єктом дії (*край буде*); б) є об'єктом дії або стану (*присниться, прийдемо до*). Контент-аналіз показав, що в більшості контекстів *концепт об'єктивується у ад'єктивній синтагматиці, яка репрезентує емоційно-образні параметри*. У синтагматиці концепту виділяється група типізованих і ситуативних пропозицій. Дієслівній синтагматиці притаманна виражена характеристика пропущеного дієслова-зв'язки чи випущеного дієслова, яке читач має сам установити з контексту.

Номінативне поле концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олени Теліги формується навколо понятійного ядра – **Батьківщина, рідний край, країна**. Семантико-когнітивні компоненти представлено лексемами **Україна, край, земля, не рідна, чужина** й ін. з підкресленням образу **Батьківщини**, що надає ціннісному складникові одного з найвищих пріоритетів.

4.8. Особливості вербалізації концепту УКРАЇНА в мовотворчості

Оксани Лятуринської

Як зазначив у передмові до збірки творів Оксани Лятуринської Юрій Шевельов: «Початкова тема Лятуринської – суворість і дичавина її батьківщини, де бори й пущі з турами й биками і все вороже людині; гинуть її кривні й друзі, щербиться меч і ломиться спис, земля гуде від гуків, і єдиною її, людини, любкою лишається туга помститися. Гостро палить ганьба поневолення, у грудях – ненависть, у серці – гнів». У 1948 році в передмові до одного з видань письменниці є характеристика її творчості в контексті України: «Любов до життя, до людей, до України, до свого роду, своєрідний гіркий оптимізм людини, що знає жорстокість життя і все таки вірить у нього і любить його, якість жіночо-материнське ставлення до світу – створили книжечку чарівного аромату і людяності. А що вона не відповідає вимогам ані тих, хто хотів би барабанно-публіцистичної літератури, ані тих, хто хотів би безідейного і без почуттєвого

словосплітання, – це тільки добре. Бо воно показує, як можна пронести в мистецтві запах України в найменшому, найінтимнішому» [4, с. 7].

Празька ілюзія України, притаманна для більшості представників досліджуваної школи, була не захистом від минулого, а світом майбутнього, проекцією думки й уявлень на майбутнє. Для Євгена Маланюка, наприклад, який знав Україну, ця ілюзія могла бути також травматичною. Для Лятуринської чи Ольжича, які України фактично не знали, її заново для себе творили, тому в «Гуслах» і «Веселці» поетичний світ переважно оптимістично-щасливий. Лятуринська майже не знала України, тому створювала її для себе у своїй поезії, ілюзорність її світу виявляється і в описах дитинства, і сьогодення, і майбутнього.

Оксана Лятуринська визнавала, що не стилістика об'єднує «пражан» в цілісність, а риси світогляду, віри, ідеології. Спільним була віра в існування окремішньої української «національної духовности» та «воля до досягнення» цієї національної духовності. І віра в те, що це вплине на «досягнення своєї самостійної державности» [99, с. 9].

Репрезентовано концепт УКРАЇНА в поетичному дискурсі Оксани Лятуринської такими лексемами, як **Україна, ненька, мати, Батьківщина, край, земля, країна, держава**. Більшість образів, створених у віршах, схожі насамперед на реалізацію концепту у фольклорному дискурсі. Очевидно, це пов'язано з тим, що створити уявлення про поняття «**Україна**», розвинути новаторські образно-асоціативний та ціннісний складники авторка не могла, тому що України, як зазначає Ю.В. Шерех, вона не знала, тому мала загальну ілюзію, уявлення про неї.

Найчастіше в поетичному дискурсі поетеси трапляється вербалізація концепту УКРАЇНА ядерною лексемою-репрезентантом. *«Щоб троянду там червону посадила мати; щоб юнацтво України присягало свято на прапори жовто-сині за свій край вмирати»* [4, с. 146]. У процесі актуалізації концепту в контексті використано символи держави, зокрема **прапор України**, також словосполучення «**свій край**». Займенник у цьому випадку репрезентує **смысл**

рідний, створено образ **Батьківщини**, також представлено сегмент концепту УКРАЇНА – «народ», який має додаткову конотацію **бездіяльний, недієвий**. «Пісня лине. Там калина, вітер з України. Начеб мати говорила, пригорталась любка мила, ягідка-Ялина» [4, с. 37]. Поетеса використовує прийом вербалізації концепту, притаманний для фольклорного дискурсу, зокрема, залучає слова-символи, які асоціюються з Україною – **калина, степ, нива**, – у контексті створено образ **Батьківщини**. «Ця сила – з чарівного плину, дає потугу, міць первинну, живучість, радісний порив, та тільки... з України нив!» [4, с. 289]. Концепт вербалізовано ядерною лексемою, постульовано тезу «Україна – родюча, багата земля», створено образ Батьківщини, плоди з якої дають силу й наснагу, що створює відповідний ціннісний складник – «Україна – як найвища цінність»: «А степ України все вище і вище» [4, с. 344]. Можна стверджувати, базуючись на проведеному концептуальному аналізі, репрезентація концепту УКРАЇНА в поетичному та фольклорному дискурсах тісно пов'язана з кореляцією з концептом «простір». Разом із лексемами-вербалізаторами актуалізуються сегменти останнього, наприклад: **ниви, гаї, поля, степ, полонини, гори**. Така здатність концепту УКРАЇНА поєднуватись із сегментами концепту «простір» впливає на процес категоризації досліджуваного явища у свідомості носіїв мови. «Розстелись, китайко, жалібний кольоре! Відгукніть ся жалем, гаї, дальні гори!» [4, с. 765].

Ідеалізувати рідне – притаманно митцям на чужині. «Ідеалістична філософія сприйняття світу є тією надійною ланкою, що поєднує творчість митців української діаспори незалежно від стилів та жанрів, у яких вони висловлюються» [149, с. 141]. «Присягнули ми врочисто, і присяга вірна буде: послужити цілим хистом Богу, Україні й людям. – І присяга вірна буде» [4, с. 344]. Служити не лише державі, а нації – головний постулат націоналістів. Але ціннісної компоненти найвищого рівня надає концепту те, що авторка ставить його в один ряд із Богом. «В Україні сколот, галас. Чутка йде, щокожним двором. Чи було під договором, щоб тут нечисть наїжджала?». Через контекст авторка створює асоціативний складник небезпеки в Україні, актуалізує сегмент

концепту **«народ»**. *«От бачиш, синку, так раніш не подавали голос, коли ж тепер – бігцем біжиш за Україну й волю!»* [4, с. 251]. Репрезентація концепту в наведеному контексті актуалізує сегмент **«народ»** із додатковою конотацією **дієвий**.

Спогади про Батьківщину, туга за нею теж одна з типових характеристик поезії митців еміграції. *«В Україні неодмінно по городечках барвінок: Хай і в полі, хай в саду навіть взимку я цвіту»*. **Барвінок, як і калина, верба, йван-зілля** – є символами України й неодмінно асоціюється з концептом, викликає позитивні емоції, бо часто використовується в народних обрядах, особливо під час весіль. **Йван-зілля** – «Йван-зілля, інакше Божа кривця чи прозірник. Цвіте жовтогарячим цвітом. Сік з оквіття – червоний, мов кров. Вважається на Україні святим зіллям» [з поезії].

«Не буруни в парі піднімають хмари: Женуть битись козаченьки за Вкраїну-Неньку» [4, с. 238]. Для розуміння асоціату **«В/Україна-ненька»** принциповим є співвіднесення його зі змістом культурної інформації, яку він передає. Такий тип вербалізації простежується як у фольклорному дискурсі, так і в поетичному. Особливий внесок у його розробку та розвиток зробив Тарас Шевченко. Головне, що він ілюструє – це любов до Батьківщини. Вторинне значення стає здобутком як мови, так і культури. У такий спосіб поетичний текст формує підсвідомі ментальні структури, які, власне, і є компонентами культури. Додавання нової інформації до вже існуючої відіграє важливу роль у розбудові концептуалізації тексту, у процесі його розуміння й продукування нових смислів читачем. Чинником формування культурних кодів стають асоціативно-образні мовні трансформації на основі денотативної та фонової інформації. *«Нехай не плаче Україна-мати, не визирає марно на шляхи! Її сини десь по світах чужих. Не допусти ж у верем'я це люте її пречистий образ призабути!»* [4, с. 783]. Окрім наведеного образу-символу України-матері, актуалізовано сегмент концепту **«народ»** із додатковою конотацією **«емігранти»**, який реалізовано через сполучення лексем сини і чужина. Асоціація святості, сакральності, **«Україна – як найвища цінність»** реалізовано через словосполучення

пречистий образ. До речі, концепт «**чужина**» вартий окремого дослідження як лінгвокультурема у творчості «пражан». Через його актуалізацію в контексті з Україною створюється **антитеза рідного краю і чужини**, що відповідно, впливає на створення дихотомічної почуттєвої субстанції «**любов – не-любов**» (вжити слово **ненависть** не має жодних підстав, оскільки результати проведеного аналізу свідчать про те, що такого емоційного складника немає: «*І тут лякає черепом руїна. Чужа земля ворожа і німа*» [4, с. 28].

Топоніми-символи – поширене явище об'єктивації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Оксани Лятуринської. Номінативний націопростір є надто широким і в часі, і в просторі: «*І згадка чарівна десь із глибини: і м'ята, і стокроть, і лепеха Волині*»; «*Над Хустом сонце й голуби! І пре на вибори народ, як Тиса між латаття. Вирує, взбуджене, кипить, гукає Закарпаття*»; «*Ой, то не соколи легкі, скорі мають: По дорозі в Крути юнаки рушають...*»; «*Печалиться журний Київ наш розлогий. Та горять завзяттям яснії обличчя*»; «*І восковиці перед Твій триптих сподоби нас поставити Тобі з ясою в Київській святій Софії!*»; «*В Карпатах сум і жаль з узбіч. Гуляють орди вражі*»; «*А Тиса журно клекотить, Говерля жалібно шумить І стогне Верховина... Де вже топірки! А без голів січовики. В Карпатах сум і жаль з узбіч*»; «*Що це було?... Чи Умань, Чигирин? Чи Жовті Води, Пилявці, чи Корсунь?... Щербили бронзу і вітри, і водорії, вкривав і зеленець, і пил рядом. [...] Чи Корсунь?... Увижається водно і Крути й Шепетівка, Жмеринка і Київ. йдуть, ідуть, що опанчою стелять, свати весільні та по перезві – Богданівці, Залізні, Січові... та все ідуть напідпитку від Хмеля*» [4, с. 90; 4, с. 251; 4, с. 373; 4, с. 290; 4, с. 251]. **Волинь** – як батьківщина, асоціація з рідною землею, емоційне навантаження туги та суму. У наведеному контексті **Хуст, Тиса, Закарпаття** «вирують» від позитивних змін у державі, отже, констатуємо позитивний ціннісний складник. **Крути** – апелюють до історичного контексту. «29 січня 1918 року на підступах до Києва, під станцією Крути на 420 українських юнкерів, студентів та гімназистів напало понад 4 тис. російських радянських вояків і знищили українську молодь, яка захищала свою державу (УНР)» [216].

Контексти, у яких об'єктивується концепт УКРАЇНА топонімами-символами **Карпати, Тиса, Верховина** реалізовано образ залежної, пригніченої держави, емоційний складник туги, суму. Ці національні топоніми-символи, що є своєрідними кодами до розуміння такої різної, але єдиної та неповторної України, стали топосами поетичного дискурсу Оксани Лятуринської.

Не менш важливим є топонім-символ народу, який апелює до історичного контексту, наведено в рядках: *«Ох, очервонитись щиту! Ох, затупитися мечеві! За землю Руськую, за рани Ігореві»* [4, с. 373]. Згадка про князя Ігоря дозволяє утримувати у свідомості читача історичний каркас спадковості української нації від Русі та нагадує про постійні зазіхання загарбників на праукраїнські землі.

Образ **жінки** в різних аспектах для об'єктивації концепту УКРАЇНА є відмінною рисою творчості Євгена Маланюка з його суперечливим ставленням до своєї Батьківщини. Зустрічається також украї рідко така репрезентація концепту в Оксани Лятуринської: *«Ти, мов коханка, – радісна й зрадлива. Коли б ти знала, скільки муки й слів стривожений господар твій приніс; коли б ти знала, що найкращі мрії його – в твоїх зелених стеблах-віях, що всі надії, радощі й жалі він доручив тугій твоїй ріллі»* [4, с. 329].

Символи державності – **прапор, герб** – зустрічаються в поетичному дискурсі нечасто, а от в Оксани Лятуринської є, хоч теж не можна назвати, що ці асоціати є в ядерній зоні концепту. Вони вживаються в мовотворчості поетеси не більше 5 разів: *«Прапор, тризуб і відзнака. Ще б, не криючись, додати, бо й слівця на те не шкода: всім від Пласту дар багатий: дружність, єдність, послух, згода»* [4, с. 344]. Символи державності зустрічаються в поетичному дискурсі авторки все ж частіше, ніж власне семантико-когнітивний компонент **«державна»**: *«Навіки вже затверджений тризуб, і суверенна – на списі Держава»* [4, с. 378]. Образ незалежної держави, позитивний ціннісний складник впливають із наведеного контексту.

Часто концепт УКРАЇНА репрезентовано лексемою **«земля»**, що, як впливає з проведеного концептуального аналізу, є типовим явищем об'єктивації досліджуваного явища. У поетичному дискурсі Оксани

Лятуринської поетеса в контексті з лексемою-вербалізатором **земля** вживає або епітети **рідна, світла**, які дають онтологічну чи естетичну характеристику, або апелює до історичного контексту. «*А ти, земле-ненько, простелися пір'ячком! Щоб було зерняті наче під подушною, щоб його зібрати хлібом і з цілушкою*» [4, с. 76]; «*Чи, земле деревлянська, тямии? і цілий край для нього – грище. Вже завтра буде ніч весільна*» – і як вже було наведено «**земля Руська**». «*І враз запахне солодко крушина, от як тоді, під весен каламуть, і як тоді, коли свою єдину ти землю покидав на глум чужим...*» [4, с. 78]. Створено образ **Батьківщина, рідна земля**, що підкреслено епітетом «**єдина**», можна виокремити дихотомію – **рідний/чужий**, асоціація туги за рідною землею, ціннісний складник – **рідний край** – найвища цінність – **унікальний, неповторний, єдиний**.

Благословенна, сакральна рідна земля постає з контексту «*З полегшою ти відітхнеш і шлеш свої благословення: – Благословенна, земле, будь за твій камінчик і за труд, що появив вогонь пожаром!*» [4, с. 290]. Водночас актуалізовано сегмент концепту УКРАЇНА «народ» із додатковою конотацією пригніченого народу, але нескореного. Такий оптимізм і віра у свій народ після поразки в боротьбі за державність притаманний «пражанам»: «*О, Господи, бича Свого не зводь! Хай відітхне земля, і стоптана, і бита! Зрівняй на ній розпадлини й вали, покрий, нещасну, ізмарагдом і блакитом і людське серце немічне сцїли!*» [4, с. 245]. Поетеса об'єктивує концепт УКРАЇНА лексемою **земля** та створює образ пригніченої, залежної **країни**, який реалізується через контекст і наявність епітетів «**нешасна, стоптана, бита**», ціннісна складова – позитивна. Поетесі шкода, що країну спіткають такі випробування, тому вона формує твір у молитву, що й підсилює щирість висловлених почуттів. «*О, земле чорна – соковита ниво!*» [4, с. 329]. Поетеса актуалізує образ **України – країни чорноземів, країни родючої, багатой землі**, про що свідчить словосполучення «**соковита нива**», такий образ є типовим для українського художнього дискурсу, але його реалізація є **індивідуально-авторською**.

Не можна оминати увагою семантико-когнітивний компонент, який є ядром концепту **УКРАЇНА** в поетичному дискурсі Оксани Лятуринської – **Батьківщина**, який представлено й лексемами, що є абсолютними синонімами – **отчизна, вітчизна**. «*І нашими не будуть наші діти, згубивши **Батьківщини** образок*» [4, с. 253]. У наведеному контексті авторка актуалізує сегмент **народ**, а саме – люди українського походження, які проживають в еміграції та висловлює тривогу щодо їхнього життя на чужині. «*І тугу в далеч ти раптово стримав. **Приборкана, вона – підбитий птах. Нема отчизни?** – Іншої не треба! Ніколи не вросла у серце **чужина**. Хай ще і ще нас Бог карає з неба, – **Отчизна** в світі є лише одна!*» [4, с. 93]. Протиставлення **вітчизни і чужини** підкреслює унікальність і неповторність Батьківщини, її важливість. Також авторка створює додаткову конотацію **залежна** через порівняння з підбитим птахом та епітетом, який є водночас і характеристикою – підкорена.

Є поодинокі випадки об'єктивації концепту **УКРАЇНА** досить типовою для цього лексемою «край»: «*Підіймали, підіймали, **Край** розвеселяли! Виїжджали на війноньку – ягідками рукавоньки й шапочки квітчали*» [4, с. 249]. Пісня Січових стрільців, яка лягла в основу поезії, продиктувала й фольклорний стиль її написання, про що свідчать лексеми з пестливими суфіксами, актуалізовано сегмент концепту – «**народ**» – із додатковим смисловим навантаженням – **войовничий**. Ціннісний складник – **позитивний**. У продовженні переліку типових для фольклору й нетипових для поетичного дискурсу Оксани Лятуринської репрезентацій концепту **УКРАЇНА** варто навести лексему «**сторона**»: «*Пора зброю взяти, рідну **стороньку** у полон не дати!*» [4, с. 373]. Як і в попередньому прикладі в контексті актуалізовано сегмент «народ», образ якого є войовничим – захисники держави та нації, ціннісна складова – позитивна.

Синтагматика імені багата на ад'єктивні типи зв'язку, часом поети використовують лиш епітет для об'єктивації концепту, який у такому випадку стає окремим вербалізатором концепту, а не лише засобом створення образу чи виклику асоціації: «*Спробуй-но ти, зі серця **Рідну** витни, напризволяще кинь і в*

світ іди! – *Вона з тобою маривом блакитним усюди піде, де не ступиш ти*» [4, с. 290]. Із наведеного контексту випливає образ Батьківщини, постульована теза – «Україна – як найвища цінність», Вітчизна – унікальна, одна, емоційний компонент – **жаль, туга**.

Отже, Оксана Лятуринська у своєму поетичному дискурсі часто об'єктивує концепт УКРАЇНА, про що свідчить проведений лексико-семантичний та концептуальний аналізи. На репрезентацію концепту впливає індивідуально-авторський досвід у зв'язку з тим, що поетеса майже не знала України (за твердженням Юрія Шереха). Із цього й випливає ідеалізоване уявлення про концепт, також яскраво виражені фольклорні мотиви, з яких письменниця надихалася. Вербалізація концепту будується навколо ядерної (у поетичному дискурсі О. Лятуринської) зони, в основі якої – **Україна (Вкраїна), мати (ненька), Отчизна (вітчизна, Батьківщина) та земля**.

Часто активізується сегмент «народ» зі смислами **бездіяльний, недієвий, войовничий**, які мають негативну й позитивну ціннісні складові відповідно. Простежується виразна дихотомія рідна земля / чужина, які втілюють емоційний компонент любов / не-любов. Більшість способів вербалізації, образів та навіть цінностей є типовими для фольклорного дискурсу.

Важливою для опису концептів є сполучуваність мовних одиниць, яка дає можливість повніше відобразити відповідний фрагмент картини світу. Результати аналізу свідчать, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА характерними є прикметники та дієприкметники, які містять онтологічне знання (*рідна, Руська, затверджений тризуб*), географічні (*широка, неформена*) та просторові (*далекі*) характеристики, емоційно-образну оцінку (*пречистий образ, благословенний, єдина, одна, стоптана, соковита*), антропологічний (*нещасна, бита, підкорена, приборкана, підбита*) історичний (*древлянська*) параметри. Такий тип синтагматики є найбільш активний у поетичному дискурсі Оксани Лятуринської. Подібна семантика виділяється і в складі іменників, із якими сполучаються лексеми-вербалізатори концепту. Зокрема, сюди належать антропоцентричні (*юнацтво*), національні сивולי

(*калина, верба, йван-зілля, барвінок*) емоційно-образні характеристики (*вітер з України, сколот, галас*), просторові параметри (*України нив, степ, гори, гаї*). Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) лексеми-вербалізатори виступають суб'єктом дії (*плаче, гукає, стогне*); б) є об'єктом дії чи стану (*за край вмирати, служити Україна, біжиш за Україну, битись за Україну, розвеселяли край*). Контент-аналіз показав, що в більшості контекстів *концепт* виступає не суб'єктом, а саме об'єктом дії, що пов'язано з метафоризацією концепту УКРАЇНА та його сегментів. У синтагматиці концепту виділяється група типізованих і ситуативних пропозицій.

Семантико-когнітивні компоненти представлені лексемами *Україна, край, земля* та ін. з підкресленням образу сакрального, святого, що надає ціннісному складнику одного з найвищих пріоритетів. Реалізовано ідеологеми «*Україна як найвища цінність*», «*Україна – держава*», «*Україна – родюча та багата земля*».

4.9. Формування системи репрезентантів концепту УКРАЇНА засобами поетичної мови Олега Ольжича

Творчому шляху Олега Кандиби-Ольжича належить особливе місце в українській літературі ХХ ст. Він був поетом, публіцистом, ученим, який доклав чимало зусиль для формування еліти з державницьким мисленням. Ольжич був митцем загального національного рівня, його твори характеризуються оригінальним і впізнаваним авторським пломенем натхнення, формуванням у творі нового ліричного героя – революціонера, борця за свободу України.

Олег Ольжич, як і його колеги-пражани, не так довго перебував в Україні (лише перших 16 років), але все ж став свідком драматичних подій в Україні, які вплинули на формування його національно свідомої особистості. Як науковець-політолог, він з'ясував розвиток української держави, аналізував перебіг і результати національно-визвольних змагань, аби зрозуміти причини невдач задля майбутньої перемоги. Об'єктивація концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олега Ольжича безпосередньо залежить від його національної

свідомості. Ольжич стверджував, що «формування етносу залежить від географічного розташування та духовних орієнтирів; здійснив певні порівняння стародавньої та сучасної історії Європи» [85, с. 14]. Він зазначав, що кожен народ характеризується своєю ментальністю, лиш йому притаманними ознаками. Такі позиції є дуже близькими до ідей Олександра Потебні, твердження якого постулюють залежність мови від ментальності народу й лежать в основі української когнітивістики.

У поетичному дискурсі митця можна виокремити різні типи вербалізації концепту УКРАЇНА. Простежуються випадки об'єктивації досліджуваного явища безпосередньо ядерною лексею: «У твоїх покоях сутінь, Синя сутінь звідкись з **України**, І журбі в них так безпечно. Його образ, тихий літній вечір Над смутними луками **Горині**, Образ тихий, наче вечір» [13, с. 14]. Як справжній націоналіст, поет живе любов'ю до Батьківщини, але що таке Батьківщина? Кожен поет по-різному, по-своєму наповнює цей мегаобраз змістом, вкладаючи в нього певні цінності. «Батьківщина – найрідніше, найближче лежить до серця. Чи ж не вміщує воно й нашу матір, і батька, усіх рідних, коханих і друзів, рідну місцевість, місто, регіон і, нарешті, цілу Україну. Мусить уміщувати. **Україна, Батьківщина, Вітчизна** – поняття доволі абстрактні, конкретизуються ж вони на рівні свідомості в тому, що нам є найдорожчим, найріднішим, найважливішим у цю та подальші миті; чим ми живемо, за що вболіваємо, за що готові жертвувати не раз своїм життям». Уже наприкінці 1929 року з'являється вірш, звернений до Батьківщини, сповнений віри в перемогу: «**О Україно!** Хай нас людство судить, – Тобі одній – думки і кожний рух! Твоїм **щитом** – **гарячі наші груди**, Твоїм **мечем** – **ці мільйони рук!**» [13, с. 97].

Автор актуалізує сегменти «**Батьківщина**» та «**народ**», останньому надає додаткової конотації «**войовничий**», викликає в читача асоціації з революційною добою, визвольними змаганнями: «**Їх душі – горіння і криця** – У нашому завжди гурті, **Братів по далеких в'язницях** І тих, що упали, **братів!**» [12, с. 62]. Ольжич у передмові до збірки «Золоте Слово» (Прага, 1941 р.) писав так: «Доба наша, піднімаючись на висоти духової напруги, іншими очима бачить

теж Україну, ніж це бачили кількадесят літ тому. Те, що губилося в тумані плебейських наук, обрисом гордого замку підноситься тепер над нами» [54, с. 181]. Цей замок – символ «безсмертності героїчної традиції великої, вічно живої нації» – завжди посідав важливе місце в житті та творчості поета; саме в 30-ті роки національно-визвольна боротьба українців, завдяки націоналізму «як провідній національно-захисній ідеологічній системі, піднялась на якісно новий етап свого розвитку – боротьбу не за «шмат гнилої ковбаси» (Т. Шевченко), не за вольності та привілеї окремого класу чи групки людей, а боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу, державу української нації, де б кожен її член був господарем своєї долі на своїй власній землі!». Кожен із представників «Празької школи» був людиною свого часу, представником свого світоглядного покоління, жив, діяв і творив для свободи й кращого майбутнього своєї Батьківщини. «Як людина свого покоління Ольжич не міг бути осторонь подій, які відбувалися в окупованій Галичині 20 і 30-х років. На противагу угодовській політиці тогочасних галицьких консервативних політиків, галицька молодь відповідала на пацифікацію українських земель пілсудчиками боротьбою, свідомим збройним спротивом, терором: *«Зв'язковий. Сухе привітання. Кашкет, окуляри, ровер. І схована карта остання – В кишені його револьвер. Наказ був палючо-огненний, Та кригою дихає суть. А завтра газетні сирени По світу його рознесуть»* [14, с. 25].

Для активізації семантико-когнітивного компонента «народ» поет формує образи воїнів із прадавніх часів. **Українському борцеві** Ольжич протиставляє образ «ворога», формуючи таким чином **бінарну лексико-семантичну опозицію**: «бородаті люди», **первісний воїн**, «дикуни», «чужинець», «сірий мур» ворогів, **прибульці з «синявою озер» під чолом**. Усе це епізодичні невимушені змалювання типу ворожих чужинців [69, с. 70].

«**Мати**» – **Україна**. А її свобода ґрунтується не на компромісі, а на **максималізмі**: краще, щоби козацькі коні збили, столочили «спіле жито» на широких просторах степів, несучи на собі оборонців батьківщини, ніж аби на нашому ж хлібові виростали нові окупанти рідної землі, ненаситні «старші

брати».

Об'єктивуючи концепт УКРАЇНА, автор послуговується семантико-когнітивним компонентом «**держава**», водночас активізує сегмент **народ**, Ольжич засуджує неактивну віру в краще майбутнє, бездіяльність («*Мовчала достойна і сита юрба, Гойдалась задушлива мряка. І крикнуло серце: чи хто розруба Набубніле м'язиво рака?*») [14, с. 67]), проголошуючи єдино правильним шлях боротьби: «*Держава не твориться в будучині, Держава будується нині*» [12, с. 114]. Окрім згаданого компонента, простежується й використання його компонентів, зокрема «**влада**», поряд із яким є дериват «**українська**»: «*Хтось крикнув, упав і зомлів... П'ять хвиль української влади На цьому клаптеві землі. Лягати! Тут жартів немає! Непослух? Так от тобі, от! Жорстоко-суворо карає Злочинця державний народ!*» [12, с. 458]. Як і в більшості творів, у поетичному дискурсі митця автор змальовує революційну боротьбу, пов'язано це з тим, що митець зазвичай пише про те, що знає найкраще. За природою своєю та покликанням Олег Ольжич був борцем. Поет також використовує у своїх творах компонент «**держава**», а саме його складник – державний символ – **стяг**: «*І як небезпечні шляхи ці – На стяг синьо-жовтий і зброю батьків... І пальці холонуть на цівці. Тепер вже тобі не відняти вінця, Твоїї єдиної пихи. Підеш неухильно, підеш до кінця, І вибух зголосить твій прихід*» [12, с. 84].

Концепт УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олега Ольжича вербалізовано прямим (буквальним) і непрямим (переносним, метафоричним) способами. При цьому і буквальна, і метафорична об'єктивації мають експліцитний або імпліцитний характер. Одним із базових семантико-когнітивних компонентів досліджуваного концепту є «**країна**». У контексті поетичного дискурсу компонент має різноманітні властивості та відносини, набір яких і складає його поняттєво-ціннісний зміст. Щодо об'єктивації концепту УКРАЇНА в мовотворчості митця можна виділити тексти, які характеризують сучасність автора, бажане та можливе майбутнє: «*Краса, розмріяна краса, Вже не одягне цю країну. Хіба, як перше, – небеса? Так само родяться і гинуть?*» [14, с. 136].

«Багатогранна діяльність О. Кандиби-Ольжича як талановитого суспільно-

політичного діяча, майстерного публіциста, непересічного організатора та культурно-освітнього діяча, видатного науковця і поета була спрямована на утвердження національної ідеї у свідомості кожного українця, в якому він бачив особистість, насамперед горду тисячолітніми набутками науки і культури та готову боротися за державну самостійність України як запоруки подальшого збагачення духовної скарбниці української нації» [92, с. 83].

У процесах репрезентації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі автор послуговується не безпосередньою вербалізацією, а опосередкованим називанням, також використовує топоніми-символи, які є асоціатами концепту, крім того, формують історичний каркас успішного героїчного минулого та прикладом для сьогодення. У мовотворчості Ольжича таким асоціатом є згадування імені Івана Мазепи, Данила Галицького. Також образом національної людини, важливого для розвитку української державності митця є **Тарас Шевченко** [67, с. 52]. Поет згадує та присвячує свої твори ще й таким українським діячам, як **Юрій Косач і Марина Антонович**. Згадує поет і **Полісся**, усі зазначені оніми є прямими асоціатами концепту.

Автор формує **хронотоп України** в поетичному дискурсі **від героїчного минулого до революційного сьогодення**. Рух історії – боротьба між націями за місце під сонцем. Українці теж готові поборотися за свою державу, без жалю та страху: *«Досить їх, молодих, здорових, Що чекають, прагнуть літа, Що заплачуть річками крові За твої палючі уста»* [13, с. 52]. У поетичному дискурсі митця відображені образи та явища притаманного йому сьогодення. Зокрема, часто простежується опис репресій, складної революційної дійсності: *«І ось він виходить ще раз на процес З в'язниці, що мертва і сіра, Своє показати камінне лице І крикнути нації: «Віра!»*. Поет, як і його колеги-пращани, більшість яких за переконаннями були націоналістами, цілком природно активізує сегмент концепту УКРАЇНА – **нація**. Нечасто в поетичному дискурсі митця, але все ж використано безпосередню репрезентацію сегмента **«Батьківщина»**: *«І очі зрять, осліплені напів, Ранкову млу батьківщини твоєї, Червоний камінь і пісок Ардеї, І інших серць підноситься триспів»* [13, с. 167].

4.9.1. Об'єктивація семантико-когнітивного компонента «ЗЕМЛЯ»

Варто зауважити, що найчастіше в мовотворчості Олега Ольжича зустрічається об'єктивація концепту УКРАЇНА через компонент «земля». Дослідники когнітивної лінгвістики цілком слушно на головне місце в процесі аналізу ставлять семантику, оскільки саме вона впливає та відображає структурну організацію свідомості, процес концептуалізації та категоризації знань. Семантико-когнітивний компонент «земля» функціонує в українському художньому дискурсі як окремий концепт, до того ж його можна характеризувати як **архетипний**: «Дослідивши лексикографічний опис ЛСВ слова земля, робимо висновок, що поняттєвий шар концепту складають семантичні наповнення *земля – планета, земля – ґрунт, земля – країна, земля – поверхня, земля – речовина, земля – суходіл, земля – територія з угіддями, або земля – поле, земля – світ, земля – провідна маса землі*, потенціал якої приймається рівним нулю. Щоб довести архетипність та універсальність наведених смислових складників концепту зазначимо, що такі дефініції містяться не лише в групі слов'янських мов, але також і в романо-германській, індійській тощо» [207, с. 260].

Олег Ольжич формує образ **землі** з використанням особливих, нетипових характеристик, майстерно та метафорично змальовуючи її як живу істоту, здебільшого як **жінку**: «*Скільки сонця ллється на землю, Як зітхає земля по зливі. Від води обважніла зелень, Від проміння – брунатне тіло*» [13, с. 137]. Семантико-когнітивний компонент концепту УКРАЇНА **землі втілено в образі матері**, діти якої переживають складні часи створено в контексті: «*Дванадцять літ кривавилась земля І сціпеніла, ствердла на каміння. І застелило спалені поля Непокориме покоління. До перс заляклих, просячи тепла, Тулили марно немовлята лица*» [14, с. 57]. Образ **землі-матері** з позитивною конотацією, формування ідеологеми «**Україна як найвища цінність**» є одним із провідних способів репрезентації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олега Ольжича: «*Земля! Земля! Плодюча, повногруда*» [12, с. 150]; «*Бог ясний між людьми ходить. Бог навчає людей роботи: «Розбудіте, полийте потом, І*

уродить земля, уродить» [12, с. 112]. Наведена ідеологема та інтерпретація текстів, через які її відтворює автор, дозволяє визначити функціонування досліджуваного семантико-когнітивного компонента в різних персоніфікованих контекстах, основою яких є метафоризація. Такі структури характеризують художній світогляд Олега Ольжича, його розуміння світобудови, тому автор наповнює компонент новими конотаціями, наприклад, **земля – живий організм (жінка, але не мати)**: *«Лягли на перса зимної землі Шляхи асфальтові, ясні і прості. І невідключні прагнення твої, Як сонце у холодній високості»* [12, с. 155]. Крім позитивних конотацій, автор подібно до Євгена Маланюка може дошкульно лаяти свою Вітчизну, засуджуючи її перебування в неволі, у такому випадку поет формує образ **коханки (бранки)**: *«Тут земля тільки пестить, п'янить, вагітніє і родить. Кожну гілочку млостю налив охмелілий тетрюк. А далеко-далеко проходять тривожні народи, І стрічається бурєю зброя у тисячах рук»* [13, с. 253].

Специфіка репрезентації семантико-когнітивного компонента «земля» в мовотворчості Олега Ольжича побудована на народній символіці та творах про цей образ. Такий сегмент є невід'ємним чинником формування ментальності українців. Любов до землі як національну характеристику відображено в образній паралелі **земля – родючий ґрунт**, який простежується й у контекстах, де функціонують образи **жінки, матері**, але сформовано й передано ідеологему «Україна – родюча земля», наприклад: *«І вітрове дихання на сріблі Ясних хмарин, як сирінксі, заграло. І перший ратай вологість землі Перегортає життєносним ралом»* [13, с. 117]; *«Душа обважніла, як жорна, В полоні страшного і злого. Земля благодатна і чорна До решти знесила ноги»* [13, с. 117].

Використовуючи в контекстах образ **землі** та її **захисника**, впевненого в правильності та справедливості своїх дій, поет активізує сегмент «**Батьківщина**»: *«Так солодко в передчуванні бою, Не знаючи вагання і квилінь, Покірну землю чути під ногою І пити зором синю далечінь»* [12, с. 34]; *«Невільні*

звільнить серця. Легкі і ясні йдіте Зустріти лице Отця. І небо, й земля в хмарі. Нечуваний вітер дме. Господнє ім'я – Кара. Господня хвала – Меч» [13, с. 239].

Вагома кількість творів у поетичному дискурсі Олега Ольжича – опис реальності, того, що хвилювало поета. У зв'язку з військовими діями на території України поет використовує образ **землі** опосередковано для формування стійкого асоціативного зв'язку з країною, на території якої війна чи безпосередньо через семантико-когнітивний компонент «земля» формує образ **країни в стані війни**. Це була та дійсність, у якій Ольжич жив і брав активну безпосередню участь на фронті, захищаючи свою Батьківщину, тому таких контекстів у поетичному дискурсі митця найбільше, наприклад: *«Ще куриться й дихає важко земля По стрілах огненної бурі, А вже заливають оселі й поля, Мов повінь, блакитні мундури»* [12, с. 87]; *«А земля – не земля, тільки цегла руда і рапава. І гуркочуть шляхи, стугонять і гуркочуть курні ці, Коли плинуть по них, пропливають бундючно, як пави, Куті щирою міддю важкі боєві колісничі»* [12, с. 57] *«На страх і за кару – суди польові, І землю поглинула тиша. Щоб відповідь ваша – атаки нові – Ударила тим голосніша»*; *«Розкрийте зіниці, розкрийте серця, Черпайте кришталеве повітря. Одвіку земля не зазнала-бо ця Такого безкрайого вітру»* [13, с. 95]; *«Мотори гудуть над землею, Наосліп смертельні окупи. Та буде завжди твоєю Безсмертна мить постанови. [...] І залягають землю пліч-о-пліч, Небесну баню хвилі океана»* [13, с. 115]; *«Вгнулась земля під тілами. Зойкнула жінка в шатрі. В мозку тривожними снами Плинуть пригоди старі»* [12, с. 154]; *«Легко і ясно лежати з пробитими грудьми В травах поплутаних, в росах на вогкій землі. Так всевидюче спокійний мій сон непробудний. Брови розкинулись вільно на рівнім чолі»* [12, с. 158]. Автор формує узагальнений образ України, конотація якого позитивна, але асоціації – негативні, ціннісний складник – **«Україна як найвища цінність»**. У поетичному дискурсі митця через **образ землі** активізовано сегмент **країна в стані революційної боротьби**: *«В ухах досі ще п'янюче – лунко Дзвін копит і скреготи землі...»* [12, с. 273]. У контексті є певна образна антитетичність, оскільки на перший погляд образ негативний, та враховуючи екстралінгвальні

дані можна констатувати, що він позитивний, бо такою була світоглядна позиція поета: боротьба за Батьківщину це найкраща ознака та вияв любові до неї.

Використовуючи архетипний компонент «земля», Олег Ольжич формує узагальнений образ **України**, її сьогодення, змальовує пейзажі, побут, дійсність, через які формує та передає ціннісні складові. У такому типі вербалізації концепту **Україна** можна виокремити контексти з використанням семантико-когнітивного компонента **земля** та компонентів чи характеристик концепту «простір»: *«Земля широка. Мудрий в небі Бог. І серце людське – мужнє і велике»* [12, с. 107]; *«Гомонять рибалки, пробігаючи бруками міста. І велика земля, і глибокі її криниці, І слова на устах товпляться, мов злотні бджоли. [...] Тут спинити ходу на землі, що пухка і привітна, Окопатися білою хатою проти долини. Рівний стан у обраниці, гордий, мов вежа наріжна, Наче смоква багатий, позначений ласкою Бога»* [12, с. 152].

Семантико-когнітивний компонент «земля» характеризується складною лексичною структурою, що дозволяє йому розкриватися по-новому в різних контекстах, наприклад, через пейзаж, узагальнений образ **Батьківщини**, автор викликає асоціації любові до рідного краю, формує та розширює ціннісні складові компонента, відображаючи реалії України: *«Голубіє земля, оповита прозорим серпанком, Хвилі кидає в берег море важке і зелене... На обличчя і груди людини лягає небо, **Небо** в білих хмаринах, що тихо чекає слова. Поверта по шляху селянин легкою гарбою»* [12, с. 113]. Сегменти концепту «простір» формують бінарну опозицію, **образне мікрополе, побудоване на художньому протиставленні земля-небо**. «Земля – вербалізований символ матеріального, звичайного існування, часто – боротьби за право жити на своїй території; небо – внутрішня свобода, вільна душа» [39, с. 5]. Описи української дійсності, функціонування компонента «земля» в поетичному дискурсі Олега Ольжича формує образ **України** та передає внутрішній стан автора, моделює ставлення, ціннісний компонент, відображає особливості світосприйняття поета: *«В хатках порушаються люди – Ткачі, кушніри, ковалі, – Шукаючи щастя чи злуди, І чується запах землі»* [13, с. 97]. Можна виокремити в групу контексти, через які

автор передає свою життєву позицію, бачення розвитку держави – країна має бути горда й незламна (її народ), лиш тоді вона отримає майбутнє, наприклад: *«Він спотикався, ранився об них, І кров гаряча, як піски пустелі, На горду землю в корчах кам'яних Прорвалася, мов струмені веселі»* [13, с. 77]; *«І слухали уші, коли вчителі Учили, нечесно-лукаві, Лучити гонори своєї землі І службу ворожій державі»* [87]. У своєрідну бінарну опозицію до незалежної гордої країни ставить поет образ залежної землі, надаючи йому негативного ціннісного складника: *«Долини падають і туляться до ніг, Звивають завої, відсахуючись, гори. Наш пружний крок тверда земля доріг Стрічає стогоном покори»* [13, с. 153].

Отже, проведений когнітивний, лексико-семантичний аналіз репрезентації сегментів концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олега Ольжича дозволяє зробити висновки, що, по-перше, актуалізація концепту УКРАЇНА в мовотворчості митця, базується насамперед на індивідуально-авторському життєвому досвіді, а вже потім на фольклорній традиції. Загалом автор використовує типові образи, які асоціюються з Україною в носія мови, але формує узагальнений образ притаманного йому сьогодення (Україна в часі революції, війни). Перевагу Ольжич надає семантико-когнітивному компонента «земля». Варто зауважити, що, на нашу думку, у решти поетів земля – образ, а от у когнітивній системі Олега Ольжича «земля» є семантико-когнітивним компонентом концепту УКРАЇНА, адже через згаданий компонент автор формує розгалужену образну систему, тому це не один образ, а їх система, підпорядкована одному компоненту – земля, – мета якого – об'єктивація концепту УКРАЇНА.

Олег Ольжич вибудував систему концепту через семантико-когнітивні компоненти **країна, держава, Батьківщина, народ, земля з яром – Україна**. Для об'єктивації концепту автор створює розгорнуту асоціативну структуру, до якої входять топоніми (**Горинь, Мазепа, Шевченко, Данило** та ін.), **синьо-жовтий стяг**, компоненти концепту «простір». Багатою є образна система, наповнена метафоричними прийомами. Ольжич опрацьовує, зокрема, бінарні

опозиції **мати, зрадниця, коханка, жінка**. Бінарні опозиції різних типів часто впливають у процесі порівняльного лінгвістичного аналізу поетичного дискурсу репрезентація концепту УКРАЇНА характеризується наявністю семантичних бінарних опозицій. Така антитетичність закладена в природі людської свідомості та є основним способом категоризації та концептуалізації світу, можливістю впорядкування концептів.

У мовотворчості Олега Ольжича актуалізуються типові додаткові значення, бінарні опозиції: *залежна / незалежна, войовнича / миролюбна, покїрна / горда*, які впливають із контексту відповідно до позитивного і негативного ціннісних складників, яких надає концептові автор. Враховуючи зазначене вище, із контексту можна вивести ідеологеми, які регулярно активізуються в мовотворчості митця **Україна як найвища цінність, Україна – родюча земля**. Більшість способів вербалізації, образів та навіть цінностей є оригінальними.

Важливою для опису концептів є сполучуваність мовних одиниць, яка дає можливість відобразити відповідний фрагмент картини світу. Результати аналізу свідчать, що для ад'єктивної синтагматики концепту УКРАЇНА характерними є прикметники та дієприкметники, які містять у собі онтологічне знання (*української влади, державний народ, чорна*), просторові (*земля широка, велика земля*), естетичні параметри (*пухка, благодатна*), емоційну оцінку (*покїрну землю, привітна, тверда земля доріг*). Прислівникова синтагматика відсутня. Синтагматика в складі іменників – незначна, актуалізованих параметрів значно менше, ніж, наприклад, у дієслівній синтагматиці. Зокрема, до цієї групи належать антропоцентричні (*скреготи землі, гонори своєї землі*), емоційно-образні характеристики (*в росах землі, запах землі*). Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку імені аналізованого концепту з дієсловами: а) у яких лексеми-вербалізатори є об'єктом дії (*гудуть над землею, сонця ллється на землю, крикнути нації, вже не одягне цю країну*); б) у яких вони є суб'єктом дії чи стану й такого типу зв'язку значно більше (*держава будується, як зітхає земля, кривавилась земля, уродить земля, тільки пестить, п'янить, вагітніє і родить, дихає важко земля, вгнулась земля,*

стрічає стогоном покори, голубіє земля). Контент-аналіз показав, що в більшості контекстів *концепт* є не об'єктом, а саме суб'єктом дії, що пов'язано з метафоризацією концепту УКРАЇНА та його сегментів. У синтагматиці концепту виділяється група як типізованих, так і ситуативних пропозицій.

Висновки до розділу

Поезія представників «Працької школи» – самобутнє явище в історії української літературної мови. Показовими для їхнього ідіолекту є семантика, емоційно-експресивна наснаженість і структурні особливості метафористики. У кожного з «пражан» своєрідне творче обличчя, оригінальна стилістика.

Творчість представників поетичного феномену під назвою «Працька школа» сприяла значному поглибленню та розвитку концепту УКРАЇНА, його збагаченню новими відтінками, формами вербалізації. Поетичний дискурс «пражан» актуальний для дослідження передусім тому, що вони є послідовниками національної традиції – традиції українського героїчного епосу, козацького фольклору, творчості Шевченка, Франка, Лесі Українки, мілітарних пісень Українських січових стрільців. Отже, проведення глибокого порівняльно-лінгвістичного аналізу та виявлення констант і змінних семантико-когнітивних сегментів, які формують зміни концепту УКРАЇНА дало можливість визначити й описати традиційні та новаторські образи, виявити основне ядро концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі.

Додавання нової інформації до вже існуючої відіграє важливу роль у розбудові концептуалізації тексту, у процесі його розуміння й продукування нових смислів читачем. Фактором формування культурних кодів стають асоціативно-образні мовні трансформації на основі денотативної та фонові інформації.

У поетичному дискурсі Євгена Маланка – уживання займенника «ти» в різних парадигматичних формах замість прямого лексичного називання зустрічається найчастіше як засіб об'єктивації концепту УКРАЇНА. Поет жодного разу не називає імені держави, що, очевидно, пов'язано з екстралінгвальними умовами та позицією автора (поразка в боротьбі за незалежність української держави призвела до того, що автор вирішив уникати навіть її назви). Але активно використано топоніми-символи, які є прямими асоціатами досліджуваного концепту: **Херсонщина, Поділля, Київ, Синюха, Дніпро, Лавра** та ін. Новаторським є використання образно-метафоричного

найменування для об'єктивації концепту УКРАЇНА – оніма **Еллада (Еллада, Степова Еллада, Еллада чорна, Скитська Еллада, Скитська Еллада Степова сарматських Афродіт, кирпатих Аполлонів)**, що свідчить про історичну спадковість, певним чином поетичну мудрість. Автор майстерно створює образно-асоціативний сегмент концепту **жінка-матір**, що народжуватиме воїнів, борців за її силу та незалежність. Многоликість Маланюкових образів позначена історіософічністю. Концепт УКРАЇНА в поетичному дискурсі Євгена Маланюка багатий на бінарні опозиції. Жіночі образи використано максимально: **Наречена, Кохана, Нене, Мати**. Остання лексема є словом-символом і відповідно акумулює в собі значення: Україна, Богоматір, матір. Але здебільшого це слово Маланюк використовує на позначення України. До слів-символів належать згадки про видатних історичних діячів, найменування власне українських міфічних персонажів: **Богданова дідизна, Гонта, Ленін, Петро, Лада**.

У поетичному дискурсі Наталі Лівницької-Холодної концепт УКРАЇНА репрезентовано ядерною лексемою УКРАЇНА, яку авторка синонімічно заміняє займенниковим компонентом «ти». Використано значну кількість **топонімів-символів (Шевченко, Олесь, Дніпро, Київ)**. У поетичному дискурсі авторки чимало бінарних характеристик, наприклад, **войовнича / миролюбна, бездіяльна** та додаткових ознак **своя, рідна, далека**, що впливає з позицій самоідентифікації поетеси. Наталя Лівницька-Холодна активно розробляла семантико-когнітивні компоненти концепту: **край** (далекий, мій, ясний, залежний та ін.); образи **Батьківщини** (миролюбна, бездіяльна); **країни** (залежна, бездіяльна); **землі, матері** й актуалізовано компонент **народ**, якому авторка надає негативного ціннісного складника. У поетичному дискурсі авторки можна виокремити дві ідеологеми: «Україна як найвища цінність», «Україна – родюча земля». Ціннісний складник концепту в поетичному дискурсі Наталі Лівницької-Холодної опозиційний: від негативного (засудження за бездіяльність) до позитивного, найвищої цінності; смислове наповнення – сакральна.

У поетичному дискурсі Юрія Клена концепт УКРАЇНА об'єктивовано ядерною лексемою УКРАЇНА, а також низкою інших засобів, які створюють узагальнений образ України або є прямими асоціатами концепту: **флоронайменування** (*лілія, овес, червоний мак, волошка, жито* й ін.), **антропотопоніми** (*Ярослава, Мономаха, Святослава, Леся, Рильський* та ін.), **топоніми** (*Київ, Еллада*), **духовні цінності** («*Заповіт*»), **найменування тварин, елементи одягу чи вбрання, страви, напої, предмети побуту, народні танці, язичницькі божества, персонажі української міфології**. Поет розробляє семантико-когнітивні компоненти: **край** (образи пекла, раю); **країна** (образи хати, дому, оселі та використання компонентів концепту «простір» **ниви, степи** тощо). Як і більшість представників «Празької школи», Юрій Клен у процесі вербалізації концепту УКРАЇНА використовує топоніми-символи, які є асоціатами досліджуваного явища. У його творах зустрічається **Київ, Полтава, Харків, Чигирин, Крим, Софія** тощо. Остання активізує ідеологему «Україна – центр християнської віри» та відповідний семантико-когнітивний компонент «Україна – духовність». Як поет-націоналіст, Юрій Клен не залишив осторонь активні компоненти концепту УКРАЇНА – **народ і нація**. Актуалізовано **сенси та бінарні опозиції: родюча земля, дієва/бездієльна, надієва, войовнича/миролюбна, залежна/незалежна**. Вони формують позитивний або негативний ціннісний складник, а також **образи матері, рідної землі, єдиного краю, держави, нації, країни, святої землі, праматері**, які асоціюються з Батьківщиною та мають позитивний ціннісний складник.

У поетичному дискурсі Оксани Лятуринської концепт УКРАЇНА репрезентовано такими лексемами, як **Україна, ненька, мати, Батьківщина, край, земля, країна, держава**. Більшість образів, створених у віршах, збігаються зі способами вербалізації концепту у фольклорному дискурсі. Вербалізацію концепту вибудовано навколо **ядерної зони**, в основі якої – УКРАЇНА (Вкраїна), близькоядерні компоненти – **мати (ненька), Отчизна (вітчизна, Батьківщина) та земля**. **Семантико-когнітивні компоненти: країна, держава, народ, духовність, земля**. Образам найчастіше надано значення

сакральна, свята, ціннісний складник – один із найвищих пріоритетів. Реалізовано ідеологеми «Україна як найвища цінність», «Україна – родюча та багата земля».

Поетичному дискурсу Олени Теліги притаманне переплетення інтимних і громадянських мотивів. У процесі вербалізації концепт репрезентовано ядерною лексемою УКРАЇНА, асоціативний ряд – Батьківщина, рідний край. Концепт УКРАЇНА представлено такими образами: землі «байдужо-непривітної», «найгострішого слова», «чужини», «похмурого і прекрасного берега», казкового сну, поля, над яким зависла незнайома пісня тощо. Virізняється з-поміж інших семантико-когнітивній компонент **народ**, якому надано опозиційних характеристик: **войовничого, дієвого та бездіяльного, миролюбного**.

Галя Мазуренко своєю мовотворчістю теж сприяла входженню нових сегментів до структури концепту УКРАЇНА. Основною в поетичному дискурсі поетеси є вербалізація концепту УКРАЇНА ядерною лексемою в різних парадигматичних формах і двох варіантах УКРАЇНА та «**Вкраїна**». Найчастіше авторка надає характеристик «**тиха, спокійна**», створюючи **образ обраної Богом землі**. Актуалізуючи сегмент «**народ**», Г. Мазуренко підсилює смисли **войовничий, дієвий**, формує образ **Батьківщини**, за яку готові боротися її «сини», які вже стали «мужами», викликає асоціації «**залежна**», «**репресії**», в основі поезії – ідеологема «**Україна як найвища цінність**». Чимало в поетичному дискурсі Галі Мазуренко використано слів-онімів, які є прямими асоціатами (Леся Українка, Сковорода, Орлик, Шевченко, Грінченко, Сірко та ін.) або слів-символів, які знаходяться в близькоядерній зоні концепту УКРАЇНА. Об'єктивуючи концепт, поетеса створювала образ **Радянської України**, вона не лишалася байдужою до «червоного терору», звідси й асоціація – «країна, де живуть недовго» – **Радянська Україна**.

В О. Стефановича домінує інтуїтивне охоплення сутності речей і явищ у світі, подібне до міфологічного світосприйняття предків, він найактивніше опрацьовує міфологічні теми, особливо слов'янські, через які створює

узагальнений образ України (**образи Перуна, Либеді, Дива, Лади**). Чільне місце в поетичному дискурсі митця посідає вербалізація концепту ядерною лексемою УКРАЇНА, простежується новаторський спосіб створення хронотопу України: **«рай»** – це **Україна колись**; **«руїна»** (яка може бути пеклом) – **Україна тепер**. Автор актуалізує сегмент **«народ»**, надає йому додаткової конотації **«войовничий, дієвий»**, також постульовано ідеологеми **«Україна – родюча земля»**, **«Україна як найвища цінність»**, водночас через образну систему поет формує конотативний складник **«залежна»** країна. О. Стефанович активно залучав до об'єктивації концепту історичні події та постаті-асоціати. Найбільше імпонували поету діяльність **Б. Хмельницького** й **П. Дорошенка**, котрі прагнули здобути Україні незалежність. Також автор згадує вершинні постаті українського національного духу – **Сковорода, Шевченко, Гоголь, Ольжич**.

Після змагань за українську державність на початку ХХ століття, учасниками яких у свої більшості були представники «Празької школи», у поетів дедалі частіше виникають твори, присвячені ідеї **«Україна – держава»**. Використання сегмента **«Батьківщина»**, **край, рідна земля, країна** свідчать про самоідентифікацію поетів, визначення своєї належності до певного краю, народу.

Амбівалентність концепту УКРАЇНА розкриває глибинні елементи смислу його сегментів через зіставлення. Антонімічні зв'язки, у які вступають компоненти концепту, свідчать про його дуалістичну природу, поєднання контрастних елементів.

Незважаючи на традиційність, археологічність, історичність у творчості пражан, вони все ж залишилися самобутніми в рідній культурі, поповнивши невичерпні можливості українського художнього слова.

Для представників української діаспори мова – це засіб їхнього особистісного самовираження, мотивований високим рівнем національної самосвідомості, «маркер їхньої причетності до простору української духовності, до національно-мовної пам'яті» [217, с. 86].

ВИСНОВКИ

Дослідження функціонування сегментів концепту УКРАЇНА проведено з урахуванням актуальних питань сучасної лінгвоконцептології й когнітивної лінгвістики, з поглядом на мову як на своєрідний код, вивченням універсального й етноспецифічного знання, особливостей концептуалізації та категоризації мовномисленневої сутності етносвідомістю. Простежено спосіб відбиття універсальних ідей крізь призму культурного й мовного кодів, реконструйовано смислове наповнення й структуру концепту УКРАЇНА, виявлено особливості функціонування компонентів концепту в словниково-енциклопедичному, фольклорному та поетичному дискурсі, відображено особливості вербалізації, смислового наповнення, структури ментального утворення та семантичних модифікацій мовної константи. Уперше зроблено спробу повного концептуального-семантичного аналізу на основі ґрунтовної порівняльно-історичної інтерпретації енциклопедичного, фольклорного та поетичного дискурсів щодо виявлення особливостей функціонування компонентів концепту УКРАЇНА.

Напрямок дослідження зумовив особливу увагу до розмежування понять, які входять до терміносистеми когнітивної лінгвістики. Визначено поняття «концепт» і дистинкції дотичних до нього понять – «значення», «поняття». Окреслено такі наукові терміни, як концептуалізація та категоризація, картина світу й дискурс. Подано авторське дефініціювання згаданих понять.

Концепт як базовий компонент української мовної картини світу є багатоплановим ментальним утворенням, що є результатом пізнавальної діяльності індивіда й суспільства та водночас носієм інформації про відображену в ньому дійсність, її інтерпретацію, зафіксовану в суспільній свідомості та репрезентовану в мові. Номінативні одиниці, що сприяють безпосередньому вираженню концепту та його когнітивних складників у мові є вагомими компонентами концепту, які організовують у межах певної ментальної ділянки його основний зміст і ціннісне наповнення. Мовні одиниці, які здійснюють структурування когнітивної інформації в таких ділянках, – це типові

вербалізатори. Образи й асоціації, які виникають у процесі об'єктивації ментально-мовного явища в певному типі дискурсу, є як типовими, так і ситуативними складниками концепту та поглиблюють його змістове наповнення.

Досліджено процеси сприймання, опрацювання та переробки інформації, які відбуваються завдяки наявній базі ментальних моделей у психіці індивіда. Згадані моделі в процесі когніції наповнюються новим змістом, трансформуються тощо. Найважливішими в цих процесах є пізнавальні функції мозку **концептуалізація та категоризація**. **Концептуалізацію** визначено як осмислення сприйнятої інформації індивідом, уявне конструювання дійсності, яке формує уявлення про світ як сукупність концептів («згустки» знання, фіксовані смисли). Більшість концептів має мовне вираження, що забезпечує зберігання та передачу інформації. **Категоризація** – це пізнавальна функція мозку, яка поділяє сприйняту інформацію про навколишню дійсність на категорії, групи, класи тощо. Процес концептуалізації виокремлює одиниці людського знання, а процес категоризації – об'єднує їх у категорії, що й лежить в основі всієї пізнавальної діяльності людини.

Когнітивна парадигма лінгвістичних досліджень спричинила інтерес до опису понять «концептуальна картина світу» (ККС) та «мовна картина світу» (МКС). Варто розмежувати згадані поняття та наголосити на тому, що ККС є ширшим поняттям ніж МКС, адже перша є більш універсальною та подібною для носіїв різних мов зі схожим рівнем розвитку. Натомість МКС є результатом сприйняття та трансформації цих знань різними народами. ККС дає можливість індивіду думати про світ, а МКС – описувати й говорити про нього. МКС як ідеально-матеріальне динамічне утворення відображає систему орієнтирів і відношень людини у світі й до світу, мотиви, оцінки, спрямування на пошуки зразка, стереотипу, еталона (аксіологічна функція); сприяє здобуванню й упорядкуванню знань про світ, а також є зв'язком з концептуальною картиною світу. Н.О. Мех зазначає, що картина світу як глобальний образ виникає в людини внаслідок будь-якого типу контактів зі світом, це «основний смисловий базис, на якому тримається вся лексико-семантична система мови» [135, 53].

Вивчення дискурсивних реалізацій концепту є надзвичайно важливим насамперед для моделювання структури концептів. Дискурс є середовищем функціонування та об'єктивації останніх. Саме через дискурс структура концепту розширюється, трансформується, поглиблюється. Концепт – продукт взаємодії картини світу й дискурсу. Дискурс є джерелом генезису мовних одиниць, середовищем їх функціонування. Взаємовпливи дискурсу та МКС є основою для структурування обох явищ, адже дискурс є реципієнтом мовного втілення елементів картини світу (концептів).

У дослідженні проаналізовано особливості концептуального та структурно-семіотичного моделювання концепту УКРАЇНА. Отже, **об'єктом концептуального аналізу** є деривати ядра концепту, парадигматичні, синтагматичні зв'язки, історична еволюція концепту, частота репрезентації концепту певними лексичними одиницями, а також не останнє місце посідає врахування особливостей дискурсу, в якому функціонує концепт. Через опис синтагматичних зв'язків можна виявити способи категоризації концепту. Статистичні методи дають підґрунтя стверджувати про важливість концепту в картині світу певного етносу. Також у процесі моделювання структури концепту взято до уваги не лише лексико-семантичні групи, які об'єктивують концепт, а й встановлено відношення між семантичними класами іменників, дієслів, прикметників і прислівників, встановлено їх зв'язки із семантичним ядром концепту, що дозволило простежити способи категоризації. За основу концептуального аналізу було взято твердження про те, що цей відносно новий науковий метод передбачає використання як загальномовних, так і вузькопрофільних методів та прийомів (формалізація, деталізація, моделювання), метою яких є реконструкція когнітивних механізмів (концептуалізації та категоризації) для встановлення когнітивної структури концепту [31].

Специфіка дослідження обраного концепту детермінована характером імені УКРАЇНА, оскільки онімна лексика виникає в процесі розвитку певного етносу та характеризується наявністю яскравих ознак культури народу, способів його

мислення. Власні імена є вагомими концептами колективної свідомості, що пов'язані з ціннісною картиною світу носіїв певної мови.

Смислове наповнення концепту УКРАЇНА втілюється в трикомпонентній когнітивній моделі з пропозиційним елементом, інтерпретаційним полем і асоціативно-термінальною зоною. Пропозиція містить онтологічне знання (диктум) та суб'єктивну оцінку (модус). В інтерпретаційному полі базові ідеї існування та розвитку держави, її народу переосмислюються крізь призму різних світоглядних позицій, ідеологічних настанов і культурних стереотипів. Асоціативно-термінальна зона забезпечує зовнішній зв'язок з іншими концептами та містить переінтерпретації ядерних ідей у термінах інших понять (образні асоціації, метафори).

Результати дослідження свідчать, що лексична одиниця «Україна» не є тотожною концептуальному імені УКРАЇНА. Багатовимірна семантика концепту-оніма виявляється через значну кількість компонентів, які входять як складники до концептуальної структури.

Структура концепту розгалужена та багатогранна. У ядерній зоні знаходиться ім'я «Україна» / «Вкраїна», яке вбирає в себе й синонімічні заміни Русь, Українська держава, УНР, УРСР – усі назви в певний історичний час були в ядерній зоні концепту. Також до **ядерної зони** концепту входять **займенникова заміна** (ти). У близькоядерній зоні виокремлено **семантико-когнітивні компоненти** (Батьківщина, Вітчизна, держава, країна, край, земля), **дериваційний ряд** (український, українці, україністика тощо). До маргінальної зони в структурі концепту входять топоніми-номінативи й інші назви різного типу, які є асоціатами та репрезентантами досліджуваного концепту:

- 1) назви окремих територій, адміністративних утворень, які є складовими частинами держави;
- 2) вагомими культурні й архітектурні пам'ятки;
- 3) імена політичних та історичних діячів;
- 4) імена представників культури;
- 5) імена власне українських міфічних істот;

б) флоронайменування, назви напоїв, страв, одягу, танців та інші національно марковані лексеми, важливі для носія української мови (семи, що створюють узагальнений образ України).

Актуальність концепту УКРАЇНА для різних типів дискурсу зумовлює його смислову багатомірність, через яку окремі специфічні смисли актуалізуються відповідно до комунікативних намірів, грабуються від найабстрактніших до більш конкретних образів, від загальнономовних до індивідуально-авторських типів об'єктивації, актуалізуючи багату семантичну структуру концепту-оніма. Досліджуваний концепт є провідним для етносвідомості носіїв мови, займає своє чільне місце й у фольклорному та поетичному дискурсах, про що свідчить його інтенсивне лінгвокогнітивне опрацювання майстрами слова.

Для виявлення глибинних смислів, етапів еволюції концепту було досліджено особливості функціонування концепту УКРАЇНА в словниково-енциклопедичному, фольклорному дискурсах (історичні пісні доби Визвольної війни та періоду УНР) та творчому доробку представників «Працької школи». Результати порівняльного аналізу об'єктивації концепту в наведених типах дискурсу свідчать про поглиблення та розширення структури концепту у зв'язку з особливими, складними для національного становлення історичними умовами, які всупереч утискам сприяли ідеологічному піднесенню та зміцненню віри в краще майбутнє країни. Концептуально-семантичний, порівняльний аналізи дають змогу стверджувати, що концепт УКРАЇНА є вагомим концептом для носіїв української мови. У фольклорному та поетичному дискурсах він є одним із важливих об'єднувальних елементів. Твори, у яких об'єктивовано концепт, є національно-ідейною лірикою, тому на основі ціннісного складника концепту вибудовано низку ідеологем, які рефреном відтворюються в текстах фольклорного та поетичного дискурсів. Поети-пражани є своєрідними творцями національної ідеї, які через свій поетичний дискурс постулювали думки про відродження нації та держави.

Діахронний аналіз формування компонентів концепту УКРАЇНА й еволюції імені засвідчив, що етнотопонім «Україна» увійшов у народний мовний обіг

уже за часів Русі. З еволюцією Руської держави еволюціонувала й назва. На початку функціонування етноназва мала значення окремої території, згодом назва поширилась і почала позначати не маленькі окремі «**україни**», а одну сукупну територію, водночас і народ, що проживав на ній. Комплексний аналіз функціонування концепту в словниковому дискурсі в діахронному та синхронному аспектах дозволяє встановити ядро концепту та визначити особливості його змістового наповнення та мовного вираження.

Комплексний аналіз семантики імені концепту в діахронному й синхронному аспектах дозволив установити компонентну структуру концепту, до якої входять назви держави народом, офіційні, неофіційні назви, які розподілено до ядерної, близькоядерної та периферійної зони топонімічної сфери як семантико-когнітивного компонента концепту (Діаграма 1), офіційні та неофіційні назви етносу різних періодів (Діаграма 2).

Номінативне поле концепту УКРАЇНА вибудовується навколо понятійного ядра, репрезентативного ім'ям «**Україна**» – держава й країна в Східній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини багатонаціональна країна з титульним українським етносом. У концепті УКРАЇНА стабільно актуалізуються його семантико-когнітивні компоненти: • «**країна**» (адміністративно-територіальний устрій; етнічний склад; географічне положення, клімат; територія); • «**рідна земля, край**» (Батьківщина, Вітчизна, мати, Русь) з поступовим відокремленням (із початку другого десятиліття ХХ ст.) компонента; • «**держава**» (форма управління, влада, політична культура, ідеологія, незалежність); • «**Україна – народ**» (українці та соціальний сегмент – народ, українці та сукупність етносів); • «**Україна – культура**» (та її представники, які є прямими асоціатами концепту, а також надають йому додаткових характеристик, адже є певним гіперпосиланням на творчість діячів і відповідно на їхні ідеї); • «**Україна – один із центрів християнської віри**».

Етноцентричне наповнення концепту УКРАЇНА нерозривно пов'язане з особливостями ментальності народу, оскільки в національно-культурних вербальних стереотипах найбільш повно відображено особливості сприймання

світу певним етносом. Національно-специфічні відчуття, матеріалізуючись у тканині мови, породжують особливу для кожної мови субстанцію, тобто відображене в мовних формах етнічно зумовлене осмислення й оцінювання зовнішнього світу. Репрезентація концепту **Україна** у фольклорному дискурсі має свої особливості, у зв'язку з функціонуванням образної мови в згаданому мовному пласті, але разом із тим дозволяє визначити загальнонаціональний тип світосприйняття та номінації. Концепт УКРАЇНА об'єктивовано у фольклорному поетичному дискурсі ядерними лексемами: **Україна, Вкраїна, Батьківщина, Вітчизна**; та образно – **мати, ненька, калина, сирота, жінка**. Вербалізація концепту та конотації, яких набуває семантика імені під час актуалізації у фольклорних контекстах характеризуються бінарними опозиціями: «**своє / чуже**», «**власне / індивідуальне**», «**близьке / далеке**», «**залежна / незалежна**», «**войовнича / бездіяльна**». Концепт УКРАЇНА у фольклорному дискурсі корелюється з іншими вагомими концептами – **час, культура, доля, людина, природа**, – що доповнюють, розширюють наповнення концепту, надають йому нових відтінкових значень, виражають нові смисли та дозволяють прослідкувати процеси категоризації концепту через синтагматику імені.

Смислове наповнення концепту УКРАЇНА в українській МКС відзначається наявністю універсальних і етноспецифічних рис, фольклорне та поетичне розробляння компонентів концепту відходять від ідеї простого позначення й фокусуються, з одного боку, на ознаках концепту УКРАЇНА, а з іншого – оцінному ставленні до неї. Ці два вектори смислової генези й визначають подальшу диференціацію концептуальних смислів.

У суспільній свідомості через фольклорний і поетичний (представників «Празької школи») дискурс утримується як сучасний для авторів, так і вагомий історичний контекст, який апелює до імен «**Русь**», «**Україна**», (УРСР уживається опосередковано через словосполучення-синонім Радянська Україна, найчастіше позначене негативною конотацією та відповідним ціннісним складником, у поетичному дискурсі представлене через образ чужого, непритаманного українцям), що свідчить про цивілізаційну та духовну

ідентифікацію українського суспільства. Показником самоідентифікації є активна об'єктивація • **лексем-найменувань**: Русь, Україна; їх смислових дериватів: український народ, українська сторона; • **образно-метафоричних найменувань**: мати, рай; а також • **слів-символів**, що формують єдиний простір України – країни-переможниці, войовничої держави, яка відстоювала своє право на незалежність: Київ, Полтава, Крути, Броди тощо; згадка чи називання імені відомих політичних діячів різних часів: Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа й ін.; • **слів-символів**, які формують єдиний культурний і духовний простір держави з високим рівнем розвитку – оніми, які називають пам'ятки, наприклад, Свята Софія або ж імена діячів культури, літератури: Леся Українка, Тарас Шевченка, Олександр Олесь, Олег Ольжич та ін. Спільним для представників «Празької школи» є вербалізація концепту УКРАЇНА займенником «**ти**» в різних парадигматичних формах і з двома способами його написання – з великої чи малої літери. Як свідчить лексико-семантичний і концептуальний аналізи, написання має значення й актуалізує додаткові асоціативні та ціннісні компоненти концепту. Уживання з великої літери, наприклад, надає поняттевому й образному складнику відтінків сакральності, відповідно найвищої цінності. Вербалізація лексемою «**ти**» з маленької літери передає негативний або нейтральний стан.

У поетичному дискурсі представників «Празької школи» формується когнітивно-смисловий простір концепту УКРАЇНА на основі творчо-селективного підходу до минулого та сьогодення, що утворює міцний смисловий каркас, який підтримує безперервність смислів історичного буття України, підкреслює її право на свободу в актуальний для поетів час, героїчне минуле попередніх поколінь.

В основі дискурсивного розширення когнітивних ознак концепту УКРАЇНА та їх об'єктивації в поетичному та фольклорному дискурсах є ідеологеми, сформовані на основі ціннісного складника концепту: • «Україна як найвища цінність, святе»; • «Україна – родюча земля»; • «Україна – пекло, залежна країна».

Особливістю когнітивного опрацювання концепту УКРАЇНА представниками «Празької школи» є • **продуктивно-об'єднувальне узагальнення** «національно-культурної традиції»: Русь, Вітчизна, Батьківщина, українська культура, віра, духовність, патріотизм, відродження, Мудрий, Дорошенко, Хмельницький, Шевченко й ін.; • **«оптимістичний песимізм»** репрезентації сьогодення: держава, нація, боротьба, еміграція та ін.

Для подальшого дослідження функціонування та вербалізації сегментів концепту УКРАЇНА перспективним може бути порівняльний аспект внутрішньомовного аналізу, що передбачає зіставлення поетичного дискурсу українських емігрантів і поетів «материкової України», особливості об'єктивації концепту в більш контрастних типах дискурсу, зокрема художньому та політичному, репрезентація концепту УКРАЇНА представниками різних етносів, аналіз зарубіжних видань, які належать до одного з типів дискурсу. Актуальним є функціональний аналіз, зорієнтований на виявлення особливостей функціонування репрезентантів концепту в різних стилях мови та мовленнєвих жанрах, дослідження специфіки дискурсивного впливу на смислове наповнення концепту. Структурування мовних засобів забезпечить функціонально-семантична модель, завдяки якій можливе дослідження семантичної категорії, основою якої є концепт УКРАЇНА.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. Концепт и значение в жанровой организации речи : когнитивно-семиологические корреляции / Николай Федорович Алефиренко // Жанры речи : сб. науч. ст. Саратов, 2005. – Вып. 4. – 438 с. – (Жанр и концепт)
2. Алефиренко Н. Ф. Язык, познание и культура: Когнитивно-семиологическая синергетика слова [Текст] : монография / Николай Федорович Алефиренко. – Волгоград : Перемена, 2006. – 228 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Речевой жанр, дискурс, культура // Жанры речи: Сб. научных статей. – Вып. 5. Жанр и культура. – Саратов : Издательский центр «Наука», 2007. – С. 45.
4. Алефиренко Н. Ф. Языковая картина мира и культура / Николай Федорович Алефиренко. // Когнитивно-дискурсивные аспекты лингвокультурологии : [кол. монография] / Алефиренко Н. Ф., Брысина Е. В., Декатова К. И. и др. [научный ред. д-р филол. наук, проф. Н. Ф. Алефиренко]. – Волгоград : Перемена, 2004. – 767 с. – ISBN 5-88766-045-7 (в пер.).
5. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / Микола Федорович Алефіренко. – Х. : Вища школа, вид-во при ХДУ, 1987. – 133, [3] с.
6. Ангелова М. М. «Концепт» в современной лингвокультурологии / М. М. Ангелова // Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики. Сборник научных трудов. Выпуск 3. – М., 2004. – С. 3–10.
7. Андрусяк М. Назва «Україна» / М. Андрусяк. – Чикаго : Самостійна Україна, 1951. – 39 с. – (Бібліотека «Самостійної України» ; вип.2). – Відбитка з журналу «Самостійна Україна» чч.10-11 і 12 з 1950р. і чч. 1,2 і 3 з 1951р. – С. 12
8. Антіпов О. Феномен патріотизму як один із складників національно-мовної картини світу / О. Антіпов // Теоретична і дидактична філологія. Випуск 17, 2014. – С. 229.
9. Аркас М. М. Історія України-Русі / М. М. Аркас ; [ред. В. Доманицького ; мал. М. Ткаченка]. – [СПб. : тип. Т-ва «Общественная Польза»], 1908. – XVI. – 384 с.

10. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Нина Давидовна Арутюнова // ЛЭС, 1990. – С. 136–137.
11. Бабушкин А. П. Объективное и субъективное в категоризации мира // Общие проблемы строения и организации языковых категорий. – М.: РАН. – 1998. – С. 28-31.
12. Баган О. Р. Естетика і поетика вісниківського неоромантизму: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / О. Р. Баган ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2002. – 20 с.
13. Баранов А. Н. Постулаты когнитивной семантики / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Известия РАН. – Т. 56.– № 1 – Москва, 1997. – С. 11–21. – (Сер. литературы и языка.).
14. Белявская Е. Г. Семантическая структура слова в номинативном и коммуникативном аспектах (когнитивные основания формирования и функционирования семантической структуры слова) / Е. Г. Белявская.– М., 1992. – 423 с.
15. Білецький-Носенко П. Словник української мови / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Підготував до видання / В. В. Німчук; Відп. ред. К. К. Цілуйко. – Київ: Наукова думка, 1966. – 419 с.
16. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 123 с. – С. 5
17. Бондаренко Є. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини [монографія] / Євгенія Валеріївна Бондаренко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / За загальн. ред. Шевченко І. С. – Харків : Константа, 2005. – С. 36–64.
18. Бондарський М. С. Словник географічних назв / за ред. В. П. Тихомирова – переклад з 2-го, виправленого і доповненого видання Учпедгізу. – Державне учбово-педагогічне в-во «Радянська школа». – К., 1959 – 388 с.

19. Боплан Г. Л. де. Опис України / Гійом де Боплан // Пер. з фр. Я. І. Кравця. – Львів, 1990. – С. 23.
20. Бригадир М. Б. Особливості формування та відтворення національної ідеї / М. Б. Бригадир // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологія. Збірник наукових праць. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – Випуск 1. – С. 16 – 27.
21. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / Ніна Петрівна Бутенко // наук. ред. А.Є. Супрун. – Львів : Вища шк., 1989. – 328 с. – ISBN 5-11-000515-6
22. Василик Л. Є. Концепти Україна та свобода в реалізації національної ідеї: історико-отологічний аспект // Наукові записки Інституту журналістики [Текст] : Т. 26 січень – березень / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К. : Видавництво Інституту журналістики, 2007. – 294 с. – С. 184–189.
23. Ващенко Г. Український ренесанс ХХ. століття [Текст] / Г. Ващенко. – Торонто : На варті, 1953. – 80 с.
24. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов // Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М., 1999. – С. 106.
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / кер. видав. проекту П. М. Мовчан, В. В. Нічмчук, В. Й. Клічак. – К. : Дніпро, 2009р. – 1332 с. – ISBN 966-578-189-8.
26. Владимирский-Буданов М. В. Обзор истории права / Михаил Флеготовнович Владимирский-Буданов. – К., 1900. – С. 27.
27. Войчишин Ю. «...Ярий крик і біль тужавий» : поетична особистість Євгена Маланюка / Ю. Войчишин. – К. : Либідь, 1993. – 160 с.
28. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства теленомных лингвоконцептов / Сергей Григорьевич Воркачев // – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.; Карасик В.И. Этноспецифические концепты // Введение в когнитивную лингвистику / Отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 2005. – С. 61–105.

29. Воркачев С. Г. Постулаты лингвоконцептологии / Сергей Григорьевич Воркачев // Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. –Т. 1 – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 12. – (ISBN 5-89395-236-9).
30. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / Сергей Григорьевич Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
31. Воробйова О. П. Концептологія України: здобутки, проблеми, прорахунки / Ольга Петрівна Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т.14, № 2. – С. 53–64
32. Воронюк І. О. Національно-визвольна ідея в художньому трактуванні українських письменників першої еміграційної хвилі: автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.01.01 / І. О. Воронюк ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2010. – 19 с. – укр.
33. Гайдеггер М. Гельдерлін і сутність поезії / Мартін Гайдеггер ; [перек. з нім. Тарас Возняк]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukrlife.org/main/minerva/geld1.htm>
34. Гайдукова В. К вопросу о логическом анализе языка (на примере концептосферического поля власти) / В. Гайдуква. // Русский язык. – 2000. – № 15 / 45. – С. 8–13.
35. Гай-Нижник П. «Самостійна» УСРР: хронологія виникнення маріонеткової псевдодержави та її «добровільного» вступу до СРСР [Електронний ресурс] / Павло Гай-Нижник – Режим доступу до ресурсу: <http://incognita.day.kiev.ua/xronologiya-viniknennya-marionetkovoyi-psevdoderzhavi.html>.
36. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука, 1981 (б). – 139 с.; Москальская О. И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1981. – 216 с.
37. Гоголь Н. В. Собрание сочинений у: в 6 т. / Николай Васильевич Гоголь. – М., 1959. – Т. 6. – С. 319

38. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту / К. Ю. Голобородько // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 27–29.
39. Голоюх Л. В. Вербалізація концептів простору в романах Й. Струцюка // Філологічні науки. Мовознавство. 1, 2011 – С. 5
40. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
41. Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф / Галина Гордасевич ; упоряд. Б. Гордасевич. – К.: КМ Publishing, 2015. – 352 с. з іл.
42. Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій / В. С. Горський. – К. : Наукова думка, 1996. – 387 с.
43. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Українско-руський словарь / Борис Дмитрович Грінченко. – Берлін, 1924. – 1075 с. – С. 840.
44. Гржибек П. Бахтинская семиотика и московско-тартуская школа / П. Гржибек // Лотмановский сборник 1. — М., 1995. — С. 240.
45. Грушевський М. Історія України-Руси: У 12 т. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. I. – С. 623.
46. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – Москва : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
47. Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940-2000 років (історико-фольклористичне дослідження) – Львів : Галицька видавнича спілка, 2003. – С. 375.
48. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / Валерий Закиевич Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – С. 7–33.
49. Демьянков В. З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры // Язык как материя смысла: Сборник статей в честь академика Н. Ю. Шведовой / Отв. ред. М. В. Ляпон. – М. : Издательский центр «Азбуковник», 2007.– С. 606–622. – (РАН : Институт русского языка им. В. В. Виноградова).

50. Держава [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0>
51. Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения / Ф. Джонсон-Лэрд // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. – М., 1988. – С. 234–257.
52. Дністровий А. О. Поети і воїни прийдешнього / А. О. Дністровий, О. Г. Астаф'єв // Празька поетична школа. Антологія. – Харків : Ранок, 2004. – С. 3 – 31.
53. Дністровий А., Астаф'єв О. Поети і воїни прийдешнього [Електронний ресурс] / Анатолій Дністровий, Олександр Астаф'єв. – Режим доступу до ресурсу : <http://virchi.narod.ru/poeziya/praga.htm>
54. Донцов Д. Трагічні оптимісти. Дві літератури нашої доби / Дмитро Донцов. – Торонто, 1958. – С. 279–285.
55. Дорошенко Д. Нарис історії України / Дмитро Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с. – С.7-8
56. Драгола Л. В. Метафоричність у системі глибинного пізнання психічного майбутнім практичним психологом [Текст] : автореф. дис.... канд. психол. наук : 19.00.07 / Любов Владиславівна Драгола ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2013. – 18 с. : табл.
57. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-I). – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С.12–16.
58. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). [Електронний ресурс] – Париж, Нью-Йорк, 1980. – Т. 9. – С. 3325-3340. – Режим доступу до ресурсу : <http://litopys.org.ua/encycl/euii260.htm> Етимологічний словник української мови: У 2-х т. / Укл. Ярослав Рудницький. – Т. 2 – Вінніпег-Оттава, 1962–82. – с. 1075.
59. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О.С. Мельничук (голов. Ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, – Т. 6 : У–Я / уклад. Г. П. Півторак [та ін.]. – 2012. – 568 с. – ISBN 978-966-00-0197-8 – 28

60. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами / Б. Єржабкова // *Визвольний шлях* (Лондон). – 1990. Кн. 8 (509). – С. 993–1000.
61. Єсипенко Н. Г. Текстові концепти та методи їх аналізу / Н. Г. Єсипенко // *Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Мовознавство*. – Луцьк : ВНУ, 2009. – Вип. 5. – С. 253–257.
62. Єсипович К. П. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»] : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Острозька академія». – Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. – С. 55. – (Серія : Філологічна).
63. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / Світлана Анатоліївна Жаботинська // *Вісник Черкаського університету*. – Черкаси. 1999. – Вип. 11. – С. 12-13. – (Серія Філологічні науки).
64. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: фреймовые сети / Світлана Анатоліївна Жаботинська // *Мова*. – Одеса, 2004. – № 9. – С. 82.
65. Жаботинская С. А. Ономазиологические модели и событийные схемы / С. А. Жаботинская // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія»*. – 2009. – № 837. – С. 3–14.
66. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / Віталій Вікторович Жайворонок // *Мовознавство*. – 2001. – С. 49.
67. Жифарська І. Національно-визвольна ідея в історіософії Олега Ольжича / І. Жифарська // *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. статей. Філологічні науки*. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2009. – № 1. – С.49 – 55.
68. Зеленько А. С. Проблеми семасіології у філософсько-психолгічному осмисленні / Анатолій Степанович Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 252 с.
69. Іванишин П. Олег Ольжич – герольд нескореного покоління / П. Іванишин. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1996. – 216 с.
70. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої

термінології): [монографія] / Вікторія Людвігівна Іващенко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.

71. Іващенко В. Л. Матеріали до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://litmisto.org.ua/?p=2250>

72. Ізотова Н. П. Текстовий концепт ШЛЯХ ДО СЛАВИ в англомовних біографічних романах ХХ століття: семантико-когнітивний та наративний аспекти / Наталя Павлівна Ізотова : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04 / КНЛУ. – К., 2006. – 252 с.

73. Ільницький М. На перехрестях віку : у 3 кн. / Микола Ільницький. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — Кн. III. — 2009. — 904 с.

74. Історія українського козацтва. Нариси : У 2 т. – К., 2006. – Т. 1. – С. 35

75. Історія української літератури ХХ століття. Книга перша. За редакцією Віталія Григоровича Дончика [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://litmisto.org.ua/?p=2250>.

76. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – К., 1979. – Т. I. – Кн. 2., – с. 189. – С. 55

77. Історія української соціалістичної радянської республіки: в 10 т. – К. : Наукова думка, 1983, – Т. 3. – С. 143

78. Каганов Ю. О. Національна ідентичність і радянська ідеологія: проблеми теоретичної концептуалізації // Наукові праці історичного факультету Запорізького нац.унів., 2011. – вип. XXXI – С. 35

79. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под. ред. И. А. Стернина. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – С. 75–79.

80. Карасик В. И. Язык социального статуса / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2002. – 333 с.

81. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 265 с.
82. Клочек Г. Д. В. Винниченко і Є. Маланюк як два полюси української ідеї // Енергія художнього слова : зб. статей / Г. Д. Клочек. – Кіровоград : КДПУ, 2007. – С. 325–333.
83. Ключевский В. О. Терминология русской истории // Сочинения. – М., 1959. – Т. 6. – С. 130.
84. Кобилуох В. О. 167 синонімічних назв землі у Санскриті / Василь Олексійович Кобилуох. – Т. : Мандрівець, 2009. – 208 с.: рис. – Бібліогр.: с. 190-207. – ISBN 978-966-634-440-6
85. Ковалишин Л. В. Суспільно-політична та наукова діяльність О. Кандиби-Ольжича у першій половині ХХ століття : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. В. Ковалишин ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2004. – 20 с. – укр.
86. Колесов В. В. Жизнь происходит от слова... / Владимир Викторович Колесов. – Санкт-Петербург : Златоуст, 1999. – 368 с.
87. Колесов В. В. Концепт культуры : образ – понятие – символ // Вестник Санкт-Петербургского университета, 1992. – Сер 2. – Вып. 3. – № 16. – С. 30–40.
88. Колесов В. В. Язык и ментальность. – СПб : Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.
89. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с. – ISBN 966-640-155-X.
90. Конституція України : офіц. текст : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. : станом на 1 січня 2006 р.]. [Електронний ресурс]. – К. : Мін-во Юстиції України, 2006. – 124 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/documents/constitution>

91. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – [2-е изд., испр. и доп]. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с. – ISBN 5-88711-181-X.
92. Костюк Л. Літературна спадщина О. Кандиби-Ольжича у контексті національного відродження України // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. професора М. М. Алексієвця. – Вип. 3. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – С. 83–87.
93. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / Михайло Петрович Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 12–22.
94. Кочерган М. П. Лексична сполучуваність і структура слова / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1984. – № 1. – с. 25
95. Кравець Л. Концепт хата в метафорах української поезії ХХ століття [Текст] / Лариса Кравець // Дивослово (Українська мова й література в навчальних закладах). – 2015. – № 2. – С. 40–42. – Бібліогр. в кінці ст.
96. Кравець Л. Соціокультурні детермінанти динаміки метафори в мові української поезії ХХ ст //Українська мова. – 2012. – №. 3. – С. 48-56.
97. Кравченко А. В. Знак, значение, знание. Очерк когнитивной философии языка. / Альберт Иванович Кравченко. – Иркутск : Иркутская обл. тип., 2001. – 260 с.
98. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / Василь Григорович Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.
99. Кривчикова О. В. «Національний міф» та його трансформація в українській еміграційній поезії (на прикладі «Празької школи»): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / О. В. Кривчикова ; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2002. – 20 с. – укр.
100. Крупач М. «Як щоденний галас перетне Архангельська сурма» : історія України в метафізичному баченні Євгена Маланюка / М. Крупач // Молода нація. – К. : Смолоскип, 1999. – С. 230–238.

101. Крупник Л. О. Історія України: формування етносів, нації, державності: навч. К 84 посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. О. Крупник – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 216 с. – ISBN 978-966-364-729-6.
102. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. К проблеме ментальных репрезентаций / Елена Самойловна Кубрякова, Валерий Закиевич Демьянков. // Вопросы когнитивной лингвистики. – М. : Институт языкознания; Тамбов : Тамбовский гос. университет им. Г. Р. Державина, 2007. – № 4. – С. 8–16.
103. Кузик О.А. Особливості лінгвістичного моделювання ідеологеми зовнішнього ворога у сучасній англomовній пресі / Оксана Андріївна Кузик // *Studia Linguistica*. – Випуск 5 (2). – Київ: В-во “Київський університет”, 2011. – С. 488-496.
104. Кубрякова Е. С. Введение / Елена Самуиловна Кубрякова. // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М., 1991. – С. 85.
105. Кубрякова Е. С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
106. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения // Текст. Структура и семантика. М., 2001. – Т.1. – С. 72–81.
107. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. / Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004, № 1. – С. 6–17.
108. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Елена Самуиловна. – М., 2004. – 560 с.
109. Кубрякова Е. С. Возвращаясь к определению знака / Елена Самойловна Кубрякова // Вопросы языкознания. – 193. – № 4. – С. 28.
110. Лазоренко О. Деякі проблеми формування політичної свідомості / О. Лазоренко // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К. : Видавничий дім «КМ Academia», 2001. – С. 44.

111. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов: Пер. с англ. / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 12–51., с. 46
112. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість : навчальний посібник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.
113. Левченко О. П. Фразеологічна репрезентація світу / О. П. Левченко // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр. / наук. ред. О. І. Чередниченко (гол. ред.), Белова А. Д., Жлуктенко Н. Ю. та ін.]. – К. : Логос, 2002. – № 7. – С. 307–315.
114. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Дмитрий Александрович Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
115. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–42.
116. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Дмитрий Сергеевич Лихачев. // Русская словесность : Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 281.
117. Літературознавчий словник- довідник [Текст] / О. Астаф'єв [та ін.] ; ред. Р. Т. Гром'як [та ін.]. - К. : Академія, 1997. - 752 с. - (Nota bene). - ISBN 966-580-003-5
118. Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К., 1989. – С. 343.
119. Літопис Самовидця. – К., 1971. – С. 51.
120. Логіка : словник-довідник / авт.-уклад. М. Г. Тофтул. – К. : Академія, 2012. – 309 с. – (ISBN 978-966-580-345-4 (серія)).
121. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии / Юрий Михайлович Лотман. – СПб: Искусство, 2001. – 848 с.
122. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик, В. Т. Скляренко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2014 – 544 с.

123. Лятуринська О. (1902-1970) [Текст] : життєписно-бібліографічна студія / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, Кременецький краєзнавчий музей ; уклад. Г. І. Чернихівський, Н. Г. Стащенко ; ред. Н. Г. Стащенко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 91 с. – ISBN 966-600-045-8.

124. Макаренко Л. В. Мова поетичних творів Юрія Клена // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 74. – С. 188–191. (0,3 др. арк.).

125. Макарчук С. А. Етнічна історія України. Електронний ресурс [Електронний ресурс] / Навчальний посібник. – К. : «Знання», 2008. – Режим доступу до ресурсу : http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eiu/part16/1602.htm

126. Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. чл.-кор. НАН України С. Павлюка. – Львів, 2005. – С. 233.

127. Малышева Е.Г. Идеологема как лингвокогнитивный феномен: определение и классификация // Политическая лингвистика, 2009. – № 4. – С. 35.

128. Маланюк Є. Крути – народина нового українця / Євген Маланюк // Є. Маланюк. Повернення : Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / [упоряд. та перед.: Т. Салига]. – Львів : Світ, 2005. – С. 257 – 267. – (До джерел / Ad Fontes).

129. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с. ISBN 978-966-623-825-5.

130. Мартіняк С. В. Український асоціативний словник. – У 2 т. – Т II: Від реакції до стимулу. – Львів : Видавничий центр «ЛНУ імені Івана Франка», 2007 – 468. – ISBN 978-966-613-5776.

131. Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія / Петро Васильович Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.

132. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Любов Іванівна Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

133. Мельник Г. І. Функції антропонімів у збірці Євгена Маланюка «Стилет і стилос» / Г. І. Мельник // Записки з ономастики. – Одеса : Астропринт, 2003. – Вип. 7. – С. 57 – 62
134. Мельник Г. Поетонім Степова Еллада як художня домінанта Євгена Маланюка / Г. І. Мельник // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2008а. – Вип. 356 – 359: Слов'янська філологія. – С. 175 – 179.
135. Мех Н. О. Лінгвокультурологема ЛОГОС: когнітивний, прагматичний, функціонально-стилістичний аспекти : дис. ...д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 / Наталія Олександрівна Мех. – К., 2009. – 416 с.
136. Мех Н. О. Наскрізнні концепти слово, мова, думка у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди / Н. О. Мех. – К., 2005. – 237 с.
137. Минский М. Структура для представления знаний / М. Минский. // Психология машинного зрения. – М. : Мир, 1978. – С. 249–338.
138. Миронець Н. І. На тлі трагічної історії [Текст] / Надія Іванівна Миронець. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. – 159 с. – Бібліогр. : в кінці розділів. – ISBN 966-7018-85-7.
139. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4-х томах / за ред. Ю. Мулика-Луцика. – Т.1. – Вінніпег : «Волинь», 1979. – 365 с.
140. Мицик Ю. А. Історія України : навчальний посібник / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – 2-ге видання, доповнене і перероблене. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – с. 586.
141. Мишанич О. Вічний сурмач / О. Мишанич // Повернення. – К., 1993. – С. 112.
142. Мудраченко Т. Б. Актуалізація концепту УКРАЇНА в сучасному англomовному газетному дискурсі [Текст] : автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Борисівна Мудраченко; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2013. – 20 с.

143. Муратова Е. Н. Вираз концепту «народ» в російській мові [Текст] / Е. Н. Муратова, А. Е. Сенцов // Молодий вчений. – 2011. – № 10. – Т.2. – С. 40–42.
144. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. [Електронний ресурс] // Політичний менеджмент. — Режим доступу до ресурсу: [http://www. politik.org.ua](http://www.politik.org.ua).
145. Наконечний Є. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. – 3-є, доп. і випр. вид. – Львів, 2001. – 400 с.
146. Неврлий М. Поет боротьби й вселюдських ідеалів / М. Неврлий // Є. Маланюк. Земна Мадонна. Вибране. – Братислава, Пряшів, Лондон : Б. в., 1991. – С. 6 – 34.
147. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу : автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.15 / алерія ЮрійвнаНеклесова В ; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – О., 2010. – 20 с.
148. Неретина С. С. Тропы и концепты / Светлана Сергеевна Неретина. – М. : РАН. Ин-т философии, 1999. – 27 с.
149. Новоженець Г. Прояви української ментальності в мистецтві української діаспори: світоглядні лінії та позиції / Г. Новоженець // Вісник Львів. ун-ту. Вип. 8. – Львів, 2008. – С. 139–144.
150. Однороженко О. Русь – Україна. З історії виникнення та розвитку самоназв нашого народу. [Електронний ресурс] / Олег Однороженко // Мережеве видання «Рід» – Режим доступу до ресурсу: <http://rid.org.ua/rus-ukrayina-z-istoriyi-viniknennya-t/>.
151. Онацький Є. Українська мала енциклопедія кн. 15: літери Ст-Уц. – Буенос-Айрес, 1966 – 1845-1972 с. – 1948
152. Особливості фольклору ОУН-УПА. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=3001&Itemid=16
153. Отін Є. С. Конотативна ономастична лексика // Избранные труды по языкознанию / Е. С. Отин. – Донецк : Донеччина, 1999. – С. 120–130.

154. Павленко Ю. Дохристиянські вірування давнього населення України / Ю. Павленко. – К. : Либідь, 2000. – 326 с.
155. Печончик Т. І. Концепт «свобода слова» та його вербалізація в сучасному українському мас-медійному дискурсі : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тетяна Іларіонівна Печончик. – К. : Б.в., 2010. – 20 с. – На укр. яз.
156. Пименова М. В. Концепт «Украина» (на матеріалі російських СМІ) / М. В. Пименова // Политическая лингвистика / Урал. гос. пед. ун-т; – Екатеринбург, 2007. – Вып.2 (22). – С. 52–60.
157. Півторак Г. П. «Україна» – це не «окраїна» [Електронний ресурс] / Григорій Петрович Півторак – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt12.htm>.
158. Підкамінна Л. В. Лінгвокультурологічний концепт України у поетичній мовотворчості Т. Шевченка / Л. В. Підкамінна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: зб. наук. Праць / Відп. Ред. Л. І. Мацько. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 64-70. – (Серія 8. Філологічні науки. Мовознавство).
159. Пименова М. В. Концепт «Украина» (на матеріалі російських СМІ) / М. В. Пименова // Политическая лингвистика / Урал. гос. пед. ун-т; – Екатеринбург, 2007. – Вып.2 (22). – С. 52–60.
160. Піскунов Ф. Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи, – К. : Типография Е. Я. федорова, 1882 – 317 с. – С. 264.
161. Плотников Б. А. О форме и содержании в языке / Б. А. Плотников. – Минск : Высшая шк., 1989. – 252 с.
162. Повторева С. М. Словник з логіки / Світлана Михайлівна Повторева. – Л. : Магнолія-2006, 2007. – 195 с. – (Вища освіта в Україні). – Бібліогр. : с. 192–195. – (ISBN 966-2025-10-3).

163. Погребенник Ф. П. Лівіцька-Холодна Наталя / Федір Петрович Погрибенник // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3. – С. 185.
164. Полонский А. Медиа – дискурс – концепт: опыт проблемного осмысления. [Електронний ресурс] / Андрей Полонский – Режим доступу до ресурсу: <http://discourseanalysis.org/ada6/st43.shtml>.
165. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. – 3-є вид., допов. і випр. – К. : Довіра, 2006. – 510 с. – (Словники України). – Бібліогр.; с. 507–509. – Книга-»переверт». В спіл. опр. з кн.; Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. ISBN 966-507-193-9.
166. Пономарьов А. П. Етнографічні групи українців. [Електронний ресурс] / Анатолій Петрович Пономарьов – Режим доступу до ресурсу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr02/rozne/etnografia.ht.
167. Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України [Текст] : курс лекцій / А. Анатолій Петрович Пономарьов ; гол. ред. С. Головка. – Київ : Либідь, 1996. – 272 с. : ил. – ISBN 5-325-00615-0 : 7.85 p
168. Попова З. Д., Стернин И. А. К проблеме унификации лингвокогнитивной терминологии [Текст] / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово, 2004. – С. 53–54.
169. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ «Восток-Запад», 2010. – 314, [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия). – ISBN 978-5-478-00346-3.
170. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике // З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 2001 – С. 104–115.
171. Попова З. Д. Семантико-когнитивный анализ языка: Научное издание [Текст] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2006. – 226 с.
172. Потеня А. А. Мысль и язык [Текст] / Александр Афанасьевич Потеня. – М. : Лабиринт, 2007. – 248 с. – (Серия «Психолингвистика»). – Библиогр.: с. 242-244. – ISBN 5-87604-053-3.

173. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація [Текст] : статті і фрагменти / Олександр Потебня ; упоряд. і вступ. ст. Ю. Шевельов ; Українська вільна академія наук у США. – Нью-Йорк : [б.в.], 1992. – 155 с.: іл. – ISBN 0-916381-08-0
174. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – 308 с.
175. Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации): Монография / И. В. Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с.
176. Присяжнюк О. М. Концепт «Україна – Європа» крізь призму топосів у романі «Маруся Чурай» Ліни Костенко / Оксана Миколаївна Присяжнюк // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 2. – С. 194-202. – Бібліогр.: 4 назв. – укр.
177. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с. – ISBN 966-685-189-X.
178. Приходько В. В. Філософія історії Й.Г. Фіхте [Текст] : автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Приходько Володимир Володимирович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 15 с.
179. Прицак О. Конституція Пилипа Орлика / Омел'ян Прицак // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — К., 1994. – С.15.
180. Пропп В. Я. Русский героический эпос / Владимир Яковлевич Пропп // изд 2-е, доп. – М. : Гос. Изд-во рхудожественной литературы, 1958. – С.11 – с. 598.
181. Просалова В. А. Поезія «Празької школи»: навчальний посібник / В. А. Просалова. – Донецьк : Веда, 2000. – 90 с.
182. Радевич-Винницький Я. Україна : від мови до нації. – Дрогобич : Відродження, 1997. – С. 25.

183. Радзієвська Т. В. Здоров'я в світі людини : цінність vs ресурс (на матеріалі української художньої прози) / Т. В. Радзієвська // Мова. Людина. Світ : до 70-річчя професора М. Кочергана : зб. наук. ст. – К. : ВЦ КНЛУ, 2006. – С. 163–167.
184. Ревчук Р. Україна чи все-таки Русь? [Електронний ресурс] // Українська правда. – П'ятниця, 23 липня 2010. Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/07/23/5239610/>.
185. Рудик І.М. Лінгвокогнітивні характеристики ідеологем / І.М. Рудик // Мова. Науково-теоретичний часопис, 2012. – № 18. – Одеса: «Астропринт». – С. 30.
186. Рудакова А. В., Стернин И. А. Концепт «быт» в русской концептосфере // Концептуальные сферы «мир» и «человек». – Кемерово : Графика, 2005. – С. 14–29.
187. Рябцева Н. С. «Вопрос» : Прототипическое значение и концепт / Н. С. Рябцева. // Логический анализ языка. Культурные концепты – М. : Наука, 1991. – С. 73
188. Салига Т. Залізних імператор строф / Т. Салига // Є. Маланюк. Поезії. – Львів : Фенікс, 1992. – С. 3–24.
189. Самигулина Ф. Г. Концептуальная картина мира и специфика ее формирования / Ф. Г. Самигулина // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. – 2010, Вып. 2. – С.46–50;
190. Сверстюк Є. Вибрані твори / Євген Сверстюк. – К., 2009 – С. 10
191. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 317 с.
192. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография). К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с. – 86–108.
193. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

194. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с. – ISBN 966-8791-00-2.
195. Семенець О. О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Семенець. – К. : Б. в., 2005. – 36 с.
196. Семенець О. О. Ономастикон образу Батьківщини в поезії Є. Маланюка / О. О. Семенець // Українська ономастика : матеріали наук. семінару, присвяченого 90-річчю К. К. Цілуйка / [відп. ред. І. М. Железняк ; Національна академія наук України]. – К. : Б. в., 1998. – С. 149 – 154.
197. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
198. Серебренников Б. А. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – 604 с.
199. Серезневський І. Запорожская старина / И. Серезневский. – Х., 1833. – Ч.1. – С. 15
200. Сирко І. М. Концепт Україна та його асоціативний ряд у щоденникових записах М. Галабурди-Чигрин / Ірина Мирославівна Сирко // Восточноукраинский лингвистический сборник : сб. научн. тр. / Донец. нац. Ун-т. – Донецк : Изд-во «Донеччина», 2014. – С. 32-43. – ISSN 2077-1932.
201. Скляренко В. Звідки походить назва Україна? // «Україна». – 1991. – № 1. – С. 20.
202. Слабошпицький М. Остання з великого покоління Наталя Лівицька-Холодна // 25 поетів української діаспори. – К. : Ярославів Вал, 2006. – С. 221–239.
203. Славутич Я. Історіософія Євгена Маланюка / Яр Славутич // Меч і перо : вибрані дослідження, статті та огляди. – К. : Дніпро, 1992. – С. 276–290.
204. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. / Укл. : Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977-1978. – Т. 2. :

Н–Θ (5827 слів) / Ред. Тому : Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К. : Наукова думка, 1978. – 592 с.

205. Словник української мови: в 11 томах. – Том 10, 1979. – С. 422.

206. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с. – ISBN 6-87444-012-3.

207. Слюніна О. В. Архетипний концепт земля в лінгвокультурологічному аспекті / О. В. Слюніна // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Х., 2012. – С. 266.

208. Соссюр Ф. д. Курс общей лингвистики [Текст] : изданный Ш. Балли и А. Сеше при участии А. Ридлингера / Фердинанд де Соссюр ; пер. со второго фр. изд. А. М. Сухотин ; ред. пер. и прим. Р. И. Шор. - 2.изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 272 с.: рис. – (Серия «Лингвистическое наследие XX века»). – ISBN 5-354-00556-6.

209. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

210. Стернин И. А., Розенфильд М. Я. Слово и образ. Монография [Текст] / И. А. Стернин, М. Я. Розенфильд. / Под. ред. И. А. Стернина. – Воронеж : «Истоки», 2008. – 243 с.

211. Субботін С. О. Подання й обробка знань у системах штучного інтелекту та підтримки прийняття рішень / Сергій Олександрович Субботін. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. – с. 341, С. 101– ISBN 978-966-7809-87-4.

212. Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи : монографія / Г. М. Сюта. – К. : Ін-т української мови НАН України: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 164 с.

213. Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття [Текст] : матеріали Всеукр. наук. конф., Одеса, 27–28 квітня 2000 р. / Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова, Одеське обласне об'єднання

Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка ; відп. ред. Н. Шляхова. – О. : Астропринт, 2000. – 152 с. – ISBN 966-549-504-6.

214. Теліга О. Розсипаються мури. [Електронний ресурс] / Олена Теліга. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrcenter.com/Література/ОленаТеліга/22654/Розсипані-мури>.

215. Телячий Ю. Від Катеринослава до Кам'янця-Подільського: маловідомі сторінки біографії поетеси Галі Мазуренко (1919–1920 рр.). [Електронний ресурс] / Юрій Телячий. – Режим доступу до ресурсу: http://kpnpu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/7/2014/pdf/psp/Oswita_17/17_21.pdf

216. Тинченко Я. Життя після Крут. Як склалася доля учасників січневого бою. [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/01/28/19369/>

217. Ткачук М. П. Українська поезія останньої третини ХІХ століття: основні тенденції розвитку й естетична стратегія / Микола Платонович Ткачук. – Тернопіль : ГДПУ, 1998. – 80 с.

218. Толочко П. П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII веков. – Киев, 1980. – 232 с.

219. Толочко П. П. Древнерусская народность: воображаемая или реальная / Петро Петрович Толочко. – С. Пб., 2005. – 218 с.

220. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна>.

221. Україна в літературі Західної Європи [Текст] / Ілько Борщак ; пер. з фр. [Л. Дзюба та ін.] ; [упорядкув. та заг. ред. Зої Борисюк] ; Нац. акад. наук України, Ін-тукр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : [б. в.], 2000. – 365 с. – Пер. изд. : *L'Ukraine dans la littérature de l'Europe Occidentale* / ElieBorschak. – Paris, 1935. - 200 экз. – ISBN 966-02-1844-3 С.13.

222. Україна. Повна енциклопедія / автор-упорядник В.М. Складенко, Т.В. Іовлева, В.В. Мирошнікова, М.О. Панкова. – Х. : Фоліо, 2007 – с. 463 –С. 22.

223. Українська мова. Енциклопедія // Редколегія : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К. : Видавництво «Українська

енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007 – 856 с. – 3-тє видання зі змінами і доповненнями. – ISBN 978-966-7492-43-4.

224. Українська мова. Енциклопедія / За ред. І. В. Муромцева. – К. : Видавництво «Майстер-клас», 2011. – 400 с. – ISBN 978-966-444-232-6.

225. Український Радянський Енциклопедичний Словник: в 3-х т. / Редкол.:...А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-е вид. – К. : Голов. ред. УРЕ. 1987. – 736 с., іл. В опр. 9 крб. 60 коп. 60 000 пр.464.

226. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К., 1992. – С. 4–11.

227. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів : утворення від слов'янських автохтонних відкомпонітованих скорочених особових власних імен / Михайло Лукич Худаш ; НАН України, Інститут народознавства. – К. : Наукова думка, 1995. – 360 с. – ISBN 5-12-0038530

228. Худяков А. А. Концепт и значение / Андрей Александрович Худяков // Языковая личность : культурные концепты. – Волгоград, 1996. – С. 97–103.

229. Циховська Е. Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків : [монографія] / Еліна Циховська. – К. : Київ. нац. ун-т, 2006. – 128 с.

230. Червак Б. До 100-річчя від дня народження Олени Теліги. [Електронний ресурс] / Борис Червак // Газета «День». – Режим доступу до ресурсу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/voyin-ukrayinskoji-revolyuciyi>.

231. Черевченко О. М. Ідіостиль Ю. Клена у контексті інтелектуалізаторських мовних традицій українського неокласицизму: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. М. Черевченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т філології. – К., 2005. – 20 с. – укр.

232. Шевченко І. С. Проблеми типології дискурсу / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / За загальн. ред. Шевченко І. С.: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 233–236.

233. Шевченко Л.Л. Концептуальне дослідження Святого Письма [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: http://evangelie.kiev.ua/vystup_Shiroкова_V_A.html.

234. Шевченко Л.Л. Зміст концепту 'Євангеліє' (на матеріалі Нового Завіту / Лариса Леонідівна Шевченко // Дослідження з лексикології і граматики української мови. - 2015. - Вип. 16. - С. 28-40.

235. Шевченко Л.Л. Концепт «Бог» у тексті Нового Завіту / Лариса Леонідівна Шевченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-у ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2016 – № 42 – С. 170–182

236. Шевченко Т. Г. Кобзар [Текст] / Т. Г. Шевченко ; підгот. факсим. вид. М. Борейко ; ред. В. М. Доманицький ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Нац. музей Т. Г. Шевченка, Музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка в м. Черкаси, Рівнен. об-ня т-ва «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. – 3. повне вид. за ред. В.М. Доманицького. Факсимільне. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – 607 с.

237. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / Сергій Шелухін. – Дрогобич : Бескид, 1992. – 256 с. – С. 25.

238. Шульгин В. В. «Малая Русь» // Малая Русь. – К., 1918. – Вып. перв. – С. 4.

239. Щербак А. С. Когнитивные основы региональной ономастики: Автореф. дис... канд. філол. Наук / А. С. Щербак. – Тамбов, 2008. – С. 13.

240. Янко М. П. Топонімічний словник України: словник довідник – К. : Знання, 1988. – 432 с. – с 361 ISBN 5-7707-9443-7.

241. Яремко Я. Концепт держава в українському політичному дискурсі / Я. Яремко. [Електронний ресурс] // Українознавчі студії. – 2012–2013. – № 13–14. – С. 154-170. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Us_2012-2013_13-14_20.pdf.

242. Ярцева В. Н. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

243. Яструбецька Г. Концепт «Україна» в поезиторчості Василя Стуса / Галина Яструбецька // Слово і час, 2004. – № 10. – С. 12–19.
244. Яцкевич О. О. Концепт «воля» в українській мовній картині світу: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. О. Яцкевич ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2009. – 19 с. – укр.
245. Cabré M. Teresa. Terminology: theory, methods and applications / M. Teresa Cabré. – Philadelphia PA : John Benjamins, 1999. – 248 p.
246. Dijk van T. A. The Study of Discourse. Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction / van T. A. Dijk. – London – Thousand Oaks – New Delhi : SAGE Publications. – 1997. – Vol.1. – P. 135–168.
247. Fillimore Ch. J. Frame Semantics // Linguistics in the morning calm : Selected papers from the SICOL. Seoul, 1982. – P. 75.
248. Murphy M. Lynne. Semantic relations and the lexicon: Antonymy, Synonymy, and other paradigms / M. Lynne Murphy. – Cambridge : Cambridge university Press, 2003. – 292 p.: 231–233.
249. Wierzbicka A. Language. Culture. Cognition. – New York : Oxford University Press, 1997. – 480 p.

Список використаних джерел

1. Історичні пісні / М. П. Бажан – К., 1970. – 286 с.
2. Клен Ю. Вибране / Ю. Клен. – Київ : Дніпро, 1991. – 461 с.
3. Лівицька-Холодна Н. Поезії, старі і нові [Текст] / Н. Лівицька-Холодна. – Нью Йорк : Союз українок Америки, 1986. – 238 с.
4. Лятуринська О. Зібрані твори [Текст] / О. Лятуринська ; ред. Б. Гошовський, С. Кузьменко. – Торонто : Видання Організації Українок Канади, 1983. – 813 с.
5. Мазуренко Г. Північ на вулиці [Текст] : ілюстрована зб. поезій / Галя Мазуренко. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1980. – 248 с. : іл. – Дод. тит. арк. англ.

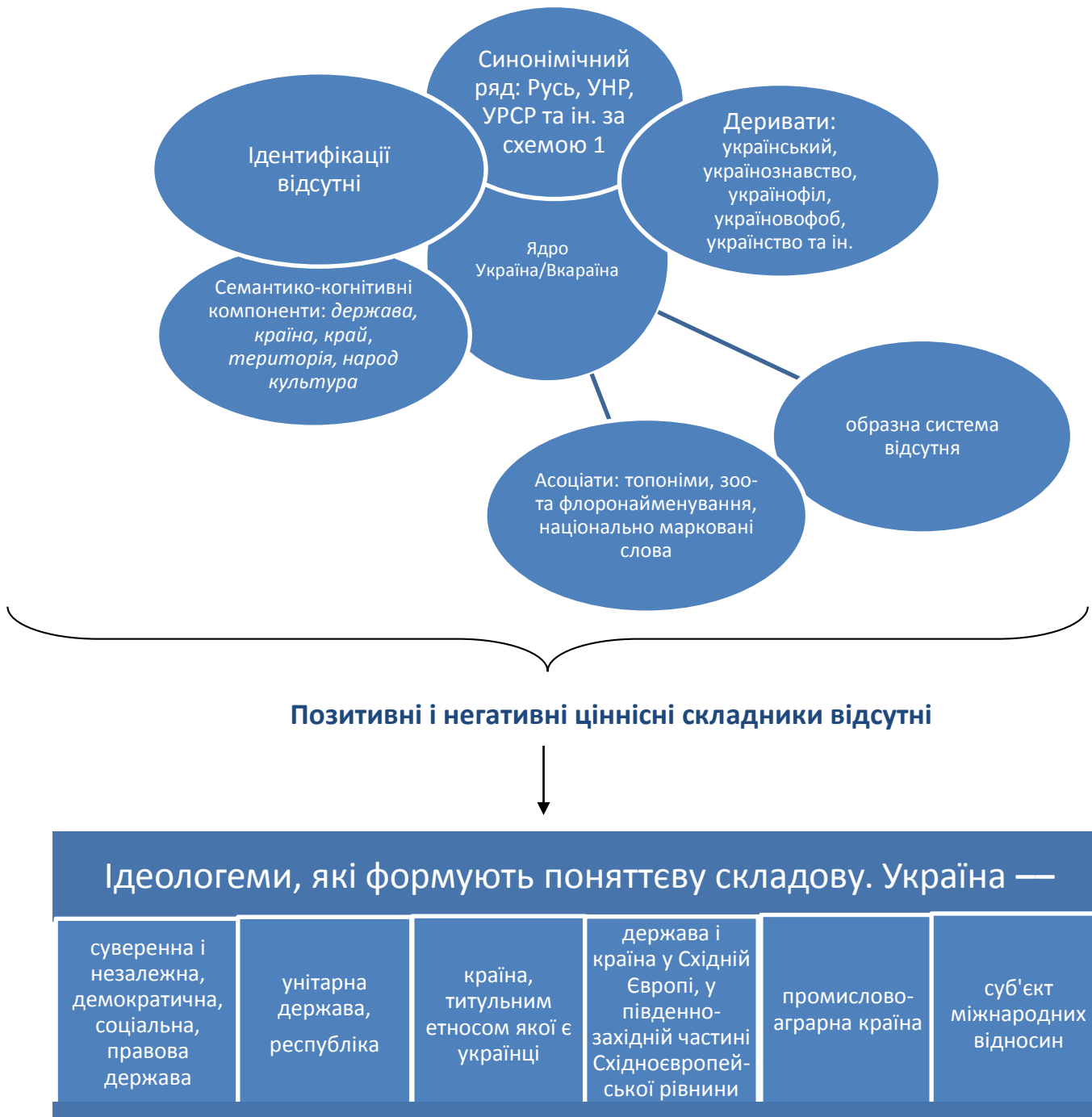
6. Мазуренко Г. Вибране / Галя Мазуренко ; упоряд. Н. Миронець. – Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. – 248 с. – (Повернені із забуття). – ISBN 966-7018-52-0; 966-7018-55-5
7. Маланюк Є. Земна Мадонна. Вибране / [переднє слово про поета, спогади, літературно-критичні праці про поета, примітки, бібліографія та упорядкування Миколи Неврлого]. – Братислава, Пряшів, Лондон: Б. в., 1991. – 464 с.
8. Маланюк Є. Невичерпальність : поезії, статті : [для ст. шк. віку] / [упоряд., пер. і прим. Л. Куценка]. – [2-е вид.]. – К. : Веселка, 2001. – 318 с.
9. Маланюк Є. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / [упоряд. та перед.: Т. Салига]. – Львів : Світ, 2005. – 496 с. – (До джерел / Ad Fontes).
10. Маланюк Є. Поезії / [упоряд. Тарас Салига]. – Львів : Фенікс, 1992. – 680 с.
11. Маланюк Є. Чорні вірші / Є. Маланюк // Вежа. – Кіровоград, 1996. – № 2. – С. 8 – 32.
12. Ольжич О. Вибрані твори [Текст] / О. О. Ольжич ; упоряд. О. Зінкевич ; передм. Є. Сверстюк. – К. : Смолоскип, 2007. – 664 с.
13. Ольжич О. Поезія; Проза [Текст] / О. Ольжич ; упоряд., підгот. текстів, прим. Н. Лисенко ; передм. М. Жулинський ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Фондація ім. О. Ольжича, Дослід. Фондація ім. О. Ольжича, США, Фондація ім. О. Ольжича, Канада. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2007. – 544 с.
14. Ольжич О. Цитаделя духа. Братислава-Пряшев-Лондон, 1991. – С. 181
15. Стефанович О. Зібрані твори [Текст] / О. Стефанович ; упоряд. Б. Войчук ; вступ. ст. І. Фізер. – Торонто : Слово, 1975. – 304 с.
16. Пісні УПА / Зібрав і зредагував З. Лавришин. – Торонто : «ЛітописУПА», 1996; Львів : Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА», 1997 – 554 с.

17. Теліга О. Вибрані твори [Текст] / О. Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – Вид. 2-ге, доп. – К. : Смолоскип, 2008. – 534 с.
18. Теліга О. О краю мій... [Текст] : твори, документи, біографічний нарис / О. Теліга ; уклад. Н. Миронець. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 496 с.
19. Українські думи та пісні історичні [Текст] / Д. М. Ревуцький ; авт. вступ. ст. В. Кузик. – Репр. вид. 1919 р. – [К.] : Видавничий центр «Асоціації етнологів» при Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Б. р... – 370 с.
20. Українські народні думи та історичні пісні / [упоряд. : П. Д. Павлій, М. С. Родіна, М. П. Стельмах ; за ред. : М. Т. Рильського, К. Г. Гуслистого] ; Академія наук УРСР ; Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – 660 с.
21. Українські народні думи та історичні пісні. – Київ : Веселка, 1990. – 238 с. – ISBN 5-301-00670-3.

ДОДАТКИ

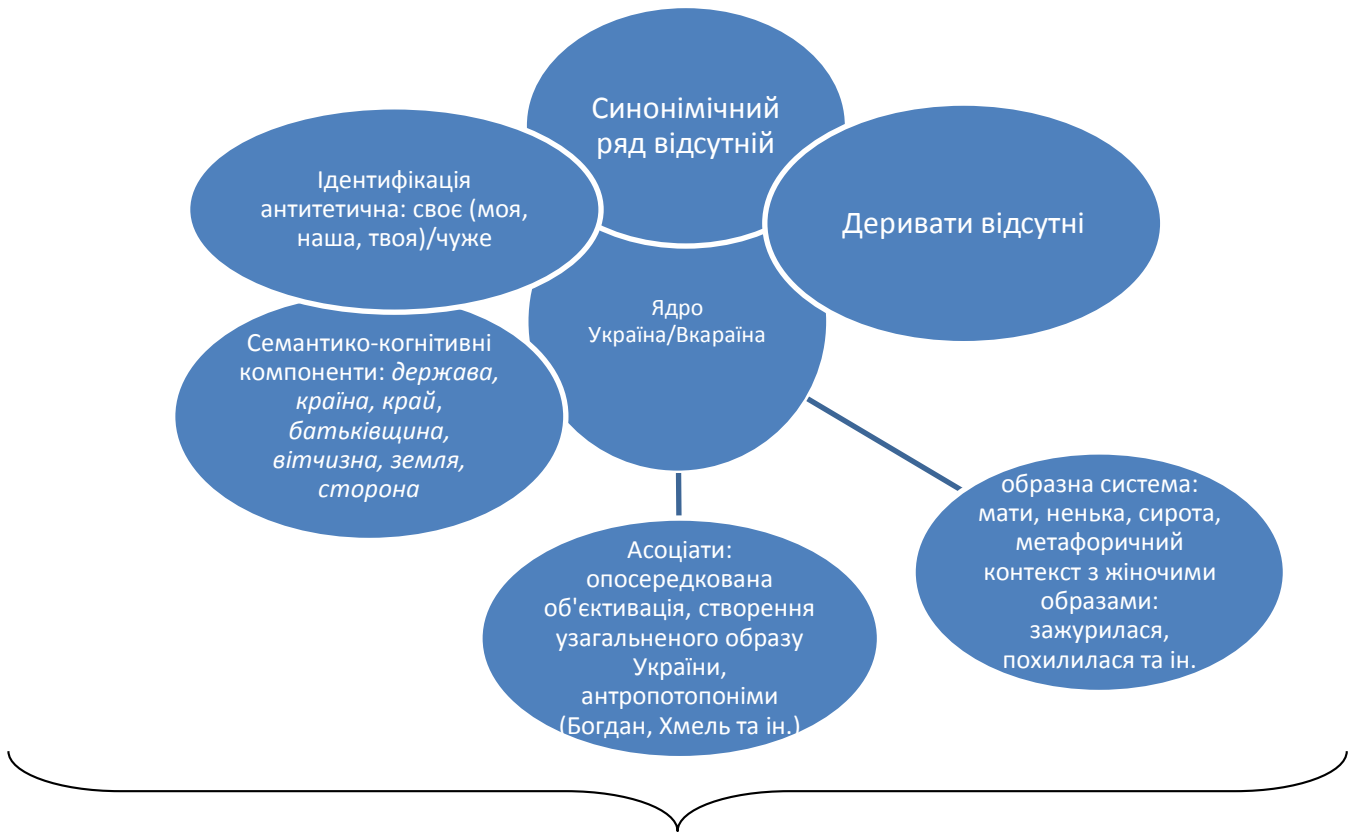
ДОДАТОК А

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА у словниково-енциклопедичному дискурсі

ДОДАТОК Б

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі (XVII ст.)

Позитивні і негативні ціннісні складники

Додаткові конотації: близька/далека, залежна/незалежна, славна, войовнича/миролюбна

—

Ідеологема	
Україна як найвища цінність	Україна - центр духовності

ДОДАТОК В

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі Повстанської армії

Кореляція з концептами: час, культура, доля, людина, природа

Позитивні і негативні ціннісні складники

Додаткові конотації: рідна, залежна/незалежна, славна, соборна, войовничий/миролюбний

Ідеологеми	
Україна як найвища цінність	Україна - країна від Дону до Карпат

ДОДАТОК Д
Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Євгена Маланюка

Об'єктивація концепту через топоніми на позначення іноземних реалій, які через контекст асоціюються з Україною: Сінай, Сахара, Капітолій, Рим

Позитивна і негативна ціннісні складники

Свята, сакральна, проклята, грішна

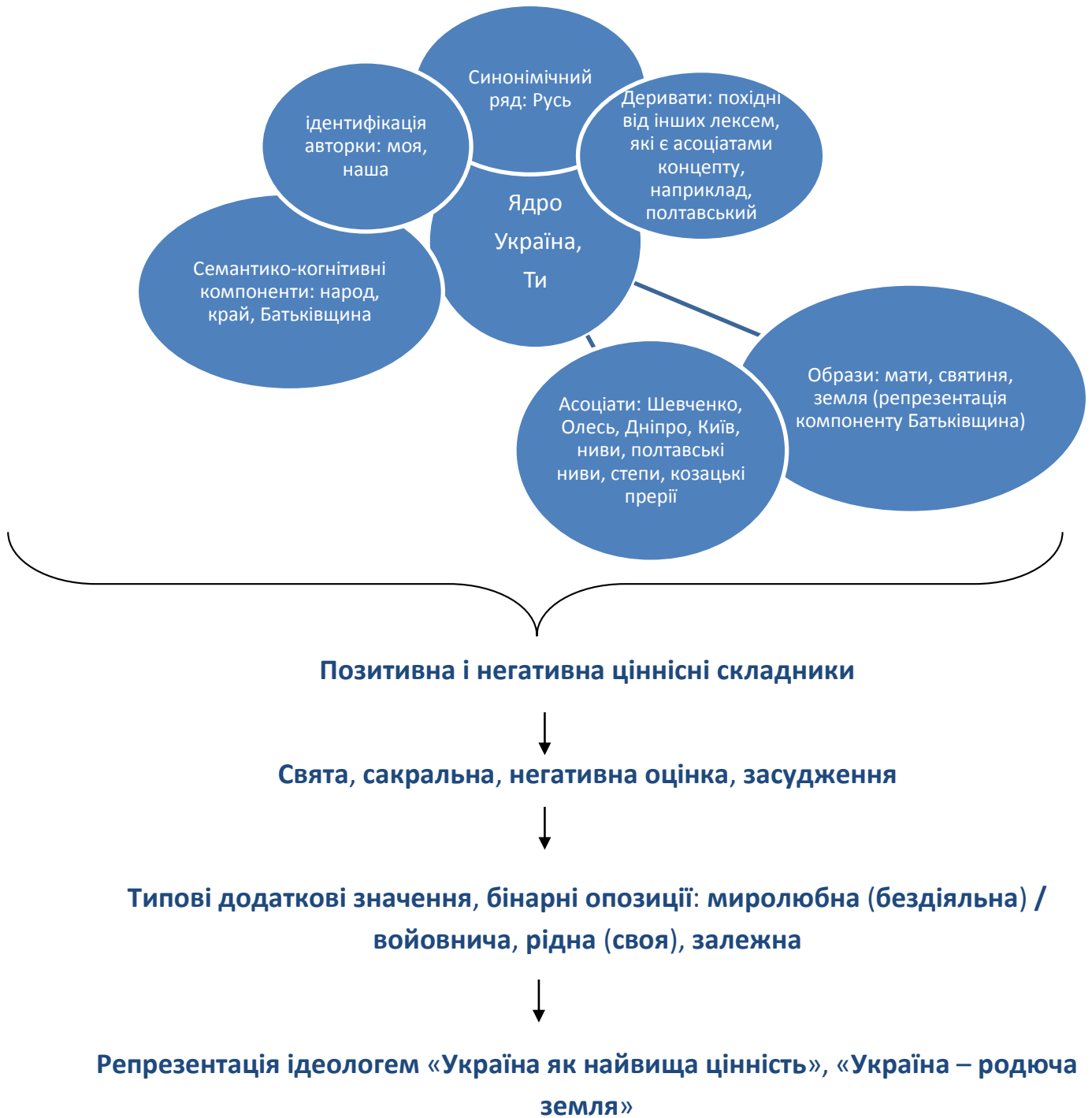
Типові додаткові значення, бінарні опозиції: своя / чужа, залежна / незалежна, войовнича / миролюбна, близька / далека

Репрезентація ідеологем «Україна як найвища цінність», «Україна – країна з давньою історією, багатою культурою». Ідея з негативним компонентом «Україна – зрадниця»

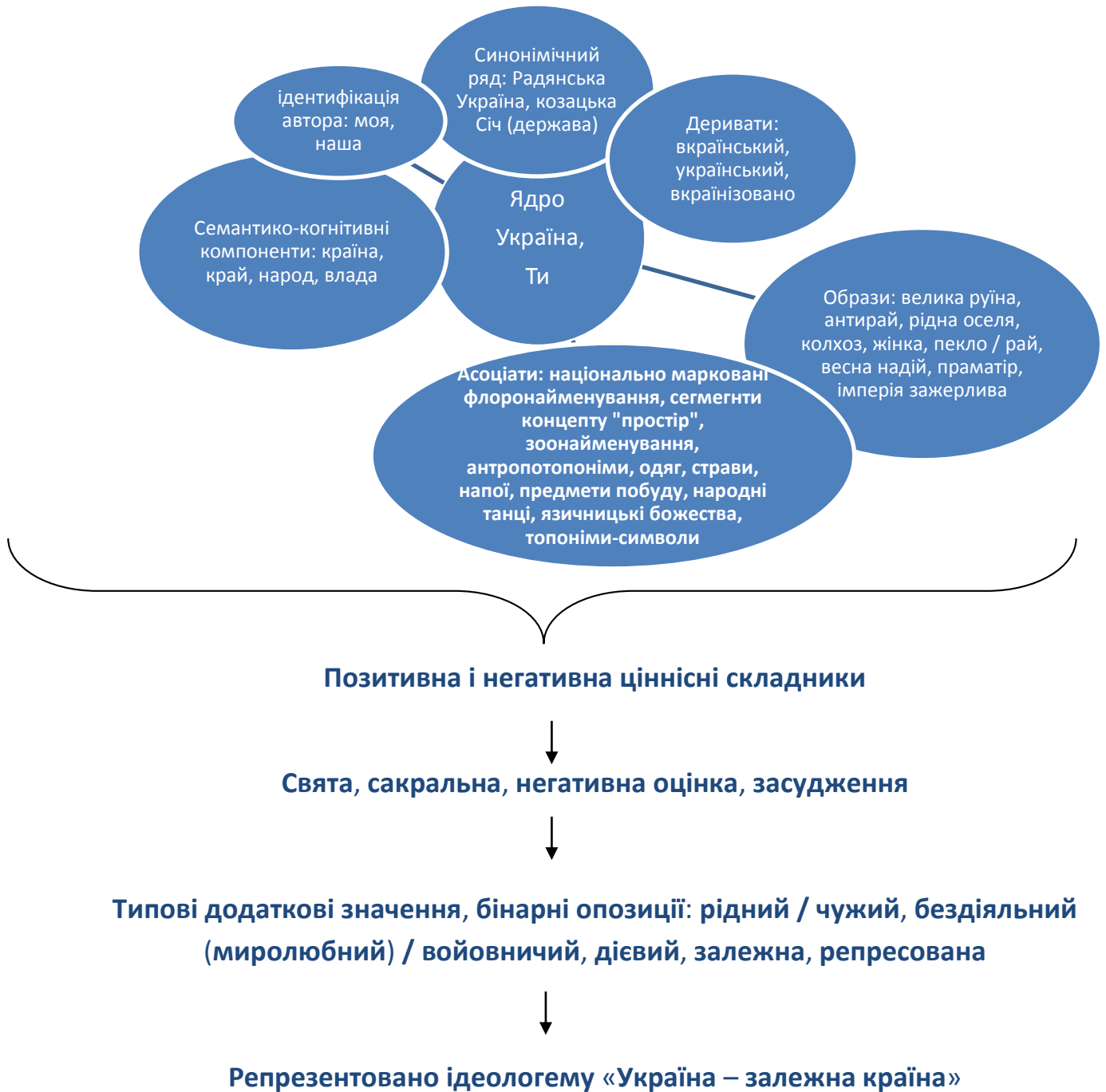
ДОДАТОК Е

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Наталі Лівицької-Холодної

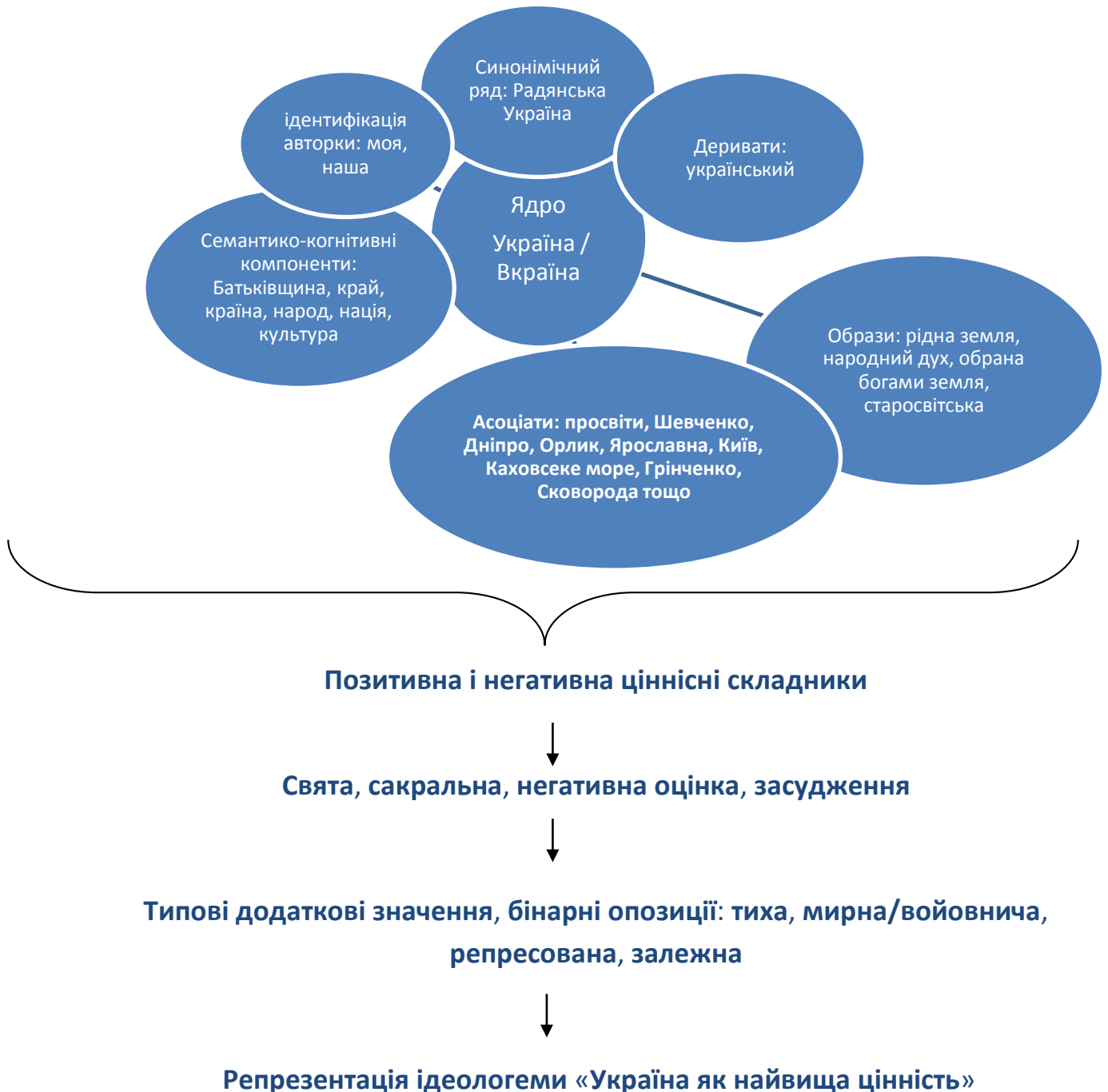
ДОДАТОК Ж

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Юрія Клена

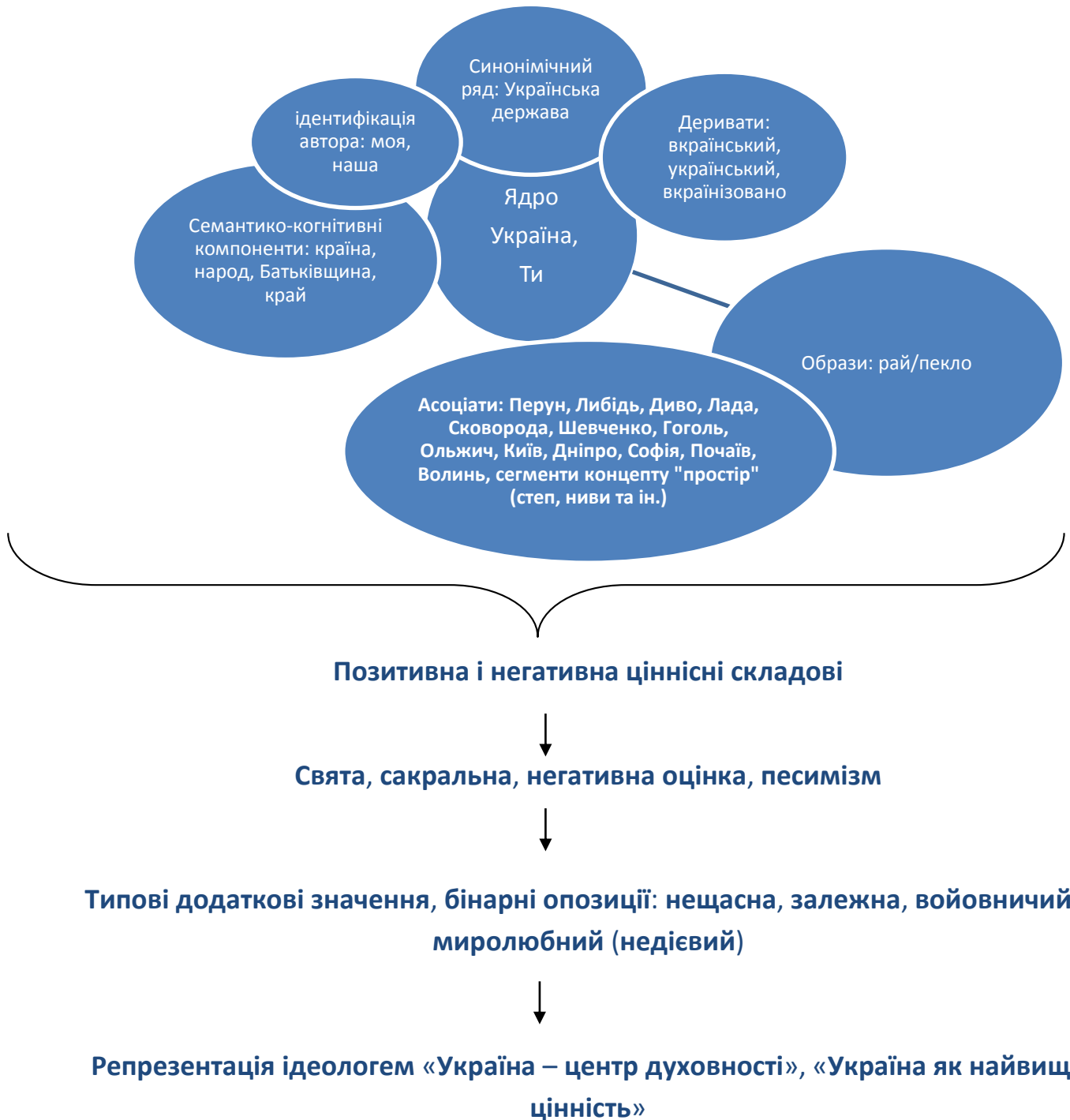

ДОДАТОК 3

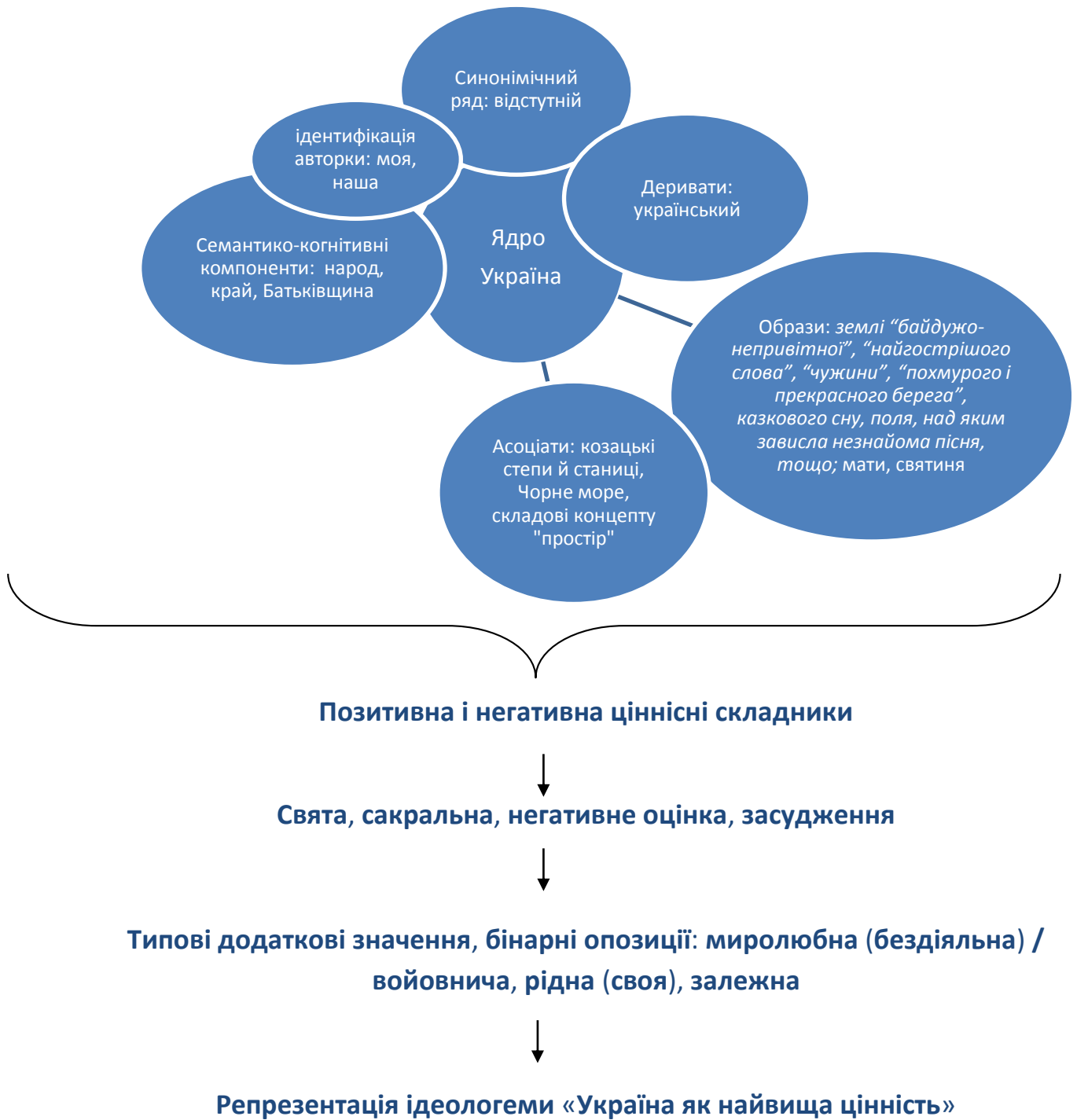
Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Галі Мазуренко

ДОДАТОК К

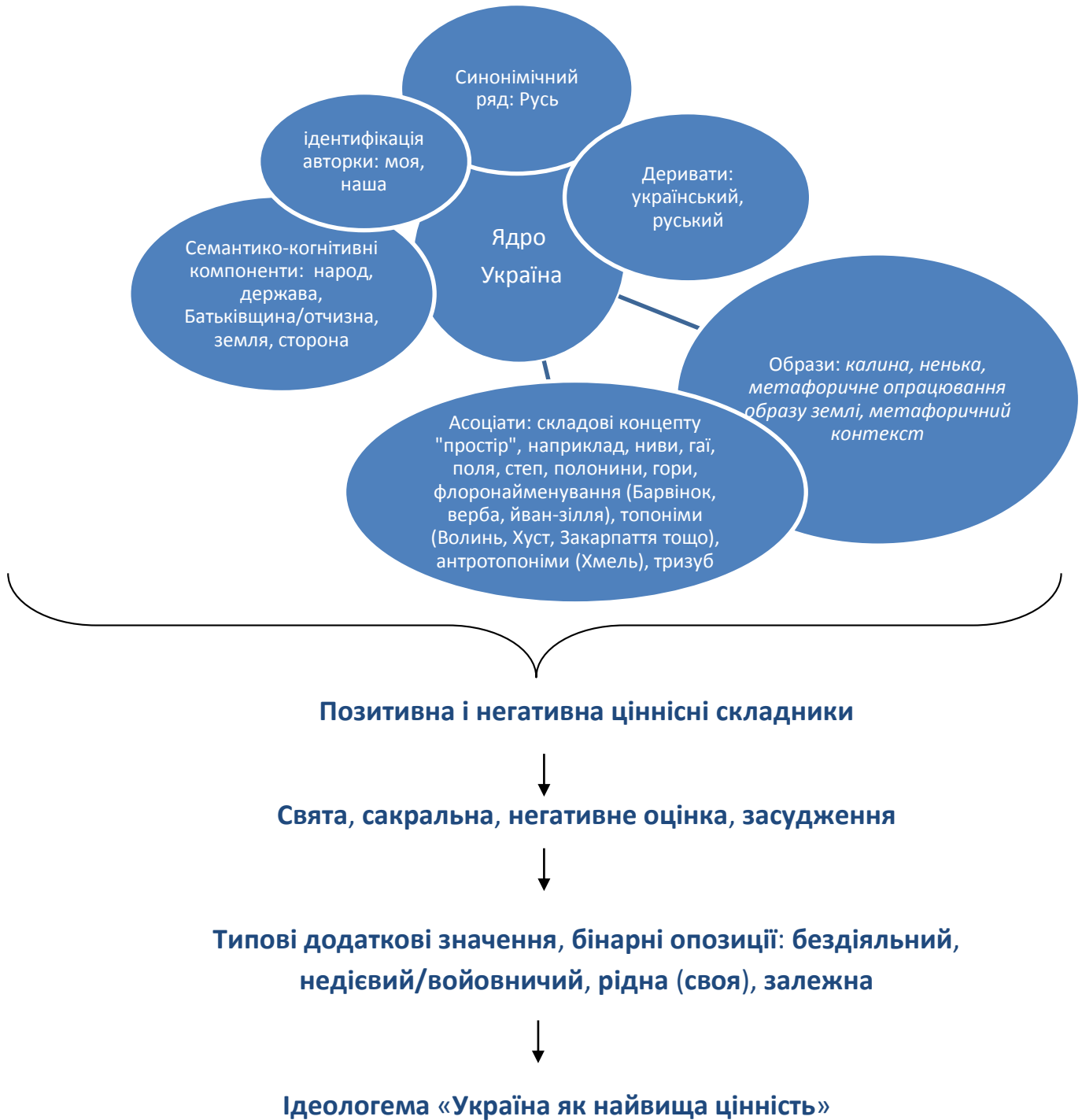
Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі
Олекси Стефановича

ДОДАТОК Л

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі
Олени Теліги

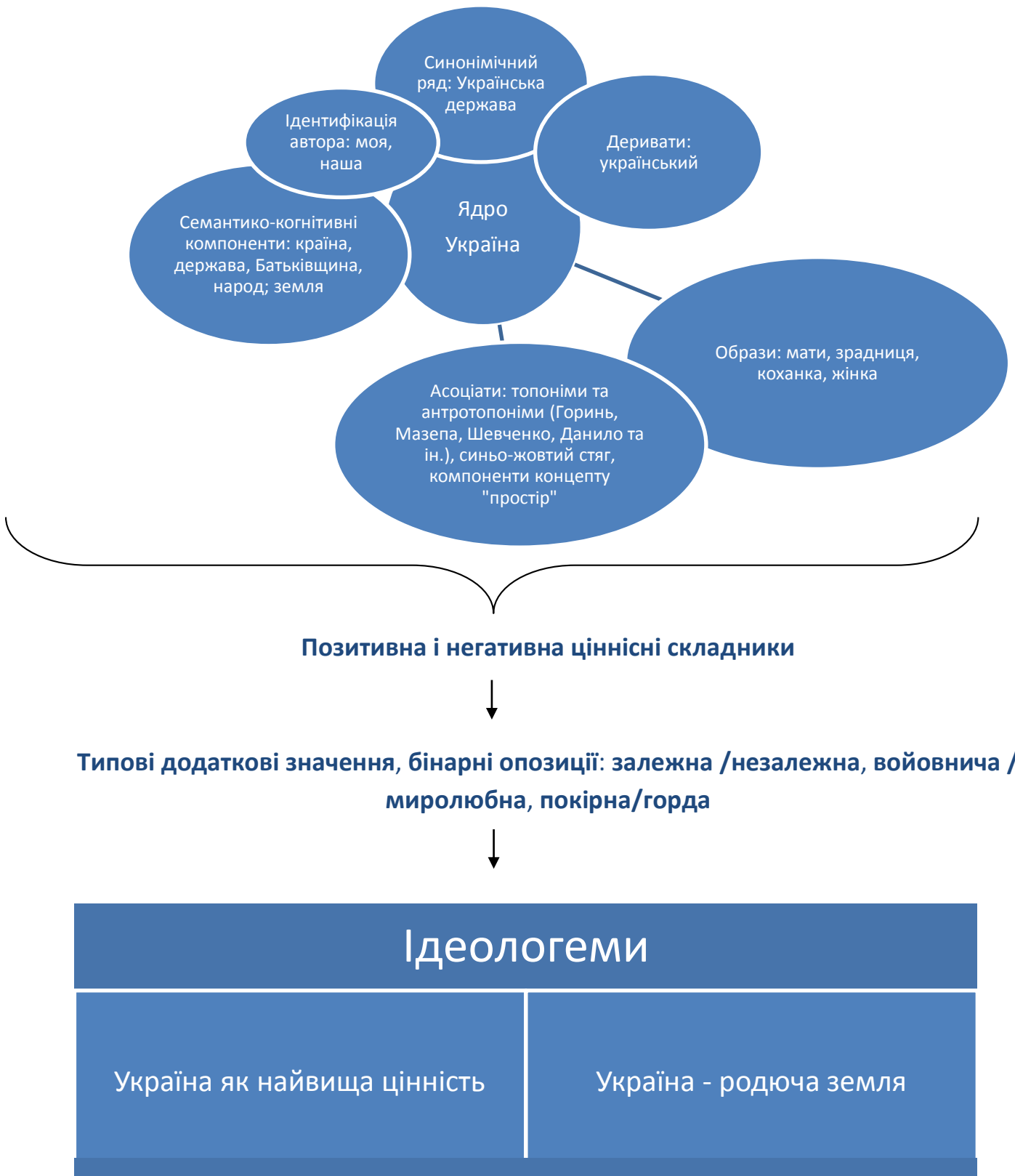
ДОДАТОК М

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Оксани Лятуринської

ДОДАТОК Н

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Олега Ольжича

ДОДАТОК П

Схема інваріантного наповнення концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі

Кореляція з вагомими концептами: час, історія, культура, простір, людина, природа, влада, політика тощо

Позитивна і негативна ціннісні складники

Ідеологеми			
Україна як найвища цінність, святе	Україна - родюча земля	Україна - залежна країна	Україна - центр духовності

ДОДАТОК Р

Константні та варіативні семантико-когнітивні компоненти концепту УКРАЇНА у фольклорному та художньому дискурсах

КОНСТАНТИ

ВАРІАНТИ

